

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN EĞİTİMİ)
ANABİLİM DALI

SOSYAL YAŞAMDA ÖNYARGILARIN AŞILMASINDA DİN ÖĞRETİMİ
PROGRAM GELİŞTİRME ÇALIŞMALARI (RUSYA ÖRNEĞİ)

Doktora Tezi

Ermamat ERGESHOV

Ankara - 2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN EĞİTİMİ)
ANABİLİM DALI

SOSYAL YAŞAMDA ÖNYARGILARIN AŞILMASINDA DİN ÖĞRETİMİ
PROGRAM GELİŞTİRME ÇALIŞMALARI (RUSYA ÖRNEĞİ)

Doktora Tezi

Ermamat ERGESHOV

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Cemal TOSUN

Ankara – 2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN EĞİTİMİ)
ANABİLİM DALI

Ermamat ERGESHOV

SOSYAL YAŞAMDA ÖNYARGILARIN AŞILMASINDA DİN ÖĞRETİMİ
PROGRAM GELİŞTİRME ÇALIŞMALARI (RUSYA ÖRNEĞİ)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Cemal TOSUN

Tez Jürisi Üyeleri:

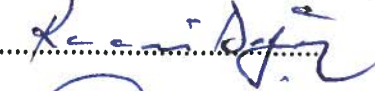
Prof. Dr. Cemal TOSUN

Prof. Dr. Recep DOĞAN

Prof. Dr. Zeki Selih ZENGİN

Prof. Dr. Camil GAKIN

Yrd. Doç. Dr. M. Ali YAZIBAŞI

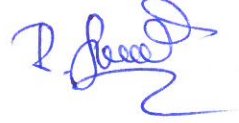

Tez Sınavı Tarihi ...16...10...2017..

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve son uçları andığımı ve kaynağımı gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (17.10.2017)

Ermamat ERGESHOV

ÖNSÖZ

Son altmış yıl içerisinde dinin, sosyal yaşam üzerindeki etkisi meselesi birçok araştırmanın ortaya konulmasına yol açmıştır. Bu bağlamda bir taraftan önyargının sosyo-psikolojik süreçleri incelenmeye başlamışken, diğer taraftan önyargının dinden kaynaklı olup olmadığı araştırılmıştır. Günümüzde çeşitli yönleriyle tartışılan çokkültürlülük, kültürlerarası iletişim, dinlerarası diyalog kavramlarına benzer şekilde toplumsal huzur ve barışı derinden etkileyen *önyargı* kavramını anlamada din öğretiminin çabalarından yararlanmak mümkündür. Dahası önyargının aşılmasında din öğretimi bir çeşit rehberlik yapmaktadır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin dağılmasından sonra, dini kimlik arayışına giren, çok kültürlü ve çok dinli yapıya sahip Rusya Federasyonu, ülkedeki olası etnik, kültürel, dini ve ideolojik gerilimleri önleme kaygısıyla hareket etmektedir. Bunun örneğini *Religion in Education, a Contribution to Dialogue or a Factor of Conflict* (REDCo - Din Eğitimi, Avrupa ülkelerindeki toplumların dönüşümünde diyaloga mı ya da çatışmaya mı katkı sağlayacak? - olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu eğitim politikası, Avrupa'da, eğitim sürecinde dinin rolü ile ilgili geniş çaplı bir program çalışması ve araştırma projesidir) eğitim politikasının Rusya ile ilgili çalışmalarından, Rusya Dinlerarası Konseyinin araştırmalarından ve Osnovy Religioiznıh Kul'tur i Svetskoy Etiki (ORKSE - Din Kültürü ve Laik Etiğin Esasları) dersinde işlenen konulardan gözlemlemek mümkündür.

İlgili derste, Rusya'nın içinde yaşayan milletlerin, din, dil, kültür ve etnik farkı gözetilmeksizin hepsinin barış, huzur, diyalog ve işbirliği içerisinde yaşayabileceği ana vatan olduğu vurgusu, genelde önyargı, özelde ise dinî önyargının aşılmasına yönelik çalışmalarının ilk adımları olarak değerlendirilebilir.

Sosyal yaşamda önyargıların aşılmasına yönelik din öğretimi program geliştirme çalışmalarının Rusya örneğinde araştırıldığı bu tezin I. bölümünde, araştırmanın problemi, amacı, önemi, araştırma soruları, yöntem, kapsam, sınırlılıklar, kavramsal ve kuramsal çerçevesine yer verilmiştir. II. bölümde, REDCo eğitim projesi bağlamında geliştirilen ve 2011-2012 öğretim yılı itibarı ile uygulamaya sunulan ORKSE ders programının, önyargıyı aşma konusundaki çalışmalarını anlama ve değerlendirmeye yardımcı olacağı için önyargının tanımı, onunla ilgili yaklaşımlar ve çalışmalar, bireysel düzeyde ve gruplararası ilişkilerdeki yeri, dindar olmakla ilişkisi hakkında bilgi sunulmuştur. Din öğretimi daha çok dindar aile ve çocuklarını yakından ilgilendirdiği ve önyargıların aşılmasında bilinmesi gerektiği için ayrıca dindarlığın önyargılı olmak ilişkisi hakkında da bilgi verilmiştir.

III. bölümde Rusya Federasyonu'ndaki genelde önyargının, özelde ise dinî önyargının tespit edilmesi açısından, ülkedeki dini yapı, dindarlık çalışmaları, önyargının aşılmasına yönelik din öğretimi program geliştirme çalışmaları etraflıca araştırılmıştır. Bu bağlamda Rusya Dinlerarası Konseyi, REDCo eğitim politikası ve ORKSE ders programının önyargıların aşılmasına yönelik çalışmaları incelenerek, bu kurumlarca ulaşılan veya ulaşılmak istenen konular ile ilgili bilgi aktarılmıştır. Sonuç ve değerlendirme kısmında ORKSE ders programının önyargıların aşılmasına yönelik tespit edilmiş bulguları gözden geçirilerek, önyargıların aşılmasında katkısı hakkında düşüncelere yer verilmiştir.

Hazırlamış olduğum tez çalışmamın konusu, araştırma boyutunun yönlendirilmesi ve sonuçların değerlendirilmesinde yardımını esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. Cemal TOSUN'a müteşekkirim. Ayrıca destek, teşvik ve katkılarıyla tez araştırmama büyük katkısı olan tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Kamil ÇAKIN ve Prof. Dr. Recai DOĞAN hocalarıma ayriyeten teşekkür ederim.

Tezimin Rusya Federasyonu'na ilişkin kısmının tamamlanmasında emeği geçen ve kaynakları elde etmemde yardımcı olan Rusya Federasyonu St. Petersburg b6lgesi eğitim koordinat6ru Prof. Dr. Fedor KOZYREV'e teŐekk6r ederim. Ayrıca tez çalışmamın oluşmasında maddi ve manevî desteğini hiç esirgemeyen sevgili eŐim Ayday ERGESHOVA'ya minnet borcum vardır.

Ermamat ERGESHOV

Ankara 2017

ŞEKİLLER LİSTESİ

<i>Şekil 1.</i> Stereotip ile önyargının benzer ve farklı yönleri	23
<i>Şekil 2.</i> REDCo projesinin sonuçlarına göre katılımcıların “diğer din mensupları ile ilgili” görüşlerinin % dağılımı (2006-2009). (Weisse, 2010: 195).....	134
<i>Şekil 3.</i> REDCo projesi verilerine göre “okulda din eğitiminin okutulmasının” etkenleri (Weisse, 2010: 198).....	137

TABLULAR LİSTESİ

<i>Tablo 1.</i> Rusya Federasyonu'nda Dindarlık Düzeyi. İSPR RAS, 1996-2008 yılları arası % dağılımı.	116
<i>Tablo 2.</i> Rusya Federasyonu'nda Dindarlık Düzeyi. İSPR RAS, 1996-2008 yılları arası % dağılımı.	116
<i>Tablo 3.</i> Rusya Federasyonu'nda Dindarlık Düzeyi. İSPR RAS, 1996-2008 yılları arası % dağılımı.	116
<i>Tablo 4.</i> Rusya Federasyonu'nda Dindarlık Düzeyi. İSPR RAS, 1996-2008 yılları arası % dağılımı.	117
<i>Tablo 5.</i> Rusya Federasyonu'nun dindarlık düzeyinin diğer ülkeler ile kıyaslanması. (Mchedlova, 2009: 3).	118
<i>Tablo 6.</i> Devlet okullarındaki Din Dersinin tipleri. (Kozyrev, 2013: 228).	149
<i>Tablo 7.</i> Rusya eğitim sistemindeki ORKSE ders programı örneği. (Gnezdilova, 2010: 34-38).	159
<i>Tablo 8.</i> Laik Etik Esasları (Daniliuk, 2010).	181
<i>Tablo 9.</i> Ortodoks Kültürünün Esasları (Kurayev, 2010).	186
<i>Tablo 10.</i> Dünya Dinleri ve Kültürlerinin Esasları (Beglov vd., 2010).	190
<i>Tablo 11.</i> İslam Kültürünün Esasları (Latishina ve Murtazin, 2010).	193
<i>Tablo 12.</i> Budist Kültürünün Esasları (Chimitdjordjiev, 2010).	199
<i>Tablo 13.</i> Yahudi Kültürünün Esasları (Chlenov, Mindrina ve Glotser, 2010).	203

KISALTMALAR

akt.	Aktaran
AÜ SBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
der.	Derleyenler
ed.	Editör
haz.	Hazırlayanlar
İSPR RAS	Institute of Socio-Political Research of the Russian Academy of Sciences
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MuCARD	Muslim Christian Agency for Rural Development
ORKSE	Osnovı Religioznıh Kul'tur i Svetskoy Etiki (Din Kültürü ve Laik Etiğin Esasları)
PIRLS	Progress in International Reading Literacy Study
PISA	Programme for International Student Assessment
RDK	Rusya Dinlerarası Konseyi

REDCo	Religion in Education. A contribution to Dialogue or a factor of Conflict in transforming societies of European Countries
RF	Rusya Federasyonu
ROKSAT	Rus Ortodoks Kilisesi'nin Sosyal Anlayışının Temelleri
ROSSTAT	Rossiyskaya Federal'naya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (Rusya Federal Devlet İstatistiksel Servisi)
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TIMSS	Trends in Mathematics and Science Study
UNESCO	The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
vb.	Ve Benzeri
vd.	Ve Diğerleri
vs.	Ve Saire

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	v
KISALTMALAR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii

BÖLÜM I

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	1
B. ARAŞTIRMANIN AMACI	11
C. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	12
D. ARAŞTIRMANIN SORULARI.....	14
E. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	15
F. ARAŞTIRMANIN KAPSAM ve SINIRLILIKLARI.....	16
G. KAVRAMSAL ÇERÇEVE ve KURAMSAL TARTIŞMA	16
G.1. Kavramlar.....	17
G.2. Kuramsal Tartışma	29

BÖLÜM II

ÖNYARGI İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR VE ÖNYARGI-DİNDARLIK İLİŞKİSİ

A. ÖNYARGI İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR	35
A.1. Psikanalitik Yaklaşımlar	37

A.1.1. Sosyal Öğrenme Kuramı.....	39
A.1.2. Engellenme-Saldırganlık Kuramı.....	42
A.1.3. Otoriter Kişilik Kuramı.....	46
A.2. Sosyo-Kognitif Yaklaşım (Kategorizasyon)	50
B. GRUPLARARASI İLİŞKİLERDE ÖNYARGI	56
C. ÖNYARGILI OLMAK İLE DİNDARLIK İLİŞKİSİ	66
C.1. Dindarlık Kavramı	67
C.2. Önyargılı Olmanın Dindarlık İle İlişkisi.....	75

BÖLÜM III

RUSYA FEDERASYONU'NUN DİNİ-SOSYAL DURUMU VE ÖNYARGILARIN AŞILMASI İLE İLGİLİ DİN ÖĞRETİMİ PROGRAM GELİŞTİRME ÇALIŞMALARI

A. RUSYA FEDERASYONU'NDA DİN ve MEZHEPLER	83
A.1. Rus Ortodoks Kilisesi	90
A. 2. Diğer Hıristiyan Mezhepleri	96
A.3. İslam Dini	98
A.4. Budizm	104
A.5. Yahudilik	106
B. RUSYA FEDRASYONU'NDA DİNDARLIK İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR.....	109
C. RUSYA FEDERASYONU'NDA ÖNYARGILARIN AŞILMASI İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR.....	121
C.1. RDK Kararlarında Önyargının Aşılması.....	124

C.2. REDCo Projesinin Çalışmalarında Önyargının Aşılması	128
C.3. Rusya Federasyonu'nda Din Öğretiminin Kısa Tarihi (1900'den Bu Yana).....	142
C.4. Din Öğretiminde Önyargıların Aşılmasına İlişkin Bulgular	168
C.4.1. Laik Etik Esasları.....	180
C.4.2. Ortodoks Kültürünün Esasları.....	185
C.4.3. Dünya Dinleri ve Kültürlerinin Esasları.....	190
C.4.4. İslam Kültürünün Esasları.....	193
C.4.5. Budist Kültürünün Esasları.....	199
C.4.6. Yahudi Kültürünün Esasları.....	202
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	208
KAYNAKÇA	217

BÖLÜM I

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Sosyal yaşam veya birlikte yaşam dendiği zaman dini kimlik başta olmak üzere küreselleşme (globalization), çokkültürlülük (multiculturalism), kültürlerarası iletişim (intercultural communication) ve dinlerarası diyalog (interreligious dialogue) gibi kavramlar da gündeme gelmektedir. Diğer bir deyişle sosyal yaşamda dinin, küreselleşme, çokkültürlülük, kültürlerarası iletişim ve dinlerarası diyalog süreçleriyle yakından ilişkisi vardır.

Küreselleşme Roland Robertson'un (1995) ifadesi ile *dünyanın bir yere sıkışması*, David Harvey'in (1999) görüşüne göre ise *zamansal ve mekânsal düzlemin sıkışması* olarak ifade edilmektedir (akt: Duman, 2009: 588). M. Zeki Duman ise küreselleşmenin, kuramsal ve ideolojik dayanaklarını, çeşitliliği, farklılığı, yöreselliği ve çoğulculuğu öne çıkaran postmodern teoriden ve kimlikleri benzerliklerden ziyade farklılıklar üstüne inşa etmeye kalkışan çokkültürcü politikalarından alan, dört yüz yıllık geçmişi olan modernite projesinin inşa ettiği ulus-devlet modelinin çöküşüne işaret eden ve bu ideolojiyle yaratılmak istenen, ancak kendi içinde birçok paradoks içeren, yenedünya düzeni fikri (Duman, 2009: 588) olduğunu dile getirmiştir.

Cemal Tosun küreselleşme konusunu din öğretimi merkezli ele alırken, küreselleşme süreçlerinin din olgusuna yaklaşımının “olgusal” ve “eşitlikçi” olarak nitelendirilebileceğini dile getirmekle, bu nitelemelerin din öğretimi konusunda

devletlerin dinlere karşı tutumunun önemine de dikkat çekmektedir. Yazısının devamında Tosun şu açıklamalara yer vermektedir:

Olgusallıktan kastettiğim; dinlerin, devlet nezdinde, söz konusu dinin mensuplarının betimledikleri şekilde kabul görmesidir. Betimleme ile ilgili olarak “hakikat” soruşturmasının yapılmamasıdır. Diğer deyişle, din olarak betimlenenin teolojik değerlendirmeye tabi tutulmamasıdır. Burada din “tutulan yol”, “Religion” anlamında kullanılmakta ve kabul edilmektedir. Bir dinin, yolun mensupları varlık ve tanınma iddiasında bulduklarında elbette bir araştırma soruşturma söz konusudur. Ama bu, bir hakikat soruşturmasından ziyade bir gerçeklik soruşturmasıdır. Var mıdır sorusu üzerinden gidilir; doğru mudur, hak mıdır, olmalı mıdır sorularından değil. Bu yaklaşım tarzı sonuçta, devletlerin dinleri değil, dini cemaatleri tanımaya götürür. Dini cemaatlerin tanınması zımnen, betimledikleri dinin de tanınması anlamına gelir. Eşitlikçilikten maksadım ise, dinler, daha doğrusu dini cemaatler arasında ayırım yapılmamasıdır. Eşitlikçi yaklaşım, olgusal yaklaşımın tabii sonucudur. Her dinin, yolun değerini kendi mensupları, dini cemaat takdir eder. Devletler olgusallık gereği, ayrı bir dine, yola sahip olduklarını ileri sürenleri, (varsa) hukuken belirlenmiş şartlar muvacehesinde değerlendirip kabul veya reddedebilmektedir. Her türlü red ise uluslararası hukukun konusu olmaya adaydır. Her halükarda dini cemaatler ve dolayısıyla dinler karşısında tarafsız ve eşit davranmak devletin sorumluluğudur (Tosun, 2013: 50-51).

Tezimizin araştırma alanını oluşturan Rusya Federasyonu (RF - *Ruşçası Российская Федерация*) açısından bakıldığında zaman, küreselleşmenin neliği konusunda Alexandr Dugin, *gerçek* ve *potansiyel küreselleşme* şeklinde iki yaklaşımın ortaya çıktığından bahsetmektedir. Buna göre gerçek küreselleşme, gerçekte oluşan, dünyanın tüm ülkelerine ve devletlerine batıcı ekonomik, siyasi, kültürel, teknolojik ve bilgisayar kodların zorla kabul ettirilmesi ile ilgili süreçtir. Potansiyel küreselleşme de gelişmiş ülkelerin hümaniter çevrelerinde yaygın olan saf teorik projedir. Bu yaklaşımda tek bir

ekonomik, kültürel, siyasi, değersel ve bilgisel modelin zorla kabul ettirilmesi değil, “dünya çapında tecrübenin alışverişi” kastedilmiştir (Ptsu, 2016). Küreselleşme ile ilgili ikinci yaklaşımın, Rusya için “ırkçı yaklaşımların” kaldırılmasını öngören ve çok kutuplu düzende geliştirilen yol olduğunu söylemek mümkündür.

Dugin’in fikrine göre: Rusya’nın küreselleşme sürecine bağlı uzun ve kısa vadeli perspektiflerine gelince, küreselleşmenin; ülkedeki *Ortodoksluğun ülke medeniyetinin çekirdeği olmasının ortadan kaldırılacağı, devletin egemenliğinin kalıntılarını sarsacağı, Avrupa ve Asya ülkeleri dâhil olmak üzere tüm yakın jeopolitik komşularla ilişkilerin zorlaştıracağı* öngörülmektedir. Dolayısıyla RF, küreselleşme sürecinde aşırı bir şekilde değil, yumuşak bir “hümaniter küreselleşme” versiyonunda *antiglobalist* pozisyonu seçmeyi, kendisini “çok kutuplu küreselleşme”nin, “bölgesel küreselleşme”nin taraftarı olarak tanıtmayı uygun görmektedir. Başka bir ifade ile küreselleşme sürecinde Rusya’nın konumu “orta muhalefet” olarak kalmaktadır (Ptsu, 2016).

Küreselleşme sürecinde ve ilgili tartışmalarda, dini ve sosyal yaşam ile yakından ilişkisi olan bir diğer kavram çokkültürlülük kavramıdır. Çokkültürlülüğün, ırksal ve etnik uyumu sağlamanın yanısıra kültürlerarası anlayışı ve tüm yurttaşların ulusun, toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal etkinliklerinde aktif birer parça olmalarını teşvik ederken, ayrımcılığa karşı durmayı hedeflediği (Oğuz ve Yakar, 2007: 123) belirtilmiştir. Gerd Baumann’ın değerlendirmesinde çokkültürlülük üçgene benzetilmiştir. Buna göre üçgenin ilk köşesini *ulus-devlet* (nation-state); ikinci kesişim noktasını *etnisite düşüncesi* (ethnicity); üçüncü köşesini de *din* (religion) oluşturmaktadır (Baumann, 1999: 25-29). Buradan çokkültürlülük açısından kültürel bağlamda *milliyetçilik, etnisite ve din* kavramları daha aktif olarak öne çıkabilir.

RF'nun çokkültürlülük konusundaki yaklaşımının, küreselleşme konusundaki endişesinden daha basit görüldüğü söylenebilir. Çokkültürlülük ile ilgili olumlu görüş sergileyenler arasında yaygın olan fikir, *çokkültürlülüğün etnik-ulusal sorunların olası çözümü* olarak görülmesidir. Çokkültürlülüğü destekleyenlerin görüşüne göre, çokkültürlülük kavramı, çok uluslu Rus toplumuna, ülkedeki "öteki düşmanlığı"na karşı, geleneksel "kültürel alışveriş" olarak takdim edildiği zaman farklı görüş ve anlayışlardan dolayı oluşabilecek sorunların çözümünden bahsetmek mümkündür (Deryabina, 2005: 14). Nitekim çokkültürlü toplum tasarımı üç ilkeye dayanmaktadır. Bu ilkelerin ilki *çeşitliliğin tanınması*; ikincisi *toplumsal eşitliğin, kültürel, etnik, sosyal ve ekonomik bağlamda sağlanması*; üçüncüsü ise *tanınan ve her türlü hakları teslim edilen çeşitliliğin, hiçbir engelle karşılaşmadan toplumsal bir dayanışma ve birlik halinde beraber yaşanmasıdır* (Canatan, 2009: 82).

Çokkültürlü barışçıl bir yaşam tarzının sağlanması, çok uluslu, çok dinli ve çok kültürlü Rusya için elbette kaçınılmazdır. Leonid Russkikh'in konuyla ilgili açıklamasında, Rusya'da çokkültürlülüğün olumsuz yönlerine vurgu yapanların aksine, bu oluşumun *ülkedeki son zamanlardaki göç eğiliminin esasında*, bütün milli ve kültürel kimlikleri bireylerin özgürlüğü ve eşitliği, etnik ve dini kültürlere saygı göstermenin örneği ve kültürle ilgili önyargılardan kurtulmanın anahtarı olarak değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca o çokkültürlülüğün, kültürel oluşumların alanında, çoğulculuğun korunması ve ulusal azınlıkların korunması (Russkikh, 2014: 86) olduğunu da belirtmiştir. Yazar çokkültürlülüğün, 1995 yılında kabul edilen *Hoşgörü Üzerine İlkeler Deklarasyonu* ile ilişkisinin olduğuna şöyle dikkat çekmektedir:

Entegrasyon, işbirliği ve dayanışma gibi konularda temel sorumluluk, baskın etnik grup olması hasebi ile Ruslara aittir. Göçmenlerden istenen tek şey, ülke yasalarına

saygı göstermekle, barış ve uyum içinde yaşamının kalitesini yükseltmeye elinden gelen çabayı göstermesidir (Russkikh, 2014: 88).

Ona göre ülkenin her konudaki istikrarı, anlaşma, tanışma ve hoşgörölü ilişki içerisinde olmasına bağlıdır.

Tarihsel ve toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü olarak tanımlanan kültür (Meriç, 1974: 352; Gökalp, 1976: 19), tanımından da görüldüğü gibi insanın ürettiği bütün araçlardır. Demek bir arada yaşayabilmek için sağlıklı bir kültürlerarası iletişimin oluşturulması gerekmektedir.

İnsan davranışlarını belirleyen unsurların üzerinde kültürün ve kültürlenmenin etkisi büyüktür. Din ve kültür ilişkisi birlikte düşünüldüğünde, kültürün en önemli ögesi ve belirleyicisi kabul edilen dinin, insan davranışlarındaki etkisi ortaya çıkar. Farklı dinlere ya da farklı din içi yorumlara mensup insanların kültürlerinde ve kültürlenmelerinde farklılıklar oluşması normaldir. İşin içine etnisite, dil, coğrafya ve iklim gibi etkenler de girince bu farklılaşmanın daha da belirginleşmesi olası bir durumdur (İlbars, 1987; Güven, 2012). Nüfusunun 146 milyon ile 143,7 milyon arasında değiştiği ve 193 ila 200 arasında etnik grubu olduğu bilinen ve Hint Avrupa, Kafkas, Altay dil grubuna ait milletleri, kültürel çeşitliliği (Perepis, 2010; Mezhevova, 2014) barındıran RF, vatandaşlarının barış içinde yaşabilmeleri için kültürlerarası ve dinlerarası diyalogu sağlaması gereklidir.

Bakhtin'in belirttiğine göre diyalog, bireylerin iletişim şekli olduğu kadar, farklı kültürlerden bireysel nesnelere kadar ilişkinin formüle edildiği bir metottur (Bakhtin, 1996: 231). Lyubov' Antonova (2006: 85) kültürlerarası diyalogu, *bireyin kültürel,*

düşünme ve bilinç özellikleri gibi oluşum anlamlarının doğasını tanımlamak için gerekli olan yayın mekanizması şeklinde tanımlarken, kültürü oluşturan bireyin öteki ile ilişkisini formüle etme mekanizmasına ve doğal yollarla bireylerin iletişime geçebilmesini öne sürdüğü düşünülebilir. Rusya bilim adamlarının bu konudaki en önemli görüşü, kültürlerarası diyalogun, eğitim sisteminin estetik ilkelerinin inşası (Nemirova, 1995: 28) ve hümaniter öğretim sistemini oluşturmanın en önemli temeli haline getirme (Koshmina, 1997: 31) yönündedir.

Küreselleşme, çokkültürlülük, kültürlerarası iletişim, kültürlerarası öğrenme gibi konular barışçıl bir sosyal yaşamın sağlanması çerçevesinde ele alınırken bu süreçleri olumlu etkileyenler kadar olumsuz etkileyen faktörlerden de bahsedilmektedir ve etmek gerekmektedir. Olumsuz faktörlerin içinde şüphesiz önyargılar önemli yer tutar. Çünkü önyargı (prejudice), başka bir kişi veya gruba yönelik önceden oluşturulmuş olumsuz tutumlar olarak tanımlanır. Tabii burada, o kişi veya grup ile herhangi bir deneyim söz konusudur (Dictionary of Psychology, 2006: 723). Ayrıca önyargı, birisi veya bir şey hakkındaki olumsuz görüşlerin toplamıdır (Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıkı).

Bir kimse veya bir şeyle ilgili olarak belirli şart, olay ve görüntülere dayanarak önceden edinilmiş olumlu veya olumsuz yargı (Türk Dil Kurumu) olarak açıklanan önyargı terimi, diğer insanları grup aidiyetine göre değerlendirici bir tutumu ifade eder. Başka bir ifadeyle önyargılar, belirli bir dış grup hakkında olumsuz dogmatik kanaatlerdir. Dolayısıyla bir taraftan çok önceden ifade edilmiş, olgunlaşmamış, her türlü kanıttan önce peşinen karar verme ve diğer taraftan da bireyden ziyade gruba yönelik oluş söz konusudur (Bilgin, 1996: 98). Önyargı çoğulcu toplumlarda ister istemez barışçıl sosyal yaşam tarzını tehdit etmektedir ve çokkültürlü alanlarda farklı grupların hoşgörü ortamında yaşamlarını sürdürebilmeleri için çözülmesi gerekmektedir.

Önyargının oluşturduğu sorunlara benzer sorunların kaynağını da teşkil edebilen dini önyargıların da etkisinin görülmesi RF’da din öğretimi yoluyla dini önyargıların giderilmesini beraberinde getirmiştir.

Bu araştırmada RF’da önyargıların giderilmesine yönelik din öğretimi program çalışmaları dikkate alınmıştır. Ayrıca din eğitiminde pedagojik gelişmeyi doğrudan hedefleyen, din eğitiminin parametreleri içerisinde, din eğitiminin ülkeler arası diyalog ve çatışma faktörlerini araştırarak, gerekli olan kolaylığı sağlamayı amaçlayan ve kültürlerarası eğitim ve vatandaşlık eğitimi alanları ile din eğitimi bağlayan geniş bir alanı kapsayan REDCo eğitim politikası yansıması olarak kabul edilebilecek ORKSE ders programı ve Rusya Dinlerarası Konseyi çalışmaları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Eski dini önyargılar karşısında modern eğitim sistemi nasıl tavır almalı? - sorusu etrafında düzenlenen sempozyumda, Ortodoksluğun pozisyonu hakkında Yuriy Tabak aşağıdaki düşünceleri ifade etmiştir:

Dini önyargıların aşılmasında ilk olarak din eğitiminin, inanç sistemlerini etraflıca açıklaması gerekmektedir. Bu dini değerlerin analiz edilmesinde yardımcı olacaktır. Örneğin, Hıristiyan dünyasında Yahudiliğin öz-değer ve öz-yeterlilik kavramları kapsamında varlığı anlaşıldıkça, Hıristiyanlık dinine körü-körüne bağlı misyoner gruplar (burada Azizler’i ayrı tutmak gerekir, onlar nedense taviz vermek istemiyorlar, fakat bu Hıristiyan dünyasının tamamını ifade etmemektedir) tavır değiştirmiştir. Yahudi dünyasına gelince, zaten bu dini görüşte son 17 asır boyunca misyonerlik girişimine ihtiyaç duyulmamıştır. İşte burada ikinci önemli husus ortaya çıkar, yani eğitim yollarının "özür dilemeyi" öğretme eğilimine yönelişi. Her iki din mensupları ortadaki anlaşmazlıkları giderip, geçmişteki yanlışlıklar adına özür dilemeyi öğrenebilseler, kin ve nefretlerini birbirlerine değil, ikisinin de ortak düşmanı olan "seküler ateist düşünceye" yönlendirebilirler (Tabak, 2001, 416-422).

Buna ilişkin fikirlerin birçok örnekleri verilebilir, ancak asıl olan, önyargıların giderilmesinde, farklı din mensuplarının "ortak sorunların çözümü için işbirliği"nin oluşturulabilmesidir. İşbirliğin gerçekleşmesinde ise karşılıklı tanışma ve diyalog olması gerekmektedir. Dinlerarası diyalogun imkânı bağlamında, Th. Michel 1977 yılında oluşturulan *Muslim Christian Agency for Rural Development/Kırsal Kalkınma İçin Müslüman-Hristiyan Girişimi Topluluğunun* örneğinde şunları dile getirmiştir:

Güney Filipinlerde yirmi yıl önce aralarında insan öldürme ve kaçırma, camii ve kilise yakma, karşılıklı olarak köy basma, meydan çatışmaları ve birbirlerine yönelik toplumsal hizmetlerin baltalanması gibi düşük yoğunluklu silahlı çatışmalar meydana gelen Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki bu mücadelenin temelini teolojik farklılıklar oluşturmamaktadır. Çünkü bunlar temelde tarihsel, toplumsal ve ekonomik sorunlardan, etnik farklılıklardan ve kültürel önyargılardan kaynaklanmaktadır. Ancak MuCARD ismiyle Müslüman ve Hristiyanların ortak işbirliği ile 120'den fazla köyün katıldığı bir örgütlenme kurulmuş ve bölgenin en yoksul halkını kalkındırma projesi hayata geçirilmiştir. Böylece ulaşılabilir hedeflere varma noktasında toplumsal bir uzlaşma sağlanmaya çalışılmıştır. MuCARD örneğinde gerçekleşen diyalog felsefi ve teorik tartışmalar düzeyinde değil, zamanla oluşan önyargıları temizleme ve insanların yaşam standartlarını iyileştirme yolunda ortak hareket etme duygu ve düşüncesiyle filizlenmiş ve bu bağlamda yapılan çalışmalarla şekillenmiştir. Neticede o bölgede yaşayan Müslümanlarla Hristiyanların birbirlerine yönelik düşmanca duyguları ve önyargıları, yerlerini yavaş yavaş toplumsal bir uzlaşmaya bırakmıştır (Michel, 1998: 39-40).

Bu gibi örneklerde görüleceği gibi dini önyargıların aşılması ve dinlerarası diyalogun gerçekleştirilebilmesi için geçmişte yapılan yanlışları için özür dilenmesi ve başarıya götüren işbirliğinin oluşturulabilmesi önemlidir. Dini gruplararası ilişkilerde önyargının azaltılması bağlamında değerlendirildiğinde MuCARD gibi toplulukların, dinlerarası diyalog çalışmalarının teolojik ve doktrinel düzeyden çok barışçı bir

dünyanın kurulabilmesinde işbirliği yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır (Yapıcı ve Albayrak, 2000: 51).

MuCARD gibi dinlerarası diyalogun sağlanması konusunda uluslararası düzeyde faaliyet yürüten toplulukların arasında, Suudi Arabistan'da 1926'da kurulan "Dünya Müslüman Kongresi" teşkilatı ve 1962'de kurulan "İslam Âlemi Birliği" (Rabita) kurumu, Lübnan'da 1993 yılında kurulan Hristiyan Müslüman Diyalogu Komitesi ve Balaman Üniversitesi'ne bağlı olarak 1995 yılında kurulan "Center for Christian – Muslim Studies" (Hristiyan – Müslüman Araştırmaları Merkezi), Ürdünde 1985'te kurulan "al-i Beyt Vakfı" ve 1994 yılında kurulan "Krallık Dinlerarası Araştırmalar Enstitüsü", 2003 yılında kurulan "Ürdün İnançlar Arası Birlikte Yaşama Araştırma Merkezi" bulunmaktadır (Albayrak, 2009: 5-21).

Bu bağlamda Rusya'da 23 Aralık 1998 tarihinde oluşturulan *Rusya Dinlerarası Konseyi* örnek verilebilir. Çünkü bu konsey, küçük ve yapay gruplar üzerinde yapılan çalışmalardan farklı olarak büyük sosyal gruplara yoğunlaşmaktadır. Dinlerarası düzlemde işbirliği yapmak önyargıların aşılmasındaki tek bir çözüm yolu değildir, ancak en azından karşılıklı tanıma ve anlaşılabilmenin yollarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Bu Konsey bünyesinde günümüz Rusya'sında mevcut, Ortodoks, Müslüman, Yahudi ve Budist dinî inanç mensuplarının liderlerini barındırmaktadır. Konseyin amacı, dinî faaliyetleri koordine etmek, din mensuplarının duygularının etnik çatışma kuralı olarak kullanılmasını engellemek ve geleneksel, manevî değerleri korumak, ayrıca da Rusya'nın istikrarı için, toplumda diyalogu teşvik etmektir (İnterreligious, 2015).

Dinî farklılıkların bir arada yaşamabilmesini imkânlı kılmayı hedefleyen yaklaşımların arasında yer alan ve dinî önyargıların bertaraf edilmesi için önemli girişimlerde bulunan REDCo eğitim politikasının (Redco.uni, 2013) araştırmaları, günümüz RF açısından, artık *devlet okullarında, dinlerarası diyalogun oluşturulabilmesinin mümkün olması* bakımından önemlidir. Söz konusu eğitim projesi, devlet okullarında öğretilmesi gereken din eğitiminin bazı örneklerini de hazırlamış durumundadır. Buna ilişkin devlet okullarında okutulacak din eğitimi: 1) Ülkenin siyasi, ideolojik ve millî çıkarları için, genel eğitim hedefleri ile bağdaşmayan bir şekilde çocuğun dinî üstünlüğü ve zenginliklerini kullanma biçimi; 2) Okul öncesi telkin eğitimi; 3) Doğru dini (ahlaki ve manevi) ve okul fonksiyonlu, disiplinlerarası ideolojik ve manevi kontrollü ve mesleki kriterlere dayalı eğitim (Kozyrev, 2003: 220-221) şekillerine göre tasarlanabilir.

REDCo projesinin başlatılması ile birlikte bu projenin üyesi olan Rusya'da da "Devlet okullarında din(î) eğitimi öğretilmeli mi?" sorusu gündeme gelmiştir. Dolayısıyla tartışmaların başlatıldığı 2000li yıllar Rusya için kritik bir dönemdir. Din öğretiminin devlet okullarında okutulup okutulmaması tartışmasının ardından, RF devlet politikasında "farklı din mensuplarına da bir arada barış içinde yaşama imkânları" sunma konusu incelenmeye başlanmıştır (Kozyrev, 2001: 291-292). 2006 yılında ise Rusya'da Ulusal Eğitim Politikası çerçevesinde eğitimin etik ve sosyal fonksiyonu tartışmaları başlatıldığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra "Bir siyasi ulus olarak Rusya'nın çokuluslu nüfusunun manevi konsolidasyonu" konusunda, devlet, kamusal ve sosyal alanda yeni gelişmelere öncelik tanımıştır. Bu ulusal politikanın okul müfredatına "Rusya Halklarının manevi ve ahlakî kültürünün temelleri" (*Fundamentals of spiritual and moral culture of the peoples of Russia*) adlı yeni bir konu alanını getirdiği belirtilmektedir (Kozyrev, 2011a: 1).

Bu çerçevede, 2010 yılının Nisan ayında, okulda uygulamalı konu alanı olarak belirlenen ORKSE ders programı, federal deney amacıyla Rusya'nın 19 seçilmiş bölgesinde tatbikata sunulmuştur. Bu program, 9-11 yaş arası okul çocuklarına (Rusya okul sisteminin 4-5.sınıfları) yönelik olarak seçmeli 6 ders programı sunmaktadır. Bunlar; 1) Ortodoks Kültürünün Esasları, 2) İslam Kültürünün Esasları, 3) Yahudi Kültürünün Esasları, 4) Budist Kültürünün Esasları, 5) Dünya Dinleri ve Kültürlerinin Esasları, 6) Laik Etik Esaslarıdır. Tüm eğitim yılı için ayrılan 34 saatlik bu programlar, 4. sınıfın ikinci yarısı (ilköğretimin son sınıfı olduğu için) ile 5. sınıfın ilk yarısında öğrencilere sunulmaktadır (Gnezdilova, 2010).

Yeni ders programı, Rus toplumunun çok yönlü doğasını tanımakla birlikte, resmi olarak "geleneksel" diye tanınan belli dinî kurumları ve toplulukları desteklemektedir (Clay, 2015, 46). Ders programının ilk ve son dersi, öğrencilerin tümüne hitap edecek şekilde hazırlanmış ve "Rusya Hepimizindir" ve "Vatanımızı Sevelim" olarak belirlenmiştir (Saplina ve Saplin, 2012; Serov, 2015). Böylece çocuklara, küçük yaşta bir arada yaşama becerisi kazandırmayı öğretme hedeflenmiştir.

Tezin problem cümlesi: *Rusya Federasyonunun sosyal yaşamda dinî önyargıların aşılması bağlamında geliştirdiği din öğretiminde neler yer almaktadır ve bunların arka planında hangi yaklaşımlar ve faktörler bulunmaktadır?* şeklinde oluşturulmuştur.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI

Tezin amacı, diyalog ve hermenötik destekli REDCo projesinin RF'da bulgularını ve bu projenin din öğretimi programını geliştirilmesindeki katkısını, sonrasında da din eğitimi ve öğretimi bağlamında uygulamaya sunulan ORKSE ders programının, önyargıların aşılmasına yönelik çalışmalarını ortaya koymaktır.

C. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Literatürde genellikle sosyal psikoloji alanında, bireyler arası ve gruplararası ilişkileri belirleyen önyargıların ve dinî önyargıların doğuşunu ve devamlılığını anlamaya katkıda bulunan ve önyargıların aşılması ile ilgili teroiler ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. Örnek verilecek olursa; Amerika’da S. Plous’un (2003) *The Psychology of Prejudice, Stereotyping and Discrimination: An Overwiev; Handbook of Prejudice*, (2009) ed: A. Pelinka vd; *Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, (2009) ed: Todd D. Nelson; Jr. Whitley ve arkadaşlarının (2010) *The Psychology of Prejudice and Discrimaniton* adlı çalışmaları bulunmaktadır. Avrupa’da J. Leyens ve arkadaşlarının (1996) *Stereotypes and Social Cognition*; R. Kampling’in (2009) *Religious Prejudice*; A. Zick ve arkadaşlarının (2011) *Intolerance, Prejudice and Discrimination A European Report* adlı ve benzeri eserler yayınlanmıştır.

RF’da da A. Borichev ve S. Komarov’un (2003) *Psihologiya Predubejdeniy. Sekreti Şablonov Mışleniya, Vospriyatiya i Povedeniya*; L. Pankova ve Yu. V. Paranh’un (2010) *Profilaktika (Preduprejdeniye) Ekstremizma i Terrorizma*; N. A. Shalharbekova’nın (2013) *Formirovaniye i Razvitiye Etniçeskih Predubejdeniy v Protsesse Sotsiyal’noy Adaptatsii v Novoy Etnokul’turnoy Srede*; V. Karpov E. Lisovskaya’nın (2014) *Religioznaya Neterpimost’ k Zapadım Tserkvyam Rossii*; O. Gulevich ve arkadaşlarının (2015) *Ethnic Prejudices In Russia: Questionnaire Adaptation For The Measurement Of Prejudices Towards Migrants* isimli ve benzeri çalışmalar yapılmıştır.

Türkiye’de ise A. Yapıcı’nın (2004) *Din Kimlik ve Ön Yargı (Biz ve Onlar)*; İ. Gürses’in (2005) *Önyargının Nedenleri*; H. Kayıklık ve A. Yapıcı’nın (2005) *Dinsel Eğilimle Önyargı ve Hoşgörüsüzlük Arasındaki İlişkiler Üzerine Psikolojik Bir*

Araştırma; F. Cirhinlioğlu'nun (2010) *Dini Yönelimler ve Önyargı*; M. Paker'ın (2012) *Psikolojik Açıdan Önyargı ve Ayrımcılık*; M. Göregenli'nin (2012a) *Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık* vd. çalışmalar bulunmaktadır.

Önyargıların aşılmasına ilişkin fikir belirtilen eserler arasında en önemlilerinden biri G. W. Allport'un (1954) *The Nature of Prejudice* adlı eseridir. Bunun dışında M. Şerif ve W. C. Şerif'in (1996) *Sosyal Psikolojiye Giriş I-II* kitabı bulunmaktadır. Ayrıca John. F. Dovidio ve Samuel L. Gaertner'in (1999) *Reducing Prejudice: Combating Intergroup Biases*; A. Yapıcı ve K. Albayrak'ın (2002) *Ötekini Algılama Bağlamında Dinî Gruplararası İlişkiler*; S. R. İlhan ve A. Çevik'in (2003) *Önyargıların Psikolojisi: Psikodinamik Bir Gözden Geçirme*; Galen V. Bodenhausen ve arkadaşlarının (2009) *Controlling Prejudice and Stereotyping: Antecedents, Mechanisms and Contexts*; M. Göregenli'nin (2012) *Önyargıyı ve Ayrımcılığı Azaltmak*; E. Ç. Gürkaynak'ın (2013) *Toplumsal temas: Önyargı ve Ayrımcılığı Önlemek için Bir Sosyal Değişim Aracı Olarak Kullanılabilir mi?* Calvin K. Lai ve arkadaşlarının (2013) *Reducing Implicit Prejudice* ve E. L. Paluck'un (2016) *How to Overcome Prejudice* adlı makale çalışmalarının bulunduğu bilinmektedir.

Önyargı konusu *Sosyal Psikoloji* kitapları içerisinde ayrı birer bölüm olarak da işlenmiştir. Örneğin; N. Bilgin'in (1996) *İnsan İlişkileri ve Kimlik*; C. T. Morgan'ın (1999) *Psikolojiye Giriş*; D. G. Myers'in (2002) *Social Psychology*; V. G. Kris'ko'nun (2003) *Sotsiyalnaya Psihologiya v Shemah i Kommentariyah* gibi eserler bulunmaktadır.

Türkiye'de RF'ndaki din eğitim-öğretiminin tarihi arka planını ve günümüzdeki durumunu ortaya koyan çalışmaların arasında Theodor Kozyrev'in (2005) *Rusya Okullarında Din Eğitiminin Çağdaş durumu ve Onun Mezheplerarası Modelinin*

Perspektifleri (çev: Y. Kızılabdullah); M. Köylü'nün (2013) *Rusya'da Din Devlet İlişkileri ve Din Eğitimi*; A. Çekin'in (2013) *Din Eğitimi* ve M. Dualı'nın (2014) *Başlangıçtan Günümüze Rusya'da Din-Devlet İlişkileri* adlı çalışmalar bulunmaktadır.

Sözü geçen çalışmalar önyargının tanımı, ortaya çıkış nedenleri ve önyargının aşılması ile ilgili oldukça kapsamlı ve faydalı bilgiler sunmaktadır. Araştırılan bu tezin ise ilgili çalışmaları desteklediği ve Rusya örneğini sunmakla tamamladığı söylenebilir. Dolayısı ile önyargıların aşılmasında din öğretimi program geliştirme çalışmalarını Rusya örneğinde açıklamaya çalışan bu tez, müstakil bir araştırma olması hasebiyle önem arz etmektedir. Sosyal yaşamda önyargıların aşılmasında Rusya'da din öğretimi program geliştirme çalışmalarını koyan bu tezin ilgili konuyu genişleterek alan araştırması yapmak isteyen araştırmacılara yardımcı olacağı ve din eğitimi bilim dalına din eğitimi ve öğretiminin, önyargıların aşılmasına yönelik çalışmaları ve çabaları hususunda katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

D. ARAŞTIRMANIN SORULARI

Araştırmanın hedeflerine ulaşmasında ve amacının ortaya konulabilmesinde yardımcı olabilecek araştırma soruları aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

- Önyargı nedir? Hangi yaklaşım ve kuramlar vardır? Önyargı din ve dindarlık ilişkisi nedir? Gruplararası ve dindarlar arası ilişkilerde, önyargının etkisi nedir? Önyargıların aşılmasına yönelik ne tür çalışmalar vardır?

- Bir Avrupa Projesi olan, RF'nu da yakından ilgilendiren, *Vatandaşlık eğitimi* bağlamında geliştirilerek din öğretimine katkı sağlayan REDCo öğretim projesinin çalışmaları sayesinde oluşturulan ORKSE ders programının önyargıları aşma

konusundaki bulguları nelerdir? Önyargıların aşılmasında Rusya Dinlerarası Konseyi'nin ne tür girişimleri mevcuttur?

E. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma, literatüre dayalı nitel araştırma yöntemlerinden tanımlayıcı (descriptive) araştırma türüne göre yapılmıştır (bkz: Karataş, 2014: 63-65). Araştırmanın kuramsal çerçevesi, Sosyoloji, Psikoloji, Sosyal Psikoloji bilim alanlarında (dini) önyargı ile ilgili çalışmalar ve Eğitim, Din Eğitimi ve Öğretimi yaklaşımları, Rusyada'ki din, dindarlık, önyargı ve din eğitim ve öğretimi konusunda ortaya konulmuş çalışmalar esas alınarak ilgili kitap, makale, alan araştırması ve tebliğlerden “literatür tarama” tekniğiyle (Köroğlu, 2015: 65) elde edilen veriler çerçevesinde oluşturulmuştur.

RF Din Eğitimi koordinatörlüğünü yürüten kişilerle irtibata geçilerek, devlet okullarının din eğitim-öğretim ders programları ve uygulamalı örnekleri hakkında birinci elden kaynaklara ulaşılmıştır. RDK'nin verilerine ulaşarak, güncel bilgiler dikkate alınmıştır. Ayrıca REDCo eğitim politikasının verileri incelenerek, genelde önyargı, özelde ise dini önyargının aşılmasında izlenen yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Rusya'da 2000'li yıllardan itibaren, devlet tarafından din eğitimi ve öğretimi kapsamında geliştirilen ve kamuoyunun değerlendirmesine sunulan ORKSE dersinin her bir programı dinî önyargıların aşılmasına yönelik olan program analizine tabi tutulmuştur.

F. ARAŞTIRMANIN KAPSAM ve SINIRLILIKLARI

Tez için Rusya’da din eğitimi ve öğretimi konularının tartışıldığı 2000’li yıllar ile Ortodoks Kültürünün Esasları dersinin okutulmaya başladığı 2004 yılı, daha sonra ise ORKSE ders programı halinde ülkedeki devlet okullarında öğretilmeye başladığı 2009-2011 eğitim-öğretim yılları önemli olarak görülmektedir. Nitekim 2009-2011 yıllarında, ORKSE ders programı, pilot olarak seçilen bölgelerde test edilmek üzere uygulamaya konulmuştur.

Araştırma Rusya’nın, kendisini Ortodoks, Müslüman, Yahudi ve Budist olarak tanımladığı bölgeleri dikkate alınarak hazırlandığı için ülkedeki *geleneksel din* çatısı altında değerlendirilen 1) Ortodoks Kültürünün Esasları, 2) İslam Kültürünün Esasları, 3) Yahudi Kültürünün Esasları, 4) Budist Kültürünün Esasları, 5) Dünya Dinleri ve Kültürlerinin Esasları, 6) Laik Etik Esasları derslerinin dinî önyargıyı aşma etkisi ile sınırlıdır. Ayrıca ORKSE ders programına ilgi göstermeyen ve seçmeyen öğrenci kısmı araştırma dışında kalmıştır.

G. KAVRAMSAL ÇERÇEVE ve KURAMSAL TARTIŞMA

Araştırmanın asıl konusu, RF örneğinde dinî önyargıların aşılmasında din öğretiminin katkısı problemidir. Dolayısıyla tezimiz açısından önyargı, stereotip, dini çoğulculuk, geleneksel dinler, dinlerarası konsey ve REDCo gibi önemli kavramların tanımlanması önem arz etmektedir. Tanımların her birinin açılımı yapılırken, RF’ndeki çalışmalar ve yaklaşımlar da dikkate alınmıştır. Ardından kuramsal tartışmada, din öğretimi konusunda tecrübeye sahip ülkelerin deneyimleri sonucunda RF’nun kendisine uygun olarak seçtiği din öğretiminin modeli ORKSE ders programının dinî önyargıları aşma konusundaki muhtevası hakkında bilgi verilmektedir.

G.1. Kavramlar

• Önyargı

Rusçada önyargı sözcüğü “predubejdenie” (предубеждение) olarak geçmektedir. Bu kelimenin mastarı olan “predubejdatsya” (предубеждаться) ise *batıl inançlar eğilimi* olarak anlaşılmaktadır. Bir de “predrassudok” (предрассудок) kelimesi mevcuttur. Buna göre, dinî önyargı kelimesi “religiozny predrassudok” (религиозный предрассудок) şeklinde geçmektedir (Karpenko vd., 1998). Rusça literatürde önyargı kelimesi tam anlamıyla, doğruluğu öncesinde öğrenilmeden ve düşünülmeden, kritik hale getirilmiş görüş olarak bilinmektedir. Bu tür toplumsal ve bireysel irrasyonel bilinç bileşenleri hurafe olarak da nitelenir (Kon, 1975: 608).

Önyargı, mantıksal düşünme, aşamalı ve sağlam kanıtlara dayalı bir yargıdan farklı olarak, makul gerçekliğin saptırılmasına neden olan fiili bir durumu ifade eder (Kondakov, 1976: 322). Önyargının Rusça karşılıklı sözcüklerinde bir ayrıntı daha vardır. Buna göre *bütün batıl inançlar önyargıların kapsamında değildir*. Ancak temelsiz olmalarına rağmen ikna edici kesin deliller karşısında bile değiştirilemeyen batıl inançlara önyargı denilebilir (Kris’ko, 2003: 217) .

Önyargı, çoğunlukla din, cinsiyet, milliyet gibi unsurlarla şekillenen, sosyal gruplara yönelik olarak geliştirilen tutum olarak da tanımlanmaktadır. Önyargı denildiğinde, içerisinde genel bir tutum yapısı barındırdığı gibi tutumun duygusal boyuta da yansıdığı anlaşılmaktadır. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta, önyargı teriminin sosyal psikolojide *ötekilere veya bir grubun diğer gruplara* yönelik olumsuz tutumlarını ifade etmek için kullanılmış olduğudur (Ünlü, 2004: 181). Hemen hemen bütün haksız tutumlar bir nevi önyargı olarak adlandırılabilir. Nitekim önyargı, haklılığı

kanıtlanmamış bir tutumun belirtisidir. İnsanlar da tutumlarının haklılığını kanıtlayacak birinci elden bilgiye çoğu kez ulaşamadıklarından, önyargı genelde olgulara açıkça ters düşen, oldukça kuvvetli ve olumsuz tutumlar için kullanılmaktadır (Morgan, 1999: 367).

Önyargı esasta sosyal farklılaşmayı inşa etmeye yönelik bir eğilimdir. Onunla ilgili detaylı araştırma yapan G. Allport, önyargı (prejudice) kelimesinin Latincedeki “*praejudicium*” sözcüğünden geldiğini ve bilimsel sözlüğe, *sadece kendi eğilimleri temelinde bireylerin yanlış bir genelleştirmeye giderek bir gruba veya o grubun üyelerine karşı olumsuz tutum ve davranış sergileme* şeklinde geçtiğini ifade etmiştir (Allport, 1954: 6-8). Bu klasik tanımdan yola çıkan F. E. Aboud (1988), önyargıyı “*belli bir etnik gruba yönelik, istikrarlı, birleşik ve tutarlı olarak olumsuz tepki gösterme eğilimi*” şeklinde (akt: Zick, Küpper ve Hafermann, 2012: 25) tanımlamıştır. Başka bir ifade ile burada asıl olan *belli bir gruba ait olsun veya olmasın, kişisel özelliklerine bakılmaksızın* sınıflandırma ve objektif görüşlerden uzak kalan kategorileştirme-dir.

Bazı araştırmacılara göre önyargı her zaman kendiliğinden ortaya çıkan negatif bir çağrışım taşımaktadır. Konuyla ilgili H. Nicklas (2006) önyargının dört yönünü vurgulamıştır. İlk sırada *bilişsel önyargı* vardır ve burada kınanan nesnenin “gerçekliği” söz konusudur. İkinci etapta *duyuşsal önyargı* bulunmaktadır ve güçlü bir algı ile desteklenmiş durumdadır. Önyargının *evrimsel yönü* üçüncü sıradadır ve burada olumsuz olarak algılanan nesnenin değerlendirme süreci başlamaktadır. *Önyargının çağrışsal yönü* de son olarak ele alınmıştır, burada artık önyargı *eylem, davranış ile* desteklenmektedir. Ayrıca bu etapta bir sosyal konunun ötekinden farklı olduğu motive edilmektedir (akt: Feshkina, 2009: 56).

Allport, *yanlış ve sert genellemeye dayalı olumsuz duygu içeren tanımlar* (Allport, 1954: 9) olarak belirttiği önyargı ile ilgili altı farklı yaklaşımın olduğuna dikkat çekmiştir. *Tarihsel yaklaşımda*, önyargılar, bazı sosyal grupların sosyo-ekonomik avantajlarını koruma ve meşrulaştırma amacına hizmet eden bir vasıta olarak görülmektedir. *Sosyo-kültürel yaklaşımda*, önyargı, kentleşmenin bir sonucu olarak; kentte öne çıkan ancak tam anlamıyla onaylanmayan ve benimsenmeyen birtakım niteliklerin belli bir grupta sembolleştirilmesi ve o gruba yönelik olumsuz tutumlara dönüşmesi şeklinde açıklanır. *Durumsal yaklaşımda*, kişinin yaşadığı toplumda kendisine öğretilenler ve çevresinde gördüklerine göre bir imaj oluşturduğunu ve böylece çeşitli önyargıların bulunduğu toplumlarda bu önyargıların kişilerce benimsendiği savunulur. *Psikodinamik yaklaşımda*, önyargının tarihsel, sosyo-kültürel ve durumsal özellikleri göz önüne alınmaksızın, insan doğası ile ilgili açıklamalardan hareketle ele alınır. *Olgusal (fenomenolojik) yaklaşımda*, kişinin dünyayı algılayış biçiminin davranışlarını belirlediği düşüncesi temel alınır. *Uyaran-obje yaklaşımda*, önyargının, gruplar arasındaki gerçek farklılıklardan kaynaklandığı ileri sürülür (Allport, 1954: 32-65).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere önyargı, insanları katı bir şekilde sınıflandırma eğilimidir. Bireyler, insanları ortak özelliklerine dayanarak aynı grup içerisinde görmektedirler. Aynı grup içindeki tüm insanların aynı özellikleri taşıdığı kanaatindedirler.

Önyargıların bir başka özelliği, *sosyal uzaklığı* artırmasıdır. Sosyal uzaklık, bir bireye X grubunun bir üyesini arkadaşlığa, oda arkadaşlığına, komşuluğa vb. kabul edip etmeyeceğini sorma yoluyla ölçülebilir. Örnek verilecekse, dindarlara karşı aşırı

önyargılı bir birey, bir dindarı bu rollerden hiçbirinde görmeyecektir (Morgan, 1999: 368).

Uyaranlar dünyasında yaşayan insan, algısal alanını örgütlemek için uyaranları sınıflandırmak veya gruplandırmak zorundadır. Çünkü algılayıcılar, herhangi bir şeyi kendiliklerinden bir sınıfın ya da kategorinin parçaları olarak algırlar. Örneğin elbiseleri dağınık bir kimse, karşısındaki tarafından adam olarak değil, *dağınıklar sınıfında* değerlendirilir. O birey dağınıklar sınıfına *dilenci, serseri vb.* özellikleri de eklediği için, elbisesi dağınık, eski olan kimse de, aynı sınıfta değerlendirilmeye mahkûm olur (Gürses, 2005: 151). Buradan anlaşıldığı üzere, algı, daha doğrusu olayların çarpıtılarak algılanması, önyargının devamını sağlayan etkidir.

İnsanlar tutumlarına uygun bilgileri seçip algılamakla meşgul olurken, tutumları ile olgular arasındaki çelişkinin yaratabileceği rahatsızlık duygularını ortadan kaldırmayı çok kolay başarabilmektedirler. Bilgilerin seçilerek algılanması, yapı ve tutuma ters düşen bilgileri görmezlikten gelmeye itmektedir. Önyargıların bazı gereksinimlere cevap verdikleri için daha çok seçildiği ileri sürülmüştür (Morgan, 1999: 370-372).

Önyargılara, önyargıyla yaklaşılan kişi ya da gruplarla bireyin arasına, en hafifinden fiziksel ya da sosyal mesafe koymaya yol açan tutumlar da denilebilir. Eşit ve adil bir toplumsal örgütlenmenin bulunduğu durumlarda önyargıdan söz etmek belki yine mümkün olabilir; fakat ayrımcılık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli şiddet davranışları azalabilir, hatta hiç gerçekleşmeyebilir (Göregenli, 2012a: 22).

Bireylerin veya herhangi bir şeyin lehinde ya da aleyhinde peşin hüküm içerikli fikir olarak tanımlanan önyargı, sadece inançlar ve fikirler hakkında peşin hükmü değil,

aynı zamanda duygusal çağrışımı da içerdiğinden geniş bir anlam kazanmıştır. Psikolojik kullanımda anlamının daraltılmış olması, *birey* veya *şeylerin* bizatihi kendisinden ziyade onların toplumsal grupları hakkındaki görüşlere hasredilmiş olmasına bağlıdır. Onun için psikoloji biliminde önyargı iki görünüşe sahip bir tutum olarak değerlendirilir: *belli bir sosyal grup hakkındaki görüş, inanç ve fikirlerin muhtevassından ve tabiatından meydana gelen bilişsel (cognitive) görünüş; duygu ve değer birleşmesinden oluşan duyuşsal (affective) görünüş* (Gürses, 2005: 145).

Önyargıyla ilgili çalışmalardan *önyarguların belirli gruba ve bireylere yönelik genelleştirilmiş bir negatif tutum olduğu* anlaşılmaktadır. Ayrıca kendi ve dış grup üyesi olarak kategorileştirme mevcuttur. Bunun ardından bireyleri *tek tipte değerlendirme* gelmektedir. Buna göre dışgrup homojen olarak görülür ve bu gruba üye olan veya *üye kategorisinde olan bireyler* birbirinden farkı olmayan tek tip insanlar olarak değerlendirilir. Böylelikle insanlar belirli kategorilere ayrıldıktan ve tipleştirmeden geçirildikten sonra *iyi ve kötü (olumlu veya olumsuz) şeklinde* derecelendirilir. Bu kısımda birey tabii olarak, kendi grubunu çok iyi, diğer dış grubu ise çok kötü olarak değerlendirir ve kendinden olmayan grubu mümkün oldukça aşağılamaya çalışır.

Bunun basit örneğini *herhangi bir yarışmaya katılanların kendi grubunu överek yüceltirken, karşısındaki grubu ezmeye, bastırmaya çalışmasında hatta öteki grup taraftarı olanlara karşı nefret, öfke ve saldırı temelli davranış sergilemesinde* görmek mümkündür. Bunun sebebi insanın kendine ait olanı *olumlu* değerlendirmek istemesi ve bunu yaparken de kendisini diğerlerine göre tanımlamaya çalışması gösterilir.

• Önyargı ile Stereotip Kavramlarının Farkı

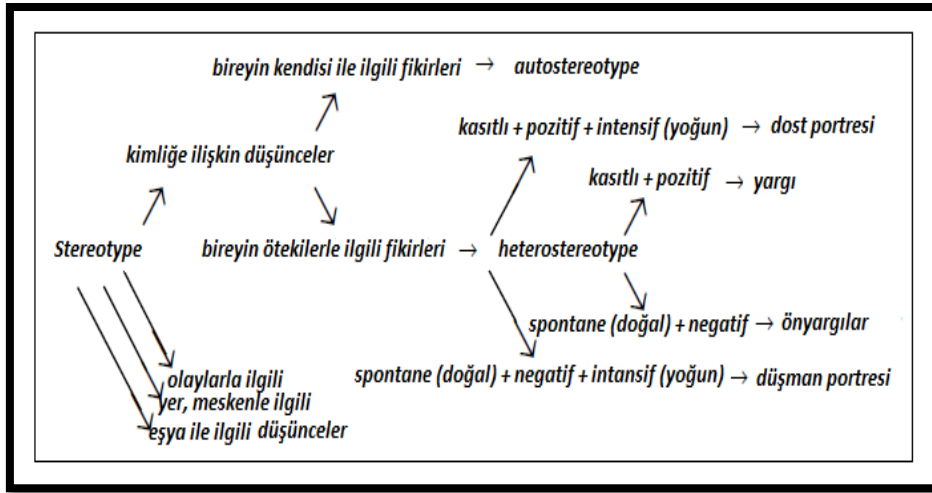
Önyargı kavramı, kalıp yargı (stereotype) kavramı ile genelde karıştırılır ve ikisinin hemen hemen aynı anlamda olduğu kanısı mevcuttur. Ancak ikisinin tanımlarında olduğu kadar, davranışlara yansıma biçimlerinde de farklılık görülmektedir (bkz: Allport, 1954: 6-9; Yapıcı, 2004: 14-19; Pelinka vd. 2009: 8-10; Whitley ve Kite, 2010: 8-11, 19). Bu kavramların birbirinden farklı tanımları aşağıda ele alınmaktadır.

Özellikle sosyal ve bilişsel psikolojide bireyin karar ve seçimlerini farkında olmadan etkileyen düşünce süreçleri kalıp yargı/stereotype (bkz: Aktan ve Uğurlu, 2013: 16-20) olarak adlandırılırken, görünüm bulan ve kalıp yargıların sonucunda ortaya çıkan tutum ve davranışlar önyargı olarak adlandırılmaktadır. Bu iki kavramın ayrımını, J. Harding (1969) ve P. E. Secord (1974) şu şekilde açıklamışlardır: *bireysel tutum ve davranışların bilişsel kısmını yani düşünsel temalarını stereotipler; affektif yani duygusal ve davranışsal kısmını da önyargılar oluşturmaktadır.*

Bu açıklamadan yola çıkarak J. F. Dovidio (1997) kalıp yargı ile önyargının birbirinden ayrı ancak birbirleriyle ilişkili iki farklı kavram olduğunu ifade etmiştir (İlhan ve Çevik, 2003: 55). Kalıp yargı (stereotype) ve önyargı (prejudice) kavramları gerek konuşma dilinde gerekse bilimsel dilde genelde sık sık karıştırılmaktadır. Ancak bu iki kavram aynı anlamı içermemektedir.

W. Lippmann (1922) stereotype kelimesini ilk olarak kullanırken *les images dans notre têtes* (kişinin kendisi tarafından kafasında oluşturduğu resimler) tanımını dile getirmiştir (Leyens, Yzerbyt ve Schadron, 1996: 22). Stereotype anlam itibarı ile ikiye ayrılmaktadır ki, *bireyin kendisi veya kendi grubu ile ilgili düşünceleri autostereotype* ve *ötekilere ilişkin düşünceler heterostereotype* olarak bilinmektedir.

Konuyla ilgili P. R. Hofstätter'in (1973): "XX yy. 50'li yıllarında Almanlar kendi sosyal-etnik grubu ile ilgili çalışkan, gayretli, aydın ve güçlü kelimelerini kullanırken, Ruslar hakkında ise sert ve geri kalmış nitelikteki kelimeler kullanıyorlardı..." şeklindeki açıklaması bulunmaktadır (akt: Feshkina, 2009: 55). Bu bakımdan stereotype'lerin önyargıdan farklı olduğu ancak önyargıları önemli ölçüde etkilediği düşünülmektedir.

Şekil 1. Stereotip ile önyargının benzer ve farklı yönleri.

Şekil 1'de kişide her olaya, yere, eşyaya ve kimliğe karşı yargılarının olduğu anlatılmaktadır. Bu yargılar, eğer *kasıtlılık, pozitiflik ve yoğun bir şekilde gelişme arz ediyorsa* (ki böyle durumlar genelde bireyin kendisi ve/veya kendi grubu ile ilgili düşüncelerdir) kişinin göz önünde normal olarak *dost, kardeş, arkadaş* portresi çizilmektedir. Eğer bu yargılar tam tersine, *doğal ve yoğun bir şekilde negatif düşünceleri içererek gelişiyor* ise önyargı orataya çıkabilmektedir ve böyle durum genelde *karşı taraftan olan, öteki ve kendinden olmayanlar* için söz konusudur ve bireyin gözünde sırf kendinden farklı olduğundan dolayı *düşman* profili gelişebilmektedir.

Stereotype'lerden farklı olarak önyargılarda, *davranış, tepki ve hareketlilik* öne çıkmaktadır ve genelde diğerlerine/ötekilere karşı olumsuz tutum sergilendiği görülmektedir. J. P. Leyens, V. Yzerbyt ve G. Schadron, *önyargının tamamen olumsuz, kalıp yargının ise hem olumlu hem de olumsuz olabileceğini söylemekle* ikisinin birbirinden farklı kavramlar olduğunu ifade etmişler. Daha doğrusu her önyargı birer kalıp yargı olarak ortaya çıkarken, her kalıp yargı önyargıya dönüşmemektedir denilebilir (Leyens, Yzerbyt ve Schadron, 1996: 22). Aynı görüşleri M. B. Brewer ve R. Brown'un (1998) çalışmasında görmek mümkündür. Onlara göre de *önyargı* belirli sosyal grup üyelerine karşı sergilenen tutum ve davranıştır (akt: Bernard, Whitley ve Kite, 2010: 11).

Sonuç olarak söz konusu kavramlar birbiriyle ilişkilidir fakat birbirinden ayrıdır. Rus dilinde de stereotype kelimesi stereotip olarak adlandırılırken, önyargı kelimesi yukarıda da bahsedildiği gibi predubejdeniye ya da predrassudok şeklinde adlandırılmaktadır. Bu tezde predrassudok, yani önyargı kelimesine odaklı çalışmalar esas alınmıştır.

• Dinî Çoğulculuk

Dinî çoğulculuğun birçok tanımı bulunmaktadır. Bir açıklamada dinî çoğulculuğun *bütün dinleri, özellikle de yaşayan büyük dinleri, Tanrı'ya eşit seviyede ulaştıran yollar olarak kabul edilen görüş ve hakikat değeri açısından dinler arasında ayırım yapmamayı öngören* (Kılıç, 2004: 14) yaklaşım olduğu dile getirilmiştir. Bir diğer açıklamada ise dinî çoğulculuğun, *tek bir mutlak doğru din üzerine vurgu yapmak veya mutlak doğru dini, diğer dinlerin taraftarlarını da içine alacak şekilde kapsayıcı hale getirmek yerine, her dinsel geleneğin kendi başına diğerlerinden bağımsız olarak mensuplarını kurtuluşa götürebileceği varsayımından hareket ederek, dışlayıcılık ve*

kapsayıcılığın ötesine geçmeyi hedef eden model (Aşlamacı, 2008: 47) olduğu söylenmektedir. Ayrıca dinî çoğulculun *dinler arasında her hangi bir ayırım yapmadan, tüm dinlerin kaynak, doğruluk, ahlaki prensip ve hidayet noktaları açısından eşit statüye sahip olmaları anlamında bir hakikat, “dinsel eşitçilik”* olduğu (Köylü, 2003: 244) açıklanan bir başka tanım da bulunmaktadır.

RF'nun vatandaşlarına, dine inanma ve seçme konusunda eşit haklara sahip olduğu anayasal olarak belirtilmiştir. Nitekim Rusya Anayasası, Anayasal Düzen Temelleri Başlığı, Kısım I, 28. Maddesi gereği, her birey özgürce din seçmeye ve inanmaya; sahip olduğu inanca bağlı ibadet gereklerini tek başına veya topluca yerine getirmeye; inancını uygun bir şekilde yaymaya; ya da hiçbir dine bağlanmama konusunda vicdan özgürlüğüne sahiptir. Fakat RF bazı sınırlamalar getirerek *ülkenin geleneksel dinleri* başlığı altında Ortodoksluk, Müslümanlık, Yahudilik ve Budizm'e öncelik tanıyarak, bu dinler çerçevesinde dini çoğulculuk kapsamlı din öğretimi vermeye çalışmaktadır. Bu bağlamda dinî çoğulculuk yaklaşımının RF'nda dinsel eşitçiliğe önem verdiği ancak geleneksel dinlerin önemli olduğunu vurguladığını söylemek mümkündür.

Bu izlenimi özellikle F. Kozyrev'in çalışmalarında görmek mümkündür. Kozyrev'e göre, RF'nda birçok ülkenin deneyiminden yararlanarak modern dinî çoğulculuk programına bağlı kalarak ve geleneksel dinlerin temeli esasında, okul yaşındaki bireylerin birbirine karşı hoşgörülü ve saygılı olmalarını güçlendirme amacını taşıyan, din ve eğitim süreci başlatılmalıdır (Kozyrev, 2002; Kozyrev, 2010).

Bu bağlamda, Din Kültürü ve Laik Etik (Laik Etiğin Esasları) ders programı oluşturulmuştur ve ülkedeki dinî çoğulculuk Dünya Dinleri ve Kültürlerinin Esasları, geleneksel din anlayışı ise 1) Ortodoks Kültürünün Esasları; 2) İslam Kültürünün

Esasları; 3) Yahudi Kültürünün Esasları; 4) Budist Kültürünün Esasları modülleri ile öğretilmeye başlamıştır (Kurayev, 2010; Latishina ve Murtazin, 2010; Chimitdjordjiev, 2010; Chlenov vd., 2010; Beglov vd., 2010; Daniliuk, 2010b). Sonuç itibarı ile RF’nda, dinî çoğulculuk anlayışının tüm inanç sistemlerine saygı ve hoşgörü ile yaklaşmayı gerektirirken, geleneksel din anlayışı, bireyin mensubu olduğu dini doğru bir şekilde öğrenmesinin yanında kendisinden farklı olanlara karşı hoşgörülü ve saygılı olmalarını öğretmeyi hedeflediği söylenebilir.

•Geleneksel Dinler

RF’nun maneviyat ve kültürünün gelişmesinde özel rolü olan ve bu ülkenin tarihsel mirası olarak bilinen dinler Hıristiyanlık, İslam, Budizm ve Yahudilik’tir. Söz konusu dinler aynı zamanda geleneksel dinler statüsündedirler. O. V. Kuropatkina’nın fikrine göre yukarıda ismi geçen dinlerin, geleneksel dinler kapsamında değerlendirilmesindeki kriterlerin arasında, RF’nun tarihsel ve ulusal değerlerinin üzerinde etkiye sahip olması, Rus kültürüne katkı sağlaması, Rusya genelinde büyük bir topluluğun inanıyor olması gibi özellikler bulunmaktadır (Kuropatkina, 2014: 26-27).

Rusya’da ayrıca dinî çoğulculuk kapsamında bütün dinler de aynı statüde ve eşit olarak görülmesi gerektiği ilkesine bağlı olarak, “diğer dinler” kapsamındaki azınlık gruba hitap eden dini gruplar (Katolik, Protestan, Evanjelik Hıristiyanlar, Krişna Vaşınava vb.), devlet okullarında ders verme imkânı dışında, ülkede özgürce faaliyet gösterebilmektedirler.

•Rusya Dinlerarası Konseyi

Rusya Dinlerarası Konseyi 23 Aralık 1998 tarihinde Rusya’daki Ortodoks, Müslüman, Musevi ve Budist dinî cemaatlerin liderlerinin üye olduğu bir konseydir.

Alexy II'nin vefatından sonra 2009 yılı itibarı ile konseyin Onursal Başkanlığını tüm Rusya ve Moskova Patriği Kirill yürütmektedir.

Konseyin üyeleri arasında 2017 yılı itibarıyla Moskova Patrikhanesi Büyükşehir Kilisesi Dış İlişkiler Dairesi başkanı Hilarion (Alpheus) Vokolamsk; Rusya Müftüler Konseyi Başkanı Ravil Gaynuddin; Rusya Müslümanları Merkezi Dini İdaresi Başkanı Baş Müftüsü Talgat Tacuddin; Kuzey Kafkasya Müslümanları Koordinasyon Merkezi Başkanı İsmail Berdiyev; Rusya Hahambaşısı Lazar Berl; Moskova Hahambaşısı Adolf Solomonovich Shayevich; Rusya Merkezi Budist Kurulu başkanı Pandido Hambo Lama Ayushev Damba bulunmaktadır.

Konseyin yüksek yönetim organı Dinlerarası Konsey Başkanlığıdır. Konsey Başkanlığında ülkedeki geleneksel dini kuruluşların liderleri yer almaktadır. Buna göre başkanlık: Moskova Patrikhanesi, Kuzey Kafkasya Müslümanları Koordinasyon Merkezi, Rusya Müftüler Konseyi, Rusya Müslümanları Merkez Ruhani Kurulu, Rusya Musevi Cemaatleri Federasyonu, Musevi Dini Organizasyonlar ve Rusya Dernekleri ve Rusya Budist Geleneksel Sangha'nın Kongresi liderlerinden oluşmaktadır. Rusya Dinlerarası Konseyinin kalıcı yürütme organı sekreterliktir.

• REDCo eğitim politikası

Avrupa'da, eğitim sürecinde dinin rolü ile ilgili geniş çaplı bir araştırma gerçekleştiren (Weisse, 2006: 5; Kozyrev, 2012: 199; Shkurova, 2012: 56) REDCo projesinin başlangıç tarihi: 1 Mart 2006; bitiş tarihi de: 31 Mart 2009 olarak belirlenmiştir. Projenin sunum tarihi: 15 Mayıs 2009. Proje 3 yıl süre içerisinde faaliyetlerini tamamlamıştır. Koordinatörlüğünü Hamburg Üniversitesinden Prof. Dr.

W. Weisse'in üstlendiği projenin arka planını din eğitimi ya da eğitimde din konusu oluşturmaktadır.

Avrupa Konseyi tarafından finanse edilmekte olan REDCo projesi, kültürlerarası öğretim ve öğrenme bağlamında farklı din ve inançlara sahip insanlar arasındaki diyalogun önemini vurgulamaktadır. REDCo'ya bağlı ulusal proje liderlerinin arasında: Prof. Dr. Wolfram Weisse ve Prof. Dr. Thorsten Knauth, University of Hamburg, Almanya; Prof. Dr. Robert Jackson, The University of Warwick, İngiltere; Jean- Paul Willaime, Ecole Pratique des Hautes Etudes Sorbonne, Fransa; Siebren Miedema, Dr. Ina ter Avest, Utrecht University, Hollanda; Prof. Dr. Cok Bakker Vrije Universiteit, Amsterdam; Geir Skeie, Universitetet i Stavanger, Norveç; Dr. Pille Valk, Tartu Üniversitesi, Estonya; Muhammed Kalisch, Dr. Dan-Paul Jozsa, Universität Muenster, Almanya; Dr. Vladimir Fedorov, Prof. Dr. Fedor Kozyrev, Russian Christian Humanities Academy, St. Petersburg, Rusya; Gunther Dietz, Dr. Aurora Alvarez-Veinguer, University of Granada, İspanya bulunmaktadır.

Çok çeşitli toplumsal ve pedagojik geçmişe rağmen araştırma grubundaki ülke temsilcileri ortak bir amaca göre çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalar *dinin, okul hayatında çok önemli bir faktör olduğu ve Avrupa'da farklı kültürel ve dinî kökenleri olan kişilerin sınıfta ele alması gerektiği için, dinler okullara dâhil edilmelidir* şeklinde kaydedilmiştir (REDCo, 2006-2009: 8; Weisse, 2010: 190).

REDCo eğitim projesi, 14-16 yaş grubundaki öğrencilere ağırlık vermektedir. Bu öğrencilerin hayatlarında ve okullarında din odaklı nicel araştırmayı ele almış ve Almanya, İngiltere, Fransa, Hollanda, Norveç, Estonya, Rusya, İspanya olmak üzere sekiz ülkede uygulama gerçekleştirmiştir. Öğrencilerin, din ile kişisel deneyim, dinin sosyal boyutu ve dinî tutumlarını ifade etmeye çalışan REDCo bulguları, hem

Avrupa'da hem de ulusal düzeyde eğitimde daha fazla politika geliştirmeyi teşvik etmiştir (REDCo, 2006-2009: 8-9).

Din eğitimi ya da eğitimde din, REDCo projesinin tematik arka planıdır. Bu çerçevede ilgili proje, din eğitimi için görev almıştır ve din eğitiminin çatışma faktörü mü yoksa diyaloga katkı mı? – sorusunun cevabını ortaya koymaya çalışmıştır. “Avrupa’daki Değerler ve Dinler” bölümünde de yer alan proje, Avrupa Birliği’nin “Bilgi Tabanlı Toplumda Vatandaşlar ve Yönetim” konulu araştırma departmanı tarafından desteklenmiştir. Projenin asıl amacı, söz konusu Avrupa ülkelerinin eğitim sistemindeki din eğitimi dersinin potansiyellerini ve sınırlamalarını keşfetmek ve karşılaştırmak olarak belirlenmiştir. Ayrıca dinin “kazanmaya” katkıda bulunabilecek yaklaşımlarına öncelik tanımak ve “eğitimde diyalogu teşvik eden faktörün din olduğuna” dikkat çekmek olmuştur (Weisse, 2006: 12-13; Weisse, 2010: 189-190).

G.2. Kuramsal Tartışma

Çoğulcu toplumlarda din eğitimi kapsamında ileri sürülen *dinî öğrenme*, *din hakkında öğrenme* ve *dinden öğrenme* şeklindeki din eğitimi yaklaşımları araştırmanın konusu açısından önem arz etmektedir. *Dinî öğrenme*, tek bir dinin din eğitimi programı olarak, dine inanan biri tarafından öğretildiği durum olarak tanımlanır. Öğretmenlerin kendilerinin de dine inananlar olması beklenir. Hedefleri, *dine inanan öğrenciler yetiştirmek*, *dinî inancı ve faaliyetleri arttırmaktır* (Hull, 2001: 44). Başka bir deyişle *doğruluğuna inanılan dinin öğretilmesi* amaçlanmıştır (Bilgin ve Selçuk, 1999: 40). Konfessionel yaklaşımın öngörüldüğü dinî öğretimin sorumluluğu dini kurumlara bırakılmaktadır. Böylesi din öğretiminin Avrupa ülkelerinde Kiliseler tarafından verildiği, ders konularının, doğruluğuna inanılan din veya mezhebe göre oluşturulduğu bilinmektedir (Hull, 2005: 13).

Din hakkında öğrenme, sadece eğitsel olan, herhangi bir dine haksız üstünlük sağlamaya ya da herhangi bir dinin esaslarını öğretmeye yönelik olmayan ve dinlerin içeriğine odaklanan öğretim durumudur (Hull, 2001: 45). Din hakkında öğrenme yaklaşımlarının somut örneği fenomenolojik din öğretiminden bahsetmek konu açısından önemlidir. Buna göre fenomenolojik din öğretiminin amacı öğrencilere belirli ve hazır dinî görüşleri benimsetme ya da belirli bir dine inanmalarını sağlamaktan çok, öğrencilere dinin yapısını anlamada ve inanç sistemlerinin farklılıklarının olduğunu tanımlama, ayrıca da bu farklılıkların önemi ile toplumla ilişkisi konusunda bilgi sahibi olmalarında yardımcı olmaktır (Jackson, 2007: 23). İnanç türünün belirtilmediği bu öğretimi, iyi bir dindar yetiştirmenin ya da öğrencileri dine döndürmenin yerine, farklı dinlere saygı duyan, değer veren ve bütün dünya dinleri hakkında bilgi sunmakla dinlerle ilgili anlayış geliştirmeyi hedefleyen (Shepherd, 1997: 85; Jackson, 2007: 23; Tosun, 2012: 138) yaklaşım olarak bilinmektedir.

Dinden öğrenme ise, dinin içyapısı yerine öğrencinin hayatı ve dünyasının eğitim programını şekillendirdiği öğretim durumudur. Bu yöntemde öğrenci ile dinî içerik arasındaki mesafe tam manasıyla korunur (Hull, 2001: 45). Bu yaklaşımın İngiltere'deki sosyo-kültürel ve eğitimsel faktörlere dayalı olarak geliştiğini açıklayan görüşlerde bu yaklaşımın devlet okullarında din öğretiminin eğitimsel değeri üzerine vurgu yapılarak liberal süreç içerisinde geliştirilen yaklaşımlardan biri olduğu ifade edilmektedir. Bu yaklaşımda dinlerin uygulama ve öğretilerini, öğrencilerin kendi anlayış ve tecrübelerine göre öğrenmesi, diğerlerinin din hakkında verdiği cevap ve anlamı öğrenerek değerlendirerek yorumlamada bulunması, tanımlaması amaçlanmaktadır (Bazarkulov, 2008: 111-114).

Dinî öğrenme ve din hakkında öğrenme bilimsel din çalışmalarıyla yönlendirilirken, dinden öğrenme eğitimsel çalışmaların bir disiplini olmaktadır (Hull, 2001: 45). Burada açıkça ifade edilen görüş din öğretiminin bilimsel ve eğitimsel nitelikte olması gerektiğidir. Nitekim “din eğitimi, bireyin dinî davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri süreci” (Tosun, 2012: 23) olarak tanımlanır.

Bilindiği üzere din öğretimine özgü programlar şu şekilde geliştirilmiştir: *Mezheplere Göre, Mezhepler Üstü, Mezhepler Arası, Dinlerarası, Fenomenolojik ve Mezhep Merkezli Dinlerarası Açılımlı*. Bu programların arasında konuyla ilişkili olduğu düşünüldüğünden sadece *Dinlerarası ve Mezhep Merkezli Dinlerarası Açılımlı Din Öğretimi* hakkında bilgi verilmekle yetinilecektir.

Dinlerarası öğretimde esas olarak; çoğulcu dünyada sorun çıkmaması için, dinî geleneklerin her biri mensupları tarafından açıklığa kavuşturulması; dinlerin dünya çapında birbirleriyle yakınlığını anlayabilmelerinin yanında birbirlerini karşılıklı sorgulayabilmesi; din dersleri hem dinler tarihi hem de dinlerarası diyalog bağlamında farklı dinî anlayışlı toplumların karşılıklı kültürel alışverişlerinin açıklanmasında ciddi ve bilimsel temellere oturtulması; diğer din mensupları ile diyalog kurabilmenin yanında onların dinî yaşantıları ile de kişisel olarak diyaloga girilebilmesini; ve en önemlisi de, insan değerinin bağlayıcı inançları, mevcut dünya ve egoist olmayan bir davranış biçimi üzerinde çalışmasını hedeflemektedir (Lähnemann, 2004: 481-482).

Mezhep Merkezli Dinlerarası Açılımlı din öğretiminden bahsedilirken *öğrencileri, önyargı bariyerlerinden uzak olan ve daha çok birbirini sürekli dinleme ve birbirlerinden bir şeyler öğrenme yoluyla her iki tarafın da ufuklarının sınırlarının ortadan kaldırılmasına ve bu ufukların zenginleştirilmesine yol açan diyalog ortamına*

hazırlanan bir sınıf eğitimi varsayımında bulunulur. Fakat verilen örnek bir dersten alınmıştır. Buna göre Cuma namazını izlemek ve imamın hutbesini dinlemek amacıyla bir sınıfla camiye gidilmiştir. İslamiyet'in esaslarını imamdan dinleyen Hıristiyan çocukların kafalarında, kendi inançlarının esaslarını yeniden sorgulayan düşüncenin, tamamen başka bir biçimde ve çok daha bilinçli olarak ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bunun benzerinin İslam din dersinde de uygulanılabileceği öngörülmektedir (Lähnemann, 2004: 483-484).

Din öğretiminde *kavram* öğretiminin (bkz: Akyürek, 2010: 21-29) yanı sıra *önyargı nedir; onun nedenleri hangilerdir; onun dinle ilişkisi nasıldır?* vb. sorular açıklığa kavuşturulmalıdır. Önyargıyı, ontolojik bir zaaf olarak tanımlamak, onun insan zihninden ve kültürden tamamen yok edilmesinin imkânsızlığına işaret eder. Ancak, her insan ve sosyal grubun önyargı ve ayrımcılığa yatkınlık dereceleri farklıdır. Herkes aynı derecede önyargılı değildir, aynı derecede ayrımcı davranmaz; burada oldukça geniş bir çeşitlilik vardır (Paker, 2012: 4). Dolayısıyla, nedenleri anlaşılıp uygun müdahalelerde bulunulabilirse, genelde önyargı özelde ise dinî önyargı çok ciddi derecede azaltılabilir. Şöyle ki önyargının tanımlanması, kritik özelliklerinin belirlenmesi ve analizinin yapılması olasıdır. Nitekim M. Halstead'in de belirttiği üzere *bazı önyargıların bilgisizlik nedeniyle oluştuğu durumlarda, eğitim ile düzeltilebildiği* (İlhan ve Çevik, 2003: 56) kabul edilebilirse, sosyal barışın sağlanmasında en önemli unsurlardan birinin “eğitim” olduğu (Yılmaz, 2003: 17) söylenebilir.

Çokkültürlü toplumlarda önyargıların daha belirgin olduğu ifade edilmektedir. Nedeni ise çokkültürlülük İngilizcedeki “multicultural”ın karşılığı olup, “farklı dil, din ve ulusal gelenekleri barındıran” ifadeleri anlatması (Altaş, 2003: 13) ve farklılıkların bir arada bulunmasıdır. Birbirinden farklı olan dil, din ve kültüre sahip bireyler arasında

ister istemez önyargılı davranışların olabileceği söz konusudur. Nitekim çokkültürlü toplumların benimsediği çokkültürlü eğitimin, çoğulculuk ve farklılık esası üzerine kurulu olarak demokrasi, eşitlik ve adalet ilkelerine dayandığı dile getirilmekte ve ırkçılık, cinsiyet ayrımı ve önyargıyı sona erdirmeyi ilke edindiği bilinmektedir (Polat ve Kılıç, 2013: 359-360). Çokkültürlü eğitimin ilgili sorunları çözmeye katkı sağladığı kabul edilebilir, çünkü bu yaklaşımın Diane Gollnick'in dile getirdiği gibi beş ana esası bulunmaktadır. Bunlar: kültürel çoğulculuğun değerinin yükseltilmesi; kültürel çoğulculuğa saygı gösterilmesi; alternatif hayat seçimleri sunumu; sosyal adalet ve herkes için fırsat eşitliği; gücün bütün etnik gruplar arasında eşit dağılımıdır (Altaş, 2003: 41).

Bilindiği üzere RF'nda 2000'li yılları itibarı ile devlet okullarında din öğretiminin olup olmaması tartışması öncelikli olarak baskın din üzerinden (Rus Ortodoks Kilisesi) ders verilmesi gerektiği konusunu gündeme getirmiş, laik kesimin ise endişelenmesine sebep olmuştur. Dinin okutulması yerine Dünya Dinler Tarihi üzerine genel ders programı oluşturulması fikri ise farklı seçenekler sunmuştur. Son olarak da bütün tartışmaları bir nebze olsun durdurmak amacı ile okul müfredatında zorunlu çalışma konusunun “Dinî Kültürlerin Temelleri ve Laik Etik” yönünde geliştirilmesi kanaati kabul görmüştür (Goodvins, 2015).

RF'nun devlet okullarında okutulmak üzere 2009 Ağustos ayında devlet okullarının müfredatına alınması, 2009 Ekim ayında test edilmesi ve 2010 Nisan ayında uygulamaya geçirilmesi kararlaştırılan ORKSE dersi, çok uluslu Rusya'daki geleneksel dinlerin kültürel geleneklerinin bilgisini sunmaktadır. Çokkültürlü eğitim yaklaşımı kapsamında değerlendirildiği zaman ORKSE dersi, bir nevi tamamlayıcı hareket olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü çoğulcu model için tamamlayıcı hareket, Robert

Pazmino'nun belirttiği üzere, birliğin ve çoğulculuğun, toplumun ve kimliğin taleplerini içine alan bir din eğitimi modelini sunmaktadır (Altaş, 2003: 57). Bu bakımdan değerlendirildiği zaman ORKSE ders programının genç bireylerde, diğer dinî kültür ve dünya görüşlerine bağlı Rusya vatandaşları ile diyaloga dayalı bilinçli ahlaki davranış geliştirmesine katkı sağlamayı ve öncelikli olarak insana saygı duymayı öğretmeyi amaçladığı görülmektedir.

Söz konusu ders programının temeli “kültürel gelenek”, “farklı dünya görüşleri”, “maneviyat”, “samimiyet” ve “ahlak” gibi bir arada toplayıcı kavramlar ile desteklenmiştir. İçerik bakımından ise, dinî ve insanî değerler ile yakından bağlantılı hümanizm ilkeleri çerçevesinde öğrencilerin kişiliğini geliştirmek üzere tasarlanmıştır (Daniliuk, 2010a: 4). Bu ders programı, eğitim sistemi ve disiplinlerarası bağlantıların sınırları içerisinde, öğrencilerin ahlaklı, saygılı, diyalog eksenli, yaratıcı ve sorumlu vatandaş olarak yetişmelerini amaçlamaktadır.

Söz konusu ders programının Laik Etik Esasları; Ortodoks Kültürünün Esasları; İslam Kültürünün Esasları; Dünya Dinleri ve Kültürlerinin Esasları, Budist Kültürünün Esasları ve Yahudi Kültürünün Esasları şeklinde oluşturulan modüllerinin kendi aralarında olduğu kadar, Rus dili, edebiyatı, tarih, tabiat vb. derslerle sistemli bir ilişki içerisinde (Daniliuk, 2010a: 5). Genelde önyargıların özelde ise dinî önyargıların aşılmasına yönelik din eğitimi program çalışmasının ürünü olan ORKSE ders programı, önyargıları aşma konusunda *farklı olana saygılı ve hoşgörülü olmayı* temel aldığı söylenebilir.

BÖLÜM II

ÖNYARGI İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR VE ÖNYARGI-DİNDARLIK İLİŞKİSİ

A. ÖNYARGI İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR

Önyargı ile ilgili araştırmalar J. Duckitt'in (1992) belirttiği gibi, 1920'li yıllarda başlamıştır. Öncelikle hem sözel hem de davranışsal olarak *engellenmeye maruz kalan bireylerin* önyargılı davranış sergileyebilecekleri ileri sürülmüştür. Daha sonra ırkçılık üzerinde ilerleyerek, *beyaz ırkın üstünlüğünü ortaya koymaya çalışan Amerikan ve Avrupalı araştırmacıların teorik görüşlerine* dayanmıştır. 1930'lu ve 40'lı yıllara gelindiğinde ise hem sivil hakların geliştirilmesi hem de sömürgecilğe karşı girişimlerin başarılı sonucu itibarı ile *antisemitizm'e* yönlendirilmiştir (Prejudice, 2015). Sırasıyla önyargıya dayalı davranışların *otoriter kişiliğe* dayalı olduğu görüşü, ardından da önyargının sosyal bir çevrede öğrenildiği iddiası gelişmeye başlamıştır.

Bu gelişmelere paralel olarak önyargı, Allport'un (1954) eserlerinde *duygusal davranış karakteristiği* olarak ele alınmıştır. 1970'li yıllar sonrasına gelindiğinde ise araştırmacıların çoğu, "önyargının duygu olmadığı" kanısına vararak onun daha çok "nesneye yönelik bir ön değerlendirme" olduğuna işaret etmişlerdir. Bu konuda J. Harding, H. Proshansky, B. Kutner ve İ. Chein (1969), J. Dovidio ve S. Gaetner (1986), W. G. Stephan ve C. W. Stephan (1993), R. C. Gardner (1994), D. L. Hamilton, S. J. Stroessner ve D. M. Drsicoll (1994), P. Leyens, V. Yzerbyt ve G. Schadron (1996), J. Jones (1997) ve R. Morgan'ın (1999) önemli görüşleri vardır.

T. D. Nelson önyargı terimine anlam yüklenmesinde farklı görüşler olsa da araştırmacıların önemli ve ortak noktalarda buluşabileceklerini dile getirmiştir. Ona göre söz konusu ortak noktalar, önyargının insanlar ve gruplararası ilişkiye dayalı olması, değerlendirme özelliği taşıması, kendinden olmayanlara karşı olumsuz bir yargı olması ve gerçek ya da hayali karakterlerle ilgili olmasıdır (Borichev ve Komarov, 2003: 28). Sonuç itibarı ile önyargı taraflı değerlendirme olarak karşımıza çıkmaktadır ve onun ortaya çıkışının belli başlı kuramsal yaklaşımları bulunmaktadır.

İlgili yaklaşımların arasından sadece önyargı ile yakından ilgisi olan kuramlar seçilerek aşağıda değerlendirilmiştir. Bu yaklaşımların ön tanıtımını yapmak gerekirse, önyargıların öğrenildiğine ilişkin görüş sergileyen *psikanalitik* ve *sosyo-kognitif* yaklaşımların etrafında toplanan kuramlardan bahsetmek mümkündür. Buna göre *önyargının küçük yaşlarda öğrenildiğini, şuursuz bir şekilde benimsenerek bir nesilden sonraki nesle aktarıldığını* ortaya koyan **sosyal öğrenme kuramı** ilk olarak incelenmektedir. Bu konuda M. Rose (1951), R. Sprott (1954), G. Lenski (1961), G. Stark ve Y. Glock (1968), P. Leyens, V. Yzerbyt ve G. Schadron (1966), J. Klienbergl (1967), A. Bandura ve W. Mischel (1999) detaylı araştırmalar yapmışlardır.

Önyargının oluşumunda önemli etken olarak görülen bir diğer kuram da **engellenme saldırganlık kuramıdır**. J. Dollard, N. Miller ve arkadaşlarının (1939) geliştirdiği bu teorinin genel gerekçesi, *her engellenmenin saldırganlığa yol açabileceği; saldırının daha güçsüz gruba ya da kişiye yöneltilebileceği; son etapta da asıl kaynağa değil daha çok savunmasız yöne çevrilen düşmanlık, önyargılarla rasyonalize edilerek meşrulaştırılabileceği* fikrinde yatmaktadır. Burada göze çarpan husus *günah keçisinin* belirlenmesidir. Bu durum genelde *çocukluk yıllarına göre değerlendirilir*. Yani kimin veya hangi grubun *günah keçisi* olarak seçileceği yine

büyüklerden öğrenilmektedir. Konuyla ilgili bilgilere M. Rose (1951), J. Klienber (1967), L. Berkowitch (1969) ve M. Şerif ve W. Şerif'in (1979) eserlerinden ulaşmak mümkündür.

Bir diğer kuram, grup üyeleri arasındaki önyargılı davranışları tetikleyen süreçleri ve kişilik faktörünü öne çıkararak açıklamaya çalışan **otoriter kişilik kuramıdır**. Theodor W. Adorno, Else F. Brunswik, D. Levinson ve N. Sanford'un (1950) araştırmalarının toplamıdır. *Etnosantrizm ile Antisemitizm'in arasındaki sıkı ilişkinin olduğunu* ortaya koyan bu araştırma, antisemit bireylerin diğer azınlık gruplara karşı önyargılı olduğunu belirlemiştir. Yani otoriter kişilik yapısındaki bireylerin başka grup üyeleriyle olan ilişkisi etnosantrik bir yaklaşıma dayalıdır. Kendine ait olan grubun üstün, diğerlerinin ise daha düşük seviyede olduğunu birey, yine kendi grubundan öğrenmektedir de denilebilir. Bu alanda W. Richard ve J. Marie (1954), B. Altemeyer (1981), S. Boursis ve Anita J. Gagnon (1994), J. P. Leyens, V. Y. Yzerbyt ve G. H. Schadron (1996), A. R. Fischer (1997) gibi bilim adamları araştırmalarını ortaya koymuşlardır.

A.1. Psikanalitik Yaklaşımlar

Klasik psikanalitik yaklaşımlar, genel olarak *önyargının çatışma ya da tehlide uyum sağlamada kullanılan bir psikolojik araç olduğunu* kabul ederler. Burada önyargı, istenmeyen cinsel veya saldırgan itkileri, yer değiştirme,¹ yansıtma² ya da yansıtma

¹*Yer değiştirme*, psikanaliz içinde tanımlanmış, bilinçdışı bir savunma mekanizmasıdır. Bu mekanizmada, cinsel ya da saldırgan itkiler daha kabul edilebilir ya da daha az tehdit edici hedeflere dönüştürülür. Bir işçinin patronuna kızması ama bu öfkeyi ifade edemediği için, eve gelip karısını ya da çocuğunu dövmesi örneğinde olduğu gibi.

²*Yansıtma*, psikanaliz içinde tanımlanmış bilinçdışı bir savunma mekanizmasıdır. Bu mekanizmayı kullanan kişi, kendi içindeki kabul edilemez arzu ve itkileri başkasına atfeder. Birey bir kişi ya da bir insan grubundan aslında nefret ediyorsa ve bu duygusuyla yüzleşmek şu ya da bu yüzden çok tehdit ediciyse, bilinçdışı olarak nefretini o kişiye ya da gruba yansıtır; onların kendisinden nefret ettiğini sanmaya başlar.

özdeşim³ gibi savunma mekanizmalarını kullanarak dışa atma ve bu sayede ilişkili psişe-içi (intrapsychic) kaygıyı yatıştırır, duygulanımı düzenleme gibi görev yapmaktadır. Örneğin, **katı süper ego** taleplerinden türeyen kendini suçlama eğilimlerinin yarattığı kaygı, suçlamanın günah keçisi haline getirilmiş bir bireye ya da gruba yansıtılmasıyla yumuşatılır. Böylelikle suçlama ve buna bağlı olan saldırganlık içten dışa atılmış olmaktadır (Paker, 2012: 46).

Psikanalitik yaklaşıma göre, önyargı, psikodinamik bir süreçtir. Yani önyargılar insanların doğal bir eğilimi ile ilişkilidir. Bu yaklaşımı savunanlar, bireyin ilk çocukluk yıllarında yaşanan engellenmelerin duygusal gerilimler yarattığını ve ileriki yıllarda içinde bulunulan durum tarafından haklılaştırılmayan birtakım saldırganlığa neden olduğunu söylemektedirler. İşte o bireylerin saldırganlığı, yansıtma mekanizması vasıtasıyla başkalarına yüklediği söylenmektedir (Gürses, 2005: 146). Buna ilişkin H. Parens (1979), yaptığı gözlemler sonucunda, önyargının ilk olarak çocuğun aynı muhataba karşı hissettiği zıt duygulara (ambivalan nitelikteki bkz: Sağlıkterimleri, 2015) tahammül edememesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Buna göre çocuk annesinin engelleyici tutumlarıyla karşılaştığında, öfkesini annesinin yerine çevresindeki herhangi bir nesneye yönlendirmektedir. Bunun nedeni ise temel bakım veren anneyi kaybetmekten korkmasıdır. Bir de R. A. Spitz'in (1965) belirttiği üzere, çocukluk dönemin altı ile sekizinci aylarında gözlenen *yabancı korkusunun* insanın deneyimlediği ilk önyargı olarak ifade edilmektedir. Nitekim yabancı korkusu, insan yaşamındaki *ötekini* reddetmenin - ilişkisel anlamda - en erken görüntüsüdür (İlhan ve Çevik, 2003: 56).

³ *Yansıtmalı özdeşim* savunma mekanizmasında ise, yansıtma ek olarak, yansıtma yapılan kişi ya da grup yansıtılan duyguyla özdeşim içine girer.

M. Rokeach'a (1960) göre önyargıların temelinde, muhatabı benzer veya farklı algılama süreci yatmaktadır. Zira insanlar kendilerine benzeyenleri çekici bularak onlardan hoşlanma, benzemeyenlerden ise genelde olumsuz tutum geliştirme eğilimindedirler. Bu nedenle farklılık ne kadar çok olursa olumsuz tutumların şiddeti o oranda kuvvetli olabilmektedir. Bu noktada, dogmatik zihinsel yapıya sahip kimselerin farklılıkları sevmemesi ve *ötekini* dışlaması söz konusu olmaktadır (Yapıcı, 2004: 36).

Allport, *önyargılı kişiliğin canlı bir portresini çizerken*; onların, insan gruplarını katı bir tutum içinde algılamaya eğilimli; grupları oluşturan bireylerin özelliklerini çift kutuplu (dikotomik) ve hoşgörüsüz olarak, değişime karşı duran bir tavırla değerlendirdiklerine dikkat çeker. Önyargılı zihnin bu bileşenleri genel bir bilişsel stil oluşturur ve *özcü inançlardan* beslenirler. Özcülük, insanların, kendilerinden farklı birey ve grupları 'bir türün üyesi' gibi algıladığı örtük yaklaşımları ifade eder ve sosyal dünyanın sabit, değişmez bir şekilde anlaşılıp algılanmasına yol açar. Özcü inançlar, sadece önyargıların oluşmasına ve insanların grup aidiyetlerinden hareketle kategorize edilmelerine yol açmakla kalmaz; aynı zamanda farklı ideolojik koşullarda belirli sosyal işlevleri olan söylemsel hareketlerin, edimlerin ortaya çıkmasına da hizmet ederler (akt: Göregenli, 2012a: 24-25). Önyargı terimi, psikanaliz açısından bireye dayalı bir eğilim olarak değerlendirilmektedir. Başka bir ifade ile önyargı, bireyin çocukluk dönemindeki gelişim özellikleriyle, diğer insanlar ile olan ilişki durumuyla ve onun bulunduğu sosyal koşullarla ilgili bir durumdur. Bu konuda da birkaç kuram geliştirilmiştir.

A.1.1. Sosyal Öğrenme Kuramı

Sosyal öğrenme kavramı, ilk defa 1947'lerde J. Rotter tarafından geliştirilmiş ise de kuram halinde gelişmesi için asıl katkılar daha sonra A. Bandura ve W. Mischel (1999) tarafından yapılmıştır. Sosyal öğrenme kuramının temel öğeleri davranışçı

kuramlardan türetilmiştir. Rotter'e göre, insan, dış uyarıcılar ve pekiştireçlerden etkilenen bir varlıktır (Bayrakçı, 2007: 200).

Nitekim kişilik, bireyin kendisi ile çevresi arasındaki ilişkiyi temsil etmektedir. İnsan davranışını anlayabilmek için hem bireyi (geçmiş öğrenme ve tecrübelerini), hem de çevresini (bireyin farkında olduğu ve tepki verdiği uyarıcıları) göz önünde bulundurmamak gereklidir. Bandura taklit ve gözlemin, insanın öğrenmesini açıklamada yetersiz kaldığını söyleyerek kurama, düşünme, hafıza, dil ve davranışların sonuçlarını tahmin etme ve değerlendirme gibi bilişsel süreçleri de ekleyerek alanı genişletmiştir. Değişik görüş açılarının bir karışımı olarak bu kuram, *linik olarak çok yönlü psikoanalitik kavramlar ile deneysel olarak katı davranışsal yapıların bir karışımıdır* şeklinde tanımlanmaktadır (Bayrakçı, 2007: 200).

Sosyal psikologlar, insanların birlikte yaşama nedenlerini iki düzeyde açıklamaya çalışırlar. İlk olarak, insanlarda birlikte olma eğiliminin oldukça genel temel olduğunu söylerler. İkinci olarak da, birlikte olma eğilimini arttıran ya da azaltan özgül bazı etmenlerin olduğunu belirtirler. İşte bu etmenlerden biri öğrenme olabilir; başka bir ifade ile insanlar her hangi bir şeyi öğrendikleri gibi, birlikte yaşamayı da öğrenirler (Freedman vd. 1998: 66-69). Korku, kaygı ve benzeri duygular toplumsallığın veya birlikte yaşamının etkisi ile giderilebilir. Fakat benzerliği daha az olan gruplara karşı farklı tavır alınmasına da temel oluşturabilir. Buna bağlı, L. Festinger'in (1954) toplumsal karşılaştırma kuramının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu kuramın iki temel düşüncesi vardır: *insanlar kendilerini değerlendirmeye güdülenmişlerdir ve nesnel, yani öznel yargılardan uzak ölçütlerin bulunamaması durumunda, kendilerini başkaları ile karşılaştırarak değerlendirirler* (Freedman vd. 1998: 80-81). Kişinin "kendi kültürü"yle ilişkiye girmesi gerekliliğinin ve genelliğinin çok vurgulandığı topluluklarda, çocuklar

dış gruplardan uzak durmaya daha erken yaşta başlamakla kalmayıp bu dış grupları mutlak bir biçimde itici olarak görebilir (Şerif ve W. Şerif, 1996: 664) denilmesi, karşılaştırarak değerlendirmede bulunan bireyin durumunu çok iyi bir şekilde ifade etmektedir. Bu durum bireyin bir şekilde yargıya sahip olduğunu da açıklamaktadır.

Buna bağlı olarak insanlar belirli özellikleri birbirlerine daha uygun bulur ve bu grup özelliklerden birine sahip olan bir bireyin diğerlerine de sahip olduğunu varsayarlar. Mesela zeki olarak bilinen birinin, aynı zamanda etkin, kurnaz, hayal gücü yüksek ve güvenilir olduğuna inanılması sonucunu doğurur. Kaba olarak bilinen ise, çoğunlukla huysuz, kabadayı, soğuk ve ikiyüzlü biri olarak algılanmasına neden olur. Bruner ve diğerleri (1958) bu gibi sonuçlar çıkarsama eğiliminin *mantıksal hata* olduğuna işaret ederken, zekânın her zaman etkin olmayı, kabalığın ise huysuzluğu beraberinde getirmediğini kanıtlamaya çalışmıştır (Freedman vd. 1998: 112).

Önyargılarla ilgili sosyal öğrenme teorisi, önyargıların bir nesilden diğerine nasıl transfer edildiği meselesini de açıklamaya çalışmaktadır. Buna göre, bir toplumda hangi grubun aşağılanacağı, kötüleneceği hangi grubun ise saygıdeğer ve üstün olarak kabul edileceğinin öğretilmesine bağlıdır (Yapıcı, 2004: 39). Demek ki, çocuklar grupları karşılaştırmayı ve aynı zamanda kendisi ile farklı olanın ilişki biçiminin nasıl olması gerektiğini de öğrenmektedir. Bu, kuramın temel denencelerinden birine, yani benzerlikler ölçüsünde toplumsal karşılaştırma dürtüsünün gücünün artmasına götürmektedir. Nitekim insanlar karşılaştırma yaparken benzerleri açısından olabildiğince kendisine yakın birini yeğlemektedirler (Freedman vd. 1998: 84-85). Kısaca söylemek gerekirse, önyargıların şu veya bu şekilde sosyal çevrede hazır olarak bulunduğu ve değişik vasıtalarla bireye aktarıldığı varsayımı üzerine kurulu olan sosyal öğrenme teorisi, gruplararası ilişkileri ve bu süreçte ortaya çıkan önyargıların

muhtevasının anlaşılması açısından çok önemli açıklamalar sunmaktadır. Ancak bu teorinin özellikle etnosantrizmi, başka bir ifade ile bir grubun, kendini her şeyin merkezi olarak görme, üstün olduğuyla övünme ve diğer tüm grupları kendisine göre ölçme ve değerlendirme, yeri gelince onları küçük görme gibi durumlarını (bkz: Sumner, 1906) dikkate almadan yürümesi, ciddi bir eksikliği olarak görülmektedir (Yapıcı, 2004: 42).

A.1.2. Engellenme-Saldırganlık Kuramı

Önyargının nedenleri bir de engellenme sürecinde aranmaktadır; çünkü engellenme insan hayatında kaçınılmazdır. Engellenme sonucunda, saldırılabilir bir hedef aranır ve asıl hedefe saldırılamadığında, çoğunlukla diğerlerine (diğer grup, dış grup, azınlık grup) saldırılır (Gürses, 2005: 147).

Bu durum saldırganlığı tetikleyen duyguların anlatılması ile daha açık hale getirilebilir. J. Dollard ve arkadaşları (1939), araştırmalarının hareket noktası olarak saldırganlığın her zaman engellenmenin sonucu olduğunu dile getirmişlerdir. Yani saldırgan davranışın ortaya çıkışı her zaman, engellenmenin varlığına bağlıdır, engellenme olunca da saldırganlığa ortam hazırlanır. Bu teori üç temel ilke üzerine kuruludur. İlk ilkeye göre engellenme her zaman saldırganlık yaratmaktadır. İkinci ilkeye göre saldırganlık göreceli olarak savunmasız kişi ya da gruplara, yani aslında masum olan günah keçilerine yöneltilmektedir. Üçüncü ilkeye göre ise yer değiştirilmiş düşmanlık kınama, önyargılarla mahkûm etme ve yansıtma yoluyla rasyonalize edilir ve meşrulaştırılmaktadır (akt: Yapıcı, 2004: 26).

Engellenmenin davranışsal etkilerini araştıran R. Barker, T. Dembo ve K. Lewin (1941), çocuklar üzerinde deney yapmıştır. Deneyde bir grup çocuğu engellemeden oyuncakların çok olduğu odaya girmesine izin vermişlerdir. Diğer grup çocukları ise önce o odayı dışarıdan camdan izlemelerine, bir süre sonra da odaya girmelerine izin

vermişlerdir. Engellenmeden, ilk fırsatta odaya girenlere nazaran engelin ardından oyuncaklara kavuşan çocukların yıkıcı davrandıkları (oyuncakları duvarlara çarptıkları, yerlere vurdukları) gözlenmiştir (Freedman vd. 1998: 243). Bu teoride ötekine karşı sözlü ya da fiili saldırganlığın ortaya çıkabilmesi için hem yeterli hem de gerekli bir şart olarak sunulan engellenme; fiziki çevre, biyolojik sınırlılıklar ve psikolojik karmaşıklık başta olmak üzere, günlük yaşam şartları ve bireyin içerisinde yaşadığı sosyo-kültürel çevreden kaynaklanabilir (Allport, 1954: 344-347).

Saldırganlığa sadece engellenmenin yol açmadığı, rahatsız edilmenin de neden olabileceği ayrıca keyfi engellenmenin anlayışla karşılanabileceğinden söz etmek mümkündür. Rahatsız edilmenin saldırganlık duyma eğilimini çağrıştırdığına en bariz örnek, trafik lambasının kırmızı ışığında bekleyen bir şoförün, daha yeşil yanmadan kornaya basan başka bir şoför tarafından rahatsız edilmesi olabilir (Freedman vd. 1998: 242). İnsanlar engellendikleri veya rahatsız edildikleri zaman karşılık veremiyorsa, karşısındaki adam ya çok güçlüdür, ya ulaşılamazdır ya da engellenenin kendisi çekingen ve çok kaygılıdır. Bu konuda araştırma sonucu ile desteklenen bir örnekten yola çıkılabilir. Bu örnekte çocuk babası tarafından engellenir, daha doğrusu bir yere gitmesi veya bir işi yapması katiyen yasaklanır. Bu duruma çok kızan çocuk babasına karşı duyduklarını gerçekleştiremez, çünkü babası onun için çok güçlüdür. Bu durumda çocuk yön değiştirir. Yön değiştirmede esas olan, seçilen taraf engellenmenin gerçek kaynağına en çok benzeyen biridir. Babasına kızgın olan çocuk, belki annesine, belki erkek kardeşine belki de kız kardeşine saldırır (Freedman vd. 1998: 272). Çocuğun saldırısına konu olan anne veya kardeşler, muhtemelen babanın yaptığına benzer şeyi söylemiştir, o sırada çocuk birikmiş olan kinini onlara yöneltmiştir.

Eğer saldırının asıl kaynağına saldıramayacak kadar saygı duyuluyorsa, çocuk saygısından dolayı ailesinin herhangi bir üyesine saldıramaz. Bu durum aynı saldırıdaki genelleme gibi, saygının genelleşmesine bağlıdır. Buradaki saldırganlık ve saygı gibi eğilimin görece güçleri saldırının hedefinin kim olacağını ve ne kadarlık bir saldırganlığın açığa vurulacağını belirleyen etmenlerdir (Freedman vd. 1998: 274).

Çeşitli sebeplerin etkisiyle bir amaca ya da bir hedefe ulaşma noktasında hareket halinde olan psişik enerji, herhangi bir şekilde engellenirse, insanda bir gerilim (tension) durumu ortaya çıkar ve o insanda saldırganlık duygularını harekete geçirecek engelleyici olarak kabul ettiği sebebi yok etme arzusu oluşur. Şu var ki, bu arzu engellenmenin gerçek sebebine yönlendirilemezse bu durumda saldırganlığın *günah keçisi* (scapegoating – козёл отпущение [kazyol otpuşşenie])⁴ veya *şamar oğlanı* (whipping boy – мальчик для битья [mal'çik dlya bit'ya])⁵ (Yarıcı, 2004: 26-27) olarak fonksiyon gören başka hedeflere yansıtılması söz konusu olabilir. Burada önyargılı kişinin dünya temsilinde, yasak ve tehlikeli işleri daima diğerleri yapar, kendisi ise bu tür şeylerden arınmıştır. Yani dış gruptan olan *günah keçisi* kişiler

⁴ Charlie Campbell, günah keçisi kavramının ilk defa İncil çevirmeni Tyndale tarafından 1530 yılında kullanıldığını ve Yahudilerin iki günah keçisine telmihte bulunduğunu belirtmektedir. Bu kavramın tanımı ise "bir kişinin veya grubun başına gelen kötü şans, felaketleri, hastalıkları ve kötülükleri sembolize eden ve taşlandığında, bir nehre veya denize atıldığında tüm bu olumsuzlukları beraberinde götüreceğine inanılan her türlü obje, hayvan, kuş veya insan" şeklinde yapılmıştır. Yazar burada günah çıkarma ritüellerinin dünyanın farklı bölgelerindeki sayısız örneklerinden bahseder: seremonilerden, kovulan, taşlanan, şişelere hapsedilip gömülen kötü ruhlar, kesilen inekler vb. Kurban edilen tüm bu figürlerin bir noktada insan figürüne doğru ilerlemesinin görece zararsız olduğunu, ancak kötülüğün başka bir insana devredilmesine doğru giden sürecin bir yönünü oluşturduğunu savunmaktadır (Campbell, 2013: 29-30; 35-38).

⁵ Whipping boy (şamar oğlanı), genç prens veya asilzadenin şımarıklıklarının yerine cezalandırılan genç fakir erkek. Özellikle 16-17 yy. İngiliz monarşilerinde var olan ve *şehzadelerin yerine* dayak yiyen erkek çocuğudur. Yani *şamar oğlanı figürü*, kraliyet statüsünün Tanrılaştırılmış hâl almasıyla ilişkilidir. Çünkü Kraliyetin Kutsallığı nedeniyle, oğlunu ancak kral kendisi cezalandırabilmiştir. Kral oğlunun yanında sürekli bulunamadığından, prensin öğretmenleri onun eğitiminde, bazı kuralların çiğnenmesi karşısında hiçbir ceza uygulayamamıştır. Dolayısıyla prens cezaya çekilecek iken, öğretmen onun yerine, onunla birlikte büyümüş şamar oğlanını hedef almıştır. Şamar oğlanı teriminin kavramsallaştırılması nedeniyle asıl anlamından biraz uzaklaşarak, başkasının suçu için cezaya uğratılan bir kimse olarak anlam kazandırılmıştır (bkz: Bilgin, 1996: 131-135).

önyargılı duygularla bezenmekte ve *şamar oğlanına* dönüşüp olumsuzlukların tek adresi haline dönüştürülmektedir (Bilgin, 1996: 127).

Saldırmak için genel nüfus içerisinde günah keçisi olarak, birisini rastgele seçmek zordur, çünkü o kişi bunu hak etmek için hiç bir şey yapmamıştır. Ancak eğer kurban olacak kişi kendisini nüfusun geri kalanından ayıran bir özelliğe sahipse, seçim o kadar zor olmayacaktır. O herkes gibi değildir; belirgin bir biçimde farklıdır. Bir kurban seçmenin *neden önyargının temellerinden birisi olduğu*, en iyi kurbanların zayıf, farklı ve kolay ayırt edilebilir olduğuna çok sıkı bağlıdır (Freedman vd. 1998: 277-278). Ayrıca hangi dış grubun günah keçisi olarak seçileceği meselesi, çocukluk dönemlerinde belirlenmektedir. Zira çocuklar yaşamlarının ilk yıllarından itibaren kendilerinden güçlü olan birisiyle mücadele etmenin kötü sonuçlar doğuracağını öğrenmektedirler. Onların bu süreçte öğrendiği en önemli husus, kurban ya da hedef olarak seçilecek bireylerin veya grupların, karşılık veremeyecek kadar güçsüz olmaları gerektiğidir (Yapıcı, 2004: 27).

Kişilerin, engellenmeye gösterdiği tepkilerin kişilik yapısı ve geçmiş deneyimlerinden de etkilendiği görülmüştür. Farklı kişilerin farklı öğrenme deneyimleri, benzer engellenme durumlarında, farklı saldırganlık eğilimlerine yol açabilmektedir. Kişinin içinde bulunduğu durum, benzer durumlara geçmişte gösterdiği tepkiler; bu tepkilerin yol açtığı sonuçların (ceza gibi) nedeniyle geliştirdiği alışkanlıklar, engellenmeyi düşmanca bir tutum sayıp saymaması ve engellenmenin kızgınlık dışında bazı tepkiler doğurması (suçluluk, endişe gibi), engellenme ile saldırganlık arasında basit bir bağ kurulmasını zorlaştırmıştır (Ulusoy, 2008: 15).

İlk ortaya çıktığı dönemlerde ilim dünyasında oldukça popüler olan, engellenme-saldırganlık kuramı bir takım eleştirilere maruz kalmıştır. Söz konusu eleştiriler şu şekilde sıralanabilir:

a. Her birey, engellenme olayı ile karşı-karşıya kaldığında hemen hemen her zaman saldırganlık içeren fiili veya sözlü tavır göstermeyebilir. Bazıları durumu kabullenir veya itaat eder, bazıları da vurdumduymazlık gösterir ya da durumdan kaçabilir. Dolayısıyla engellenme sonrasında saldırganlık sergileme eğilimi üzerinde genelleme yapılmamalıdır.

b. Günah keçisi söylemi saldırganlığın hedeflerini açıklayamamaktadır. Teorik olarak daha gerçekçi hedefler daha güçsüz ve oldukça zayıf insanlar olacaklardır. Hatta bunlar misilleme yapmaya daha az eğilimli kişilerden seçileceklerdir. Ancak her zaman savunmasız bir grubun günah keçisi olarak seçileceği anlayışı doğru değildir. Bu kısımda, söz konusu kuram, niçin bir grup günah keçisi olarak seçilirken diğeri seçilmemiştir?; niçin bazı gruplar sevilir, diğerleri de sevilmez?; tarzı sorulara cevap vermekte eksik kalmaktadır.

c. Bu kuram gerçekçi bir sosyal çatışma olasılığını göz ardı ettiği için de eleştirilmiştir. Zira bazı durumlarda saldırganlık o gruba yönelik açık ve gerçekçi bir düşmanlığın sonucu olarak da çıkabilmektedir (Yapıcı, 2004: 28-27). Her engellenmenin saldırganlığa, bu da önyargıya yol açar demekle olay tam olarak çözülmüş olmamaktadır. Her ne kadar engellenme kuramı önyargıyı, bireysel durum düzeyinde açıklasa bile, toplumsal seviyede açıklamada yetersiz kalmaktadır.

A.1.3. Otoriter Kişilik Kuramı

Sigmund Freud'un kişilik teorisinden tesir alan *otoriter kişilik kuramı* yazarları, önyargının, insanın bilinçaltı ihtiyaçlarının, çatışmalarının ve savunma

mekanizmalarının bir ifadesi olduğuna işaret etmektedirler. Otoriter kişilik yapısının önyargı üretiminde çok etkili olduğunu ileri süren Theodor W. Adorno ve arkadaşları (1950) *otoriter kişilik boyutları* olarak, öteki sosyal gruplara ve azınlıklara yönelik önyargı, kendi sosyal grubunu yüceltme, politik-ekonomik muhafazakârlık ve anti-demokratik tutumları tanımlamışlardır.

Bu yaklaşımda altta yatan psikanalitik varsayım, çocukluk dönemlerinde ebeveynleri tarafından baskılanmış, cezalandırılmış kişilerin, cinsellik ve/veya saldırganlık dürtüleriyle ilgili psişe-içi (içsel psikolojik süreçler) çatışmalarını dengeleyebilmek için otoriter bir kişilik geliştirdikleri ve bu kişilik üzerinden kendi geçmiş baskılanmışlıklarını başkalarına yansıttıkları şeklindedir (Paker, 2012: 45). Dolayısı ile bu kuram, farklı grupların arasında dostane ve iyi ilişkilerin oluşumunu engelleyen önyargıları bireyin iç dünyasında (intra-personel) cereyan eden süreçlere dayanarak ve kişilik faktörünü ön plana çıkararak açıklamayı denemektedir (Yapıcı, 2004: 29).

Otoriter kişilik kuramında, Sanford araştırma prosedürleri ve tekniklerinin tasarlanması üzerine çalışılırken E. Frenkel-Brunwik araştırmadan elde edilen verilerin sistemli bir şekilde kategorizasyonunu ve dökümünü yapmıştır. Levinson ise antisemitizm, etnosentrizm ve politik-ekonomik tutuculuk anket ve cetvellerinin hazırlanması, ideolojinin psikoloji açısından çözümlenmesi ve anket sorularına verilen yanıtların istatistik tasarım ve prosedürlerinden sorumlu olmuştur. Adorno ise görüşme materyalini toplumsal kuramın kategorileriyle çözümlenmiştir (Jay, 2005: 344-345).

Bu kuramda veri toplamak amacıyla çeşitli olgulara ilişkin sorular, projektif sorular ve açık uçlu yanıtlara göre hazırlanmış sorular içeren anket kâğıtları ve tematik algılama testleri kullanılmış, derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırmada,

ölçeklerin ve soruların hazırlanması işlemlerinin ardından, tamamı beyaz, Amerika'da doğmuş, kentli ve orta sınıf Amerikalılardan oluşan 2099 kişilik bir inceleme nüfusu seçilmiş ve soru kâğıtları dağıtılmıştır. Elde edilen verilerden hareketle oluşturulan eğrinin en düşük ve en yüksek yerlerinde toplananlardan seçilen kişilerle klinik görüşmeler ve tematik algılama testleri yapılmıştır. Çalışmanın yöntem-bilimsel açıdan en büyük başarısı ise, önceden geliştirilen üç tutum ölçeğini, otoriter potansiyeli örtük psikolojik düzeyde ölçebilen tek bir soru dizisinde toplayarak, *F skalası* adı verilen bir ölçek geliştirmek olmuştur (Jay, 2005: 348-350).

Adorno vd. önyargıları kişiliğin bir boyutu olarak değerlendirmişlerdir. Bu perspektif, ana-babanın çocuklar üzerindeki etkilerinden yola çıkmaktadır. Bu görüşe göre önyargı, olumsuz erken çocukluk çağı tecrübeleri ve engellenme sonucu beliren saldırganlık duygusunun yön değiştirerek dışgruplara yöneltilmesidir. Burada önyargılı kişiler, diğer insanların kişisel niteliklerinden ziyade, onların sosyal rollerini ve etnik grubunu betimleyen hazır klişelerle bakarlar. Dolayısıyla farklı olanlar (insan, millet, etnik grup) hakkında katı, kapalı ve sert kanaatleri ifade ederler. Önyargının yukarıdaki kurama göre değerlendirilişinde, çocukların küçüklüğünde anne-babasına karşı hissettikleri duyguların (hem iyi, hem de kötü) tam olarak ifade edilememesi öne çıkmaktadır. Hislerini açık söyleyemeyen çocuğun, zihninde klişeler oluşturulmakta ve bu klişelerin iyileri anne-babaya, kötülerini de başka hedeflere yöneltilmektedir (Gürses, 2005: 146).

Otoriter kişiliğin nasıl geliştiği hususunda Adorno ve arkadaşları, temel olarak 0-6 yaş arasını almışlardır. Yani otoriter kişilik 0-6 yaş arasında aile ortamında atılmaktadır. Zira bu dönemde çocuklar kendilerini sıkı disipline tabii tutan, bazı durumlarda sevmeyen, bazen de cezalandırmakla tehdit eden ebeveynlerine yönelik

agresif eğilimlerini sürekli bastırmaktadırlar. Fakat daha sonra onlar, bastırılmış olan duygularını ırk, din, milliyet farkı olan azınlık veya hoşlanmadıkları herhangi bir dış grup üyelerine yöneltebilmektedirler. Aslında bu durum, bireyin çocukluğunda, şu veya bu şekilde ebeveynleri tarafından yıpratılmış olan benlik değerini korumaya, yükseltmeye ve kendilerine olan güvenini yeniden tesis etmeye yöneliktir. Bu sebeple onlar, kendilerinde varsaydıkları olumsuz nitelikleri, toplumca da hor görülen dış gruplara atfederek, kendi gözlerinde kendi benlik değerlerini yükseltmeye çalışırlar. Giddens'in de vurguladığı gibi, otoriter bir aile yapısında yetişen bireylerin daha sonra, yalnızca katı ve stereotipik bir bakış açısını benimsemek suretiyle, denetleyebilecekleri bir takım kaygıları söz konusudur (Yapıcı, 2004: 32).

Sonuç olarak, Adorno ve arkadaşlarının geliştirdiği *Otoriter kişilik kuramı*, bireyin bilinçaltı süreçlerini, onun çevreye zarar verme motivasyonunun bir kaynağı olarak görmektedir. Bu süreç, dış grupların "günah keçisi" olarak algılanmasıyla sonuçlanır. Buna göre, bireyin kişilik oluşumunda, ailenin ekonomik durumu, sosyal, etnik, dini aidiyeti, ailede kabul edilen ideolojinin baskınlığı gibi sosyal faktörlerin etkisi bulunmakta, sosyal koşulların ve geleneklerin değişmesi bireyin kişiliğini de kuşkusuz etkilemektedir. Fakat bu değişikliklerden etkilenme, var olan kişiliğin değişmesi anlamına gelmemektedir. Uzun süre, bu yapıya sağ, faşist ideolojilerin eşlik ettiği düşünülmüş, fakat daha sonraları yapılan pek çok çalışma, otoriter kişiliğin, tek biçimli zihniyet yapısının ideolojilerin sözüyle değil, dünyayı kavrayış biçimiyle ve hayata geçiriliş pratikleriyle oluştuğunu göstermiştir (Göregenli, 2012a: 26-27).

Bu kuramın savunucularının, sosyo-kültürel etkenleri ihmal etme pahasına kişilik özellikleri daha çok ön plana çıkarmaya çalışmalarına dikkat çeken birkaç araştırmacı bulunmaktadır. Ama bu konuda asıl eleştiri Petigrew'dan gelmektedir. O,

gerçekleştirdiği çalışmalarında olumsuz kalıp yargılı tutumların ve ayrımcı önyargıların kişilik dinamiğinden ziyade kültürel normlardan kaynaklandığını ifade etmekte, dolayısıyla bunların sadece kişilik faktörüyle izah edilemeyeceğini belirtmektedir (Yapıcı, 2004: 33). Buraya kadar kaydedilen bilgilerden, genel itibarıyla *önyargılar ile ilgili kuramların* hem artı hem de eksi tarafları vardır. Çalışılan tezin önemi açısından ise, bu kuramların ön gördüğü ve önyargıların çıkış noktası olabilecek durumlar dikkate alınarak, din öğretimi alanının katkısı ile önyargıların aza indirgenmesinin yolları bulunabileceği düşünülmektedir.

A.2. Sosyo-Kognitif Yaklaşım (Kategorizasyon)

İnsan, dışarıdan gelen bir uyarana kabaca bir tepkide bulunan varlık değildir. O, çevresindekilere ve kendine anlam yükleyip muhakeme eden, değer yükleyen bir varlıktır. İnsanın zihin dünyasına dış dünyadan gelen malumat olduğu gibi gelmez; eskiden var olan ile birlikte işlenir ve yeniden inşa edilmektedir. Dolayısıyla insanın zihin dünyası sürekli inşa halindedir (Markus ve Zajonc, 1985) ve bu faaliyet *kognisyon/biliş* olarak bilinmektedir. Bu faaliyet, gelen uyarana ile çıkan tepki arasında giren çok sayıda basamakta gerçekleşir. Dışarıdan gelen malumat çeşitli basamakta işlenmekle düzenlenmekte, bilinir hale gelmekte ve kullanılmaktadır (Arkonaç, 2001: 92).

İnsanın zihnine gelen her malumat, en baştan tanımlanmamaktadır. Geçmişteki öğrenilen bilgiler, uyarıların tanımlanmasında iş görmektedir. Yeni olanla eskiden kazanılmış bilgi arasındaki basitleştirici ama anlamlı bağ, *kategorizasyon süreci esnasında* kurulmaktadır. En basit anlamda bir kategori iki veya daha fazla nesnenin ortak özellikler taşımasından dolayı bir araya getirilip diğerlerinden ayırt edilebilmesidir. Bu ortak özelliklerin sorgulanan nesnelere asıl niteliği olma şartı veya

nesnel olma gerekliliği yoktur (Arkonaç, 2001: 95). İnsan hem dış dünyanın uyarıları hem de kendi iç âleminde şuur alanına hücum eden hayal, düşünce vb.nin baskısı altında kaldığından, bilgi işlem kapasitesinin zorlanması önlenmesi amacıyla, uyarıları sınıflandırarak veya gruplandırarak algısal alanı örgütlemek zorunda kalmaktadır (Gürses, 2001: 150).

Ortak özellikleri olan nesnelere arasında o kategoriyi en iyi tarif ettiği ve temsil ettiği düşünülen nesneye o **kategorinin örnek tipi** (prototype) denilmektedir. Bir nesnenin belli bir kategorinin örneği olarak düşünülme genişliğine ise **örneklilik derecesi** (degree of typicality) adı verilmektedir ve o nesnenin esas örneğine ne kadar yakın düştüğüne bağlıdır (Arkonaç, 2001: 95). Kategoriler karmaşıklığına göre değişmektedir. Söz gelişi bir bireyin kendini ait gördüğü gruptan olan insanlar hakkında ötekilere nazaran daha ayrıntılı ve ayrışmış kavramları vardır. Karmaşıklık düzeyindeki bu farklılık, bireyin kendi grubundan olanlarla olmayanlar hakkında vereceği kararları belirler. Kategoriler, bireyler için, buldukları kültüre veya kişisel yaşantılara dayalı bir takım değerleri taşımaktadır. Dolayısıyla bireyler, yükledikleri değerler üzerinden kullandıkları kategorileri davranış kalıpları ile ilişkilendirmektedirler (Arkonaç, 2001: 96).

Önyargı ve kategorik düşünce arasındaki bağlantıyı sistematik olarak araştıran Allport önyargının duygusal, sosyal, ekonomik ve tarihi boyutlarının olduğunu ve önyargının normal insanî faaliyetlerin doğal bir sonucu olduğunu belirtmiştir. Konuyla ilgili o şöyle yazmıştır: *İnsan zihni kategoriler yardımıyla düşünmek zorundadır. Bir kere oluştuktan sonra kategoriler normal ilk yargının temelidir. Bu süreci engelleyemeyiz. Düzenli yaşam buna dayalıdır* (Allport, 1954: 20). Allport kategorizasyon sürecinin beş önemli karakteristiği olduğuna işaret ederken,

kategorizasyonun gündelik hayata yol göstermede sınıflar oluşturduğuna, eşyaları mümkün olduğu kadar bir sınıf içinde topladığına, ilgili nesnenin çabucak tanınmasını sağladığına, belli bir düzeyde rasyonellik içerebileceğine dikkat çekmiştir (Allport, 1954: 53). Kategorizasyon sürecinde birey, çevreden aldığı enformasyonu kendisinde önceden var olan kategori sistemine uydurarak yorumlamaktadır. Yani birey, çevredeki hadise ve objelerin pek çok özelliğini, önceden sahip olduğu eğilimlerine uydurabilmek için titiz davranmaksızın değiştirme eğilimindedir. Bu da bireyin, sosyal çevresi ile ilişkisi sırasında meydana gelen süreklilik ve hız arz eden değişimleri sadece *benzerlik* veya *farklılıklarına* göre gruplandırmasıyla ilişkilidir (Yapıcı, 2004: 52).

Kategori içi benzerliklerin, kategoriler arasında da farklılıkların vurgulanacağı hipoteziyle yola çıkan Tajfel ve Wilkes, çalışmalarının sonunda *kategoriler arası farklılıkların vurgulandığı, fakat kategori içi benzerliklerin vurgulanmasının anlamlı düzeye erişmediği* görülmüştür. Ayrıca onların araştırması, önyargıların anlaşılmasında da önem taşımaktadır. Çünkü onlara göre, *belirli isimler veya etiketler altında sınıflandırılmış gruplar arasındaki bazı farklılıkların abartılarak vurgulanması ve bu gruplar içindeki bazı farklılıkların ise en aza indirgenmesi önyargıların temel bir özelliği* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada kategorizasyon sürecinin nötr olmadığı ve onun bir değerlendirme ve yargı içerdiği anlaşılmaktadır (Borichev ve Komarov, 2003: 77-78; Yapıcı, 2004: 53).

Kategorik düşüncenin ilgi çekici ve önemli bir sonucu algılamaları çarpıtma eğilimidir. Genel olarak bu çarpıtmalar kategori içi farkları en aza indirmeye (özümleme) ve kategoriler arası farkları abartma (karşıtlık) şeklindedir. Özümleme ve karşıtlık etkileri çizgi uzunluklarını tahmin etme, konuşma dilinde sesler hakkında karar verme, yüzdeki ifadeler ve tutumları değerlendirme gibi çeşitli alanlarda görülür. Robert

Goldstone (1995) renkleri algılamada bile bir özümleme etkisi bulmuştur. Bu araştırmada, öğrencilere renkleri tam kırmızıdan tam mora kadar değişen tesadüfi olarak seçilmiş bir dizi harf ve sayı gösterilmiştir. Sonuçlar bir harf ve bir sayı tıpatıp aynı renk tonuna sahip olsa bile, öğrencilerin harfi diğer harflerin rengine yakın, sayıyı da diğer sayıların rengine yakın şekilde değerlendirdiklerini göstermiştir. Bu araştırmadan önyargı ile ilgili yapılacak çıkarım, iç grup farklarının en aza indirgeneceği ve gruplar arası farkların abartılacağıdır. Ayrıca eğer bu farklar iyi bilinen stereotiplerle tutarlı ise, algıdaki çarpıklık değişime karşı çok dirençli olabilir (Plous, 2003: 5).

Görüldüğü gibi kategorizasyon normalde hayatı kolaylaştıran bir bilişsel (cognitive) sistemdir. Ancak aynı zamanda tehlikeli bir süreçtir. Çünkü öteki hakkında önyargı ve genellemeler kategorizasyona kolayca eşlik eder. Kategorizasyonun, önyargılarda motivasyon payı büyük olsa dahi, insan zihninin kategorik yapısı, önyargıyı bütünüyle açıklayamamaktadır (Bilgin, 1996: 81-83).

İnsanlar, karşısındaki nesne hakkında zaman ve mekân ölçüsüne göre özelliklerinden yola çıkarak **genelleme** yapma eğilimindedir. Genelleme, o nesne ile ilgili birbirini sırasıyla takip eden malumatı diğerlerinden süzme, geçmiştekilerle bütünleştirme ve düzenleme süreçlerini etkiler. Bu genellemeye ve onun sonucuna **şema** adı verilir. Kognitif (cognitive) şemalar, bireyin çevresinin belli bir cephesine yönelik yaptığı temsilleri düzenler. Bu düzenleme son derece hiyerarşiktir. Alt, temel ve üst basamaktan oluşan hiyerarşik düzenlemenin en kullanışlı olanı *temel basamaktır*. Çünkü birey, bu basamaktan çıkarımlarda bulunabilir ve tahmin edebilir (Arkonaç, 2001: 97).

İlk olarak F. Bartlett'in çalışmalarından ortaya çıkan bu teoriye göre insanlar sınırlı bir kapasiteye sahip olduklarından, kendilerine ulaşan sosyal enformasyonu

işlerken, önceki tecrübelerinden hareketle oluşturdukları şemaları kullanmaktadırlar. Çünkü şemalar *algıları kolaylaştıran ve bireylerin dünyaya bakışlarını belirleyen kognitif yapılardır* (Yapıcı, 2004: 90). Önyargıların kognitif sistemde temsil edilmiş problemi nasıldır? sorusu iki temel yaklaşımla çözümlenmeye çalışılmaktadır.

Bunlardan ilki, çeşitli sosyal grupların insan zihninde oldukça somut örneklerle temsil edildiği yani bir grubun farklı imajlarının zihinde mevcut olduğu anlayışına dayanmaktadır. Örneğin herhangi bir kategori ile ilgili önyargılar, dolaylı ya da doğrudan karşılaşılan benzer kategoriye bağlı olarak şekillenmektedir. Ayrıca önyargıların oluşumunda kitle iletişim araçları da önemli rol oynar. İşte bu gibi önceki tecrübelerle dayalı izlenimlerden oluşan yargılara benzeyen kategori ile karşılaşıldığında, aynı kategoride değerlendirilmektedir. İkinci yaklaşım ise, önyargıların ilk örnek (**prototype**) temsiller olarak kabul etmekten ibarettir. Zira insan zihninde her grubun karakteristik bir temsili vardır. Bu karakteristik temsiller, o gruba veya kategoriye ait olduğu düşünülen niteliklerle düzenlenmektedir (Yapıcı, 2004: 91).

J. Maisonnueve'un (1998) belirttiğine göre şemalar genellikle dört kısımda mütalaa edilmektedir. Bunlardan ilki *kendilik şemaları* daha doğrusu bireyin kendisini tanımlamasıdır. İkincisi *kişi şemalarıdır* ve bireysel stereotipler denilmektedir ve genellikle başkasını nitelendiren özelliktedir. Üçüncü şema *olaylarla ilgilidir* ve bireyin çevreyi algılama ve anlamlandırmasında önemli rol oynamaktadır. Dördüncüsü *sosyal grup şemalarıdır* ve çeşidine göre insanlar hem kendi hem de diğer gruplara yönelik bir takım subjektif bilgilere sahip olması söz konusudur. Değerlendirmelerin "şu grup böyledir", "şu grup da şöyledir" şeklinde genellemelerle geliştiği (Yapıcı, 2004: 92) bu şemalara bağlıdır.

Baron ve Bryne, önyargının temelini, kategorilendirme sürecinde bireylerin sosyal etkileşimi yapılandırmasını, bireyleri farklılaştırmasını ve biçimlendirmesini sağlayan sürece yani *sosyal kategorilendirme* sürecine göre açıklamaya çalışmışlardır. Onlara göre, sosyal kategorilendirme sürecinde, gruplararası ilişkiler söz konusu olduğunda, grup içindekiler ve grup dışındakiler arasında ayırma gidilir. Bu ayırımın sonucu ortaya iç ve dış grup çıkar, bireyin ait hissettiği sosyal gruba üyeliği daha da sağlamlaştırır. Ancak bu durum, bireyin başka bir grup üyesi ile karşılaşması sonucunda belli oluşur. Bireyler, başka bir grupla karşılaştıklarında, kendi gruplarını, temasta oldukları diğer gruplardan üstün olarak algılama yönünde davranırlar. Böylece her grup kendisini “rakiplerinden” üstün görür ve önyargı ortaya çıkmaktadır (Coşgun, 2004: 23-24).

Şu veya bu şekilde ortaya çıkan önyargıları, bireyin ruhsal ve zihinsel dünyasında cereyan eden *birey içi* süreçlerle açıklamak yetersiz kalmaktadır (Şerif ve W. Şerif, 1996: 283-284). Önyargıyla ilgili bireysel farklılıklar üzerine yapılan çalışmalarda, çıkış noktası olarak bireyin grup özdeşleşmeleri, çeşitli gruplardaki statüsü ve maruz kaldığı durumlar analiz edilir ve bunlar sistematik olarak bireyin yaşam hikâyesi ve kişisel özellikleriyle ilişkilendirilirse, kişisel faktörler ile önyargı düzeyi arasında ilginç bazı ilişkiler bulunabilir (Şerif ve W. Şerif, 1996: 667). Ayrıca bu yaklaşımlar, önyargı konusunda bize önemli içgörüler kazandırabilirler. Fakat meseleyi temel olarak birey-içi ve dürtü-temelli görmeyi aşamadıkları ve sosyal grup süreçlerine dair kapsamlı bir açıklama getiremedikleri için ciddi sınırlılıklar içerir (Paker, 2012: 47).

Şu halde önyargıların açıklanmasında sadece birey ağırlıklı süreçler veya bireysel önyargı düzeyi değil, bununla birlikte kişinin içinde bulunduğu grubu ile diğer

grupların ilişkisi de göz önünde bulundurulmalı görüşü daha ağır basmaktadır. Böylelikle hem önyargıların tabiatı etraflıca araştırılmış olacak hem de onlar ile savaşmada izlenilecek yolların bulunmasında kolaylık sağlanabilecektir.

B. GRUPLARARASI İLİŞKİLERDE ÖNYARGI

Bireyler arası ilişkileri önemli ölçüde etkileyen önyargının, gruplararası ilişkilerdeki yerini tespit etmeden önce grup ve onun oluşumlarından kısaca bahsetmek gerekmektedir. Buna göre grup: *birbirleriyle etkileşimde bulunan, psikolojik olarak birbirlerinin varlığından haberdar olan ve kendisini bir grup olarak algılayan küçük veya büyük insan topluluklarıdır* (Eren, 1989: 83).

Grubun tanımı daha geniş anlamda ele alınacak olursa şunlar söylenebilir: *birbirleriyle belirli statü ve rol ilişkileri içinde bulunan kişilerden oluşan ve en azından grubu ilgilendiren önemli meselelerde üyelerin davranışını düzenleyen kendine ait bir dizi değer ve normu olan bir sosyal birimdir* (Şerif ve W. Şerif, 1996: 144). Belirtilmesi gereken bir önemli husus, grupların doğal olarak ya da belli bir amaca yönelik hizmet sunmak amacıyla oluşturulduğu ya da oluştuğudur.

Bir gruba karşılaşılan birey kendisini o gruba dâhil etmeye çalışırken, grubun değer ve normlarını kabul eder ve bunlara uygun davranışlar sergilemeye çalışır. Birey artık bu grubun üyesi haline geldikçe davranışlarında ister istemez değişiklikler meydana gelmeye başlar. Bu duruma uyma davranışı denilmektedir. Sosyal etki çerçevesinde gerçekleşen bu uyma davranışı toplumsal yaşamın en önemli gereksinimlerinden biridir. Uyma davranışını etkileyen dört önemli etken yani; *grup büyüklüğünün ve sözbirliğinin, prestijin ve yüz yüze olmanın* etkisi vardır. Yapılan

araştırmalardan, grup içinde hâkim bir sözbirliği varsa, mevkii ve prestij ne kadar fazla ise ve etkileşim yüz yüze ise uyma eğiliminin de o kadar yüksek olduğu bilinmektedir. Buna göre bireyler yanlış olduğunu bildikleri durumlarda bile çoğunluğun yargısına katılmayı tercih etmektedirler (Aytaç, 2004: 23-32).

Uyma davranışını etkileyen diğer etmenler de, bilgi, güven ve ters düşme korkusudur. Birey üyesi olduğu grubun kendisinin bilmediği veya kendisinden daha fazla bilgiye sahip olduğuna inandığı sürece ve gruba dair bu yönde bir güven geliştirmişse, kendi yargılarını yok sayarak grubun yargılarına uymaya yönlenecektir. Ters düşme korkusunun temelinde de, bireyin farklı olarak algılanmaktan veya dışlanmaktan duyduğu tedirginlik yatmaktadır (Gönüllü, 2001: 199). Uyma davranışı; itaat, özdeşleşme ve benimseme sürecinde meydana gelmektedir. Bireyler, öncelikle grup tarafından kabul edilmek, ödüllendirilmek ya da cezalandırılmaktan kaçınmak için itaat etmektedirler (Aytaç, 2004: 34).

Bireyin gruba uymasının ardından yansıtımalı özdeşim gelir. Yansıtımalı özdeşim aracılığı ile birey, kimliğinin sürekliliğini, kendiliğine zarar veren kendilik ve nesne temsilleri ile bunlara eşlik eden duyguları bir başkasına dışsallaştırarak sağlamaya çalışır. Volkan'a (1988) göre bu durum *düşman ve müttefik ihtiyacı* olarak bilinmektedir. Yani bireysel ve grup kimliğine göre bir tehdidin hissedildiği durumlarda bireyler, kendi grubuyla özdeşim kurar, diğer ve öteki olarak görülen nesnelere ise dışsallaştırarak gerçekçi olmayan inanç ve önyargı geliştirebilmektedirler. Bu görüşe Akhtar (2005) da katılmakta ve insan doğasının bir özelliği olarak görmektedir (İlhan ve Çevik, 2003: 59-60).

Grup olmanın doğası gereği mensuplarının grup içine doğru bağlılık ve sempati, grup dışına doğru da çelişme ve farklı olma duygusu geliştirdikleri bellidir. Bu durum

yumuşak bir antipatiden derin bir nefret duygusuna kadar giden davranışlarla gelişebilir veya savunucu ya da saldırgan nitelikte olabilir. Örneğin kişiliği grup içinde oluşmuş bir genç için grup mensubiyeti bir şahsiyet haline gelmiş olabilir ve o, grubuna yapılan eleştiriyi varlığına, benliğine yapılan bir eleştiri olarak algılayarak her şeyiyle savunmaya geçer. Doğrunun yanlış, yanlışın doğru olarak aksettirilmesi ve haksız savunmalar işte bu noktada belirir (Büyükkara, 2007: 113-114).

Gruplararası ilişkileri belirlemede etkili olan özdeşimin yanında bir de *dış grup benzeşikliği etkisi* vardır. Dış grup benzeşikliği etkisi üzerine yapılan araştırmalar (örneğin Linville, 1998), tutumlar, değerler, kişilik özellikleri ve diğer özellikler söz konusu olduğunda insanların dış grup üyelerini iç grup üyelerinden daha çok birbirine benzer olarak gördüklerini bulmuştur. Bunun sonucu olarak, dış grup üyeleri birbirinin yerine konabilir ve gözden çıkarılabilir olma riski içindedirler ve stereotiplenme olasılıkları daha fazladır. Bu benzer algılanma durumu, dış grup ister ırk, din, millet, ya da doğal olarak oluşan başka herhangi bir grup olsun, hepsi için geçerlidir. Genelde dış grubun, iç gruptan daha benzeşik olarak görülmesinin olası nedenlerinden biri insanların dış grup üyeleriyle iç grup üyelerinden daha az ilişki içinde olmalarıdır. Ancak ilişki içinde olmak dış grup benzeşikliği etkisini tek başına açıklayamaz, çünkü araştırmalar etkinin kişinin tanıdığı iç grup ve dış grup üyesi sayısı ile ilişkisiz olduğunu göstermektedir (Plous, 2003: 6).

Kesin biçimini alan bir grup, üyeleri tarafından içgrup (ingroup) olarak nitelendirilerek, dışgruplardan (outgroup) kesin sınırlarla ayrılmış olur. İçgrup, dışgruplarla ilişkiye geçtikçe bu gruplara karşı davranış ve tavırlarında bir standart oluşturmaya başlar ve grup normları meydana getirir. Bu normlar grubun sosyal mesafe

ölçeğini oluşturur. Sosyal mesafe ölçeğine bağlı olarak gruplararasıdaki ilişkiler olumlu veya olumsuz olabilmektedir (Şerif ve W. Şerif, 1996: 287).

Bir grubun diğer grupları yerleştirdiği sosyal mesafe saptanması, Bogardus'un *sosyal mesafe ölçeğinde* (bkz: Şerif ve W. Şerif, 1996: 518-519) detaylıca anlatılmıştır. Buna göre, bir grubun üyesi, kendisinden farklı gördüğü grup üyelerini, *evlilikle yakın akrabalık, yakın arkadaş, komşu veya ülkemde çalışanlar* içerikli mesafede tutabilir. Bazılarını da öylesine uzak görürler ki bunlar yalnızca, *ülkeme ziyaretçi olarak* kabul edilebilir ve dahası bu gruba da yerleştirilmeyebilir. Böylece bir grubun üyeleri, başka grubun üyelerini, yakın ilişkilere kabul edilenlerden başlayarak daha uzak ilişkilere kabul edilenlere doğru yukarıdan aşağıya sıralanarak değerlendirilirler (Şerif ve W. Şerif, 1996: 649-650).

Bazı araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre (Şerif ve W. Şerif, 1996: 302-317; Nelson, 2003: 83-87) genelde *sosyal mesafe ölçeğinde* en alt sıralara yerleştirilen grup üyelerine olumsuz nitelikler yüklenir. Yani, “önyargılar bir kez bir gruba ait olmak suretiyle yerleştirilmiş ise onun değiştirilmesi ya da sıfırlanması neredeyse mümkün değildir. Önyargılarla ilgili tipik tavır, "genel kuralın" istisnaları olduğunu düşünmektir. Karşı vakaları önyargıyı zayıflatan kanıtlar olarak görmek yerine arızı istisnalar olarak almak, kategorik düşüncenin genel özelliğidir. Hayatta başarıya ulaşmış ve dâhil oldukları azınlık gruplarına atfedilen kalıpyargılara uymayan grup üyeleri, önyargılı kişinin gözünde bu özelliklerden bir ya da birkaçından muaf tutulmaktadır” (Şerif ve W. Şerif, 1996: 645-655).

Birey bir kez kendi grubunun tepede yer aldığı ve diğer grupların aşağıya doğru sıralandıkları sosyal mesafe ölçeğini benimsedikten sonra, dışgruplara karşı önyargısını genelleme eğilimi göstermektedir. Hartley, bu görüşü, normalde var olmayan grupları

listesine ekleyerek denekleriyle yaptığı araştırmayla kanıtlamıştır. *Danireliler*, *Pireneliler* ve *Wallondular* şeklinde isim üreten Hartley, sosyal mesafe derecelendirmesi yapması için deneklere bu isimleri sunmuştur. Sonuç itibarı ile bu uydurma gruplarla sosyal teması, bilgisi ve etkileşimi olmamasına rağmen, denekler bu grupları, gerçek dışgrupların ortalama sosyal mesafe derecelendirmesi ile yakın mesafeye yerleştirmişler. Denekler arasında daha az önyargıya sahip olanlar ise, bu grupları, "*sınıf arkadaşı olarak okuluma*" cümlesine kıyasla daha yakın bir mesafede görmüştür (Şerif ve W. Şerif, 1996: 665).

Önyargılar içgrup (in group) ve dışgrup (out group) üyelerinin birbirinin davranışını nasıl açıkladığıyla yakın bağlantılıdır. Psikolojide *nedensel yüklemeler* olarak bilinen bu açıklamalar önyargının hem belirtisi hem de kaynağıdır. Önyargı ile ilgili problem insanların çoğu kez dışgrup üyelerinin davranışları hakkında haksız yüklemeler yapmalarındadır. Bu yüklemenin üç şekli mevcuttur:

1. *Adil Olmayan Bir Dünyada Adil Dünya Yüklemeleri*. Birçok durumda örtük olarak nedensel yüklemeler insanların hak ettiklerinin başlarına geldiğini ve başlarına gelenleri hak ettiklerini varsayan bir "adil dünya" ideolojisini takip eder. Örneğin, adil dünya ideolojisine sahip insanların yoksul insanları yoksullaşma konusunda suçlama ve bir dereceye kadar kadınları dayak yeme ve tecavüze uğrama konusunda suçlama olasılığı diğer insanlardan daha fazladır. Bu tür yüklemelerdeki sorun, dünyanın her zaman adil olmaması ile ilgilidir; insanlar çoğu zaman kendilerini gerek doğumla, gerek tesadüflerle ya da kontrollerinde olmayan diğer etmenler sonucu haksız durumların içinde bulduklarında, adil dünya ideolojisine göre sosyal adaletsizliğin kaynağının toplumda değil önyargının mağdurlarında yattığını söylemekten çekinmemektedirler.

2. *Temel Yükleme Hatası*. İnsanların adil dünya inançlarının yanında, davranış mizaç ile ilgili nedenlere bağlama eğilimi vardır. Davranışlar yadsınamaz bir şekilde durumsal nedenlerden kaynaklansa da insanlar bazen mizaç ile ilgili açıklamaları tercih ederler ve bu *temel yükleme hatası* olarak bilinen bir yanlış hükümdür. Ross'un (1977) da belirttiğine göre, genellikle insanların, davranışların nedenlerini davranışın gerçekleştiği duruma değil, insanların özelliklerine yükleme eğiliminde olduğu bilinmektedir (Plous, 2003: 10-11). Kişinin, kendisi ve başkası hakkında yaptığı yüklemeler arasında oluşan farkın iki kaynağı vardır. Birey kendisi hakkında oldukça geniş bilgiye sahip olduğu için belirli bir durum hakkında daha sağlıklı karar verir. Başkalarının davranışlarını dıştan gözlediği için ise, kararlar daha yüzeysel bilgilere dayandırılır. Örneğin, hizmetçi bulaşık yıkarken tabağı kırdığında *amma beceriksiz, iş bilmiyor, sakar* diyebilen birisi, kendisi tabağı kırdığında *yanlışlıkla düştüğünü, elinden istemedi* kaydığını belirtmektedir (Ünlü, 2004: 208).

3. *Nihai Yükleme Hatası*. Pettigrew (1979) temel yükleme hatasını bir basamak yukarı taşıyarak nihai yükleme hatasından bahsetmiştir. Buna göre iç grup üyeleri:

1) dış grup üyelerinin olumsuz davranışlarını (iç grup davranışlarını yapacaklarından daha çok) mizaç ile ilgili nedenlere;

2) dış grubun olumlu davranışlarını da, kazara oluşmuş ya da istisnai bir duruma; şans ya da özel bir avantaja; yüksek güdü ve çabaya ve durumsal etmenlerden bir ya da birkaçına bağlamaktadırlar. Yüklemedeki bu çifte standart, dış grubun olumlu davranışları açıklanırken başarısızlıklarının nedenlerinin kendilerine karşı kullanılması nedeniyle dış grup üyelerinin kendilerine karşı olan önyargıdan kurtulmalarını imkânsız kılmaktadır (Plous, 2003: 12).

Gruplararası ilişki düzeyinde önyargıları derinden etkileyen unsur etnik sorunlardır. Modern toplumlarda dışgruba, o ülkede uzun süredir yaşamını sürdüren etnik ve ırksal azınlık üyeleri ve/veya diğer bölgelerden gelmiş göçmenler dâhil edilmektedirler. Bu problem yıllardır Kuzey Amerika ve Batı ülkelerinde aktif olarak ele alınmaktadır ve dışgruba önyargılı yaklaşım yerel halk tarafından alışılmadık durum ve farklı dile sahip olmalarından dolayı olumsuz tutumlarla sergilenmektedir. Yapılan araştırmalarda birçok ülkede bulunan farklı etnik gruplar yerleşik nüfus tarafından önyargıya maruz kalmışlardır. Örneğin Almanya’da Türklere karşı, Fransa’da Asya ve Güney Afrika’dan gelen göçmenlere karşı, Hollanda’da Türk ve Surinam milletlerine karşı, İngiltere’de Asya kökenli ve Hindistan bölgelerinden gelen milletlere karşı önyargı mevcuttur. Son zamanlarda Rusya’da da göçmenlere yönelik düşmanlık sorunu ortaya çıkmaktadır. Negatif önyargıların ana hedefi Orta Asya ve Kafkasya’dan gelen göçmenlerdir (Pankova ve Paranh, 2010a, 150).

Rusya’daki söz konusu önyargılar, sadece bir nedene bağlı olmayıp çok sayıda unsuru bir arada bulundurmaktadır. Bunlardan önemlileri; *etnik sorunlar, göç, demografi ve istihdam konusundaki sorunların çözümü için etkin bir hükümet politikasının henüz oluşturulmamış olması; yasa dışı göçlerin önlenememesi, “göçmen-yerli” dengesinin bozulması ve bireylerin adaptasyon sorunlarının çözülmede geç kalınması. Bunun yanında artmakta olan ırkçılık ortamında ceza hukuk normlarının etkin ve işlevsel olmaması; bazı siyasi çevrelerin ve çıkar gruplarının etnik çatışmaları manipüle etmesi; toplumdaki tolerans ve anlaşma kültürünün düşük düzeyde olması, suç olaylarının etnik gerekçeyle algılanması, toplu cezalandırma güdüsü şeklinde sıralanabilir (Asker, 2010).*

Bu nedenlerin kökeninde ise, Rusyalıların eskiden yerleştirilmiş ve 80 yıllık tarihi geçmişi olan “Sovyet Vatandaşı” denilen eski kolektif kimliğini kaybetmiş olmasıdır. Kaybedilen kolektif kimliğin yerine yeni kimlik arayışı sürecine giren özellikle RF’na bağlı post-Sovyet milletleri, kendi kendini tanımlama sürecinde etnik kimliği ve dinî inanç sistem anlayışlarını öne çıkarttığı söylenebilir. Bu da önceden hâkim olan kolektif biçimdeki yaşam biçimi, artık etnik ve inanç kökenli kimliklere yerini bırakmış, kendisini savunma adına, farklı olan her şeye düşmanca davranma alışkanlığı yaygınlaştırılmıştır denilebilir.

Örneğin 1999’da Rusya Bilimler Akademisinin Sosyoloji Enstitüsü tarafından yapılan araştırmada “Biz diyebileceğiniz unsur nedir?” sorusuna verilen cevaplar sonucunda katılımcıların çoğunluğunun eskiden bağlı kaldıkları *cumhuriyetçilik* ya da *bütün Rusya* anlayışından farklı olarak, *etnik birliği* anlayışını ön plana çıkardığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte *etnik kimliğin*, dinî inanış ve anlayışı da kapsadığı ve ayrıca o etnik kültürün ta kendisini ifade ettiği fikrini yansıttığı ortaya çıkmıştır. Yani etnik kimlik her grubun inancı gereği tanımlanmaya başlamıştır. Bu bağlamda Rusların bireysel düzeyde kendi kendini tanımlamasında Ortodoksluk önem arz etmekle birlikte, komünist rejim zamanında yaşatılması hayal olan bir nevi ruhun gıdası olarak tarif edilen Ortodoksluk inancı, birlikteliğin ve beraberliğin tek yolu olarak görülmeye başlamıştır. Rusya Müslümanlarının da ister istemez bireysel düzeyde kendini tanımlamada İslam’ı ön koşul olarak gördüğü (Stepanyants, 2011: 38-40) dile getirilmiştir. Etnik kimliğin önüne dinî kimliğin çıkartılması, ülkedeki çatışma nedenlerine zemin hazırlamıştır denilebilir. Çünkü yukarıda da değinildiği gibi, farklı ve yabancı olarak nitelendirilen tüm özellikler bireyleri bir ülkenin vatandaşı olmaktan çıkartıp, belli başlı önyargılara bir şekilde teşvik etmektedirler.

Rusya bağlamında etnik önyargıların, etnik ilişkilerin sosyal ve algısal göstergesi ve kişiliğin duygusal değerlendirmelerin tezahürlerinden biri olduğu bellidir ve genellikle belirli bir etnik grubun üyelerine yönelik ortaya çıkmaktadır. Burada önemli olan statik değil, bu olgunun dinamik oluşum olduğudur. En kötüsü ise, dışgruptan olanlara karşı önyargı, topluma yerleştirilmekle kalmaz, hatta o toplumda norm haline gelmekle, bireyleri asıl sosyolojik sorunlardan uzaklaştırır ve bu da bazı yönetim kurumlarının işine yarar (Shalharbekova, 2013: 13-14).

Bu görüşe ilave olarak Sikevich'in bu bilgilerini eklemek yerinde olacaktır. O kendi çalışmasında *herhangi bir etnik çatışmanın en göze çarpan nedeni etnik fıskırma ile bütünlüğün parçalanmasıdır* demektedir. Ayrıca, *bu çatışmaların "bazı elit kesimler" tarafından üretildiğine yapılan itiraz ve aslında çatışmaların ekonomik sorunlara dayandığına ilişkin görüşler su götürmeyen sebeplerdir* şeklinde dile getirmektedir (Sikevich, 2012: 45). Bu görüşlerinin ardından Sikevich, Abhazya ve Gürcistan'ın sorunları *gizli çatışma* (latent conflict) şeklinde yüzyıllardır devam ettiğini, 90'lı yıllarda "Gürcistan Yalnızca Gürcüler İçindir" sloganının gündeme gelmesiyle bardağı taşıran olayın gerçekleştiğini ifade etmektedir (Sikevich, 2012: 45). Etnik çatışma söz konusu olunca *ırk merkezilik*, *grup kapanması* ve *kaynak dağıtımı* gibi sosyolojik kavramları da gündeme gelmektedir.

İrk merkezilik ya da etnik merkezilik dışarıdakiler hakkında beslenen kuşkuyla birlikte, başkalarını kişinin kendi kültürüne dayanarak değerlendirmesidir. Bu anlamda hemen hemen bütün kültürler bir ölçüye kadar ırk merkezidir; diğer taraftan ırk merkeziliğin klişelerle düşünme eğilimleriyle beraber varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Burada genelde dışarıdakilerin ya da dışgruptakilerin ahlakî ve zihinsel bakımdan aşağıda oldukları düşünülür. Bu durum, çoğu uygarlığın daha küçük

kültürlere nasıl baktığını ve tutumun tarihteki sayısız etnik çatışmaları nasıl alevlendirdiğini (Giddens ve Sutton, 2012: 543) göstermektedir.

İrk merkeziliğin yanında *grup kapanması* daima vardır. “Kapanma”, grupların kendilerini ötekilerden ayıran sınırları koruma sürecine göndermede bulunmaktadır. Bu sınırlar, bir etnik grubu bir başkasından ayıran farklılıkları keskinleştiren dışlama aygıtları aracılığıyla oluşturulmaktadır. Bu tür aygıtlar arasında, gruplar arasındaki evlilikleri sınırlamak ya da yasaklamak, toplumsal ya da ticaret gibi ekonomik ilişkilere sınırlamalar getirmek ve grupların fiziksel olarak birbirlerinden ayrılması (etnik gettolarda olduğu gibi) yer almaktadır. Etnik grup kapanması kavramı, insan topluluklarını birbirlerinden ayıran, hem çarpıcı hem de daha üstü kapalı nitelikteki farklılıkların anlaşılmasında yardımcı olmaktadır. Kendi üstün konumlarını sürdürebilmek için ayrıcalıklı gruplar kimi zaman ötekilere karşı şiddete başvurabilir. Benzer biçimde, ayrıcalıkları az olan gruplar da, kendi durumlarını iyileştirmek için şiddete başvurabilirler. Bunun örneklerini 15. yy. başlayan Avrupalıların deniz, toprak ve toplulukların keşfi için yol alması, ticaret amaçlı olduğu kadar yerli halkları egemenlikleri altına almak ve boyun eğdirmek için açılmasında görülebilir. Ayrıca ortaya çıkan olağanüstü nüfus hareketleri de etnik önyargıyı ve çatışmaları önemli ölçüde etkilemiştir (Giddens ve Suttons, 2012: 543).

İrk ve etnisite bağlamında, dinin de sosyal çatışmalara yol açabileceğini (Fursth ve Rapstad, 2006; Aydınalp, 2010) ileri süren görüşler bulunmaktadır. Bu fikirlerden yola çıkarak, gruplararası ilişkilerde önyargının ortaya çıkışında göze çarpan sebebin, dayanışma ve uyumun karşıtı olan *rekabetin* olduğu söylenebilir.

Bunun yanında ayrıca güç ve eşitsizlik, ekonomik sistem (sömürgecilik), etnik azınlık (bu kavram ülkelerdeki sınırların değişmesine ya da son zamanlarda hızla artan

göç durumuna bağlıdır) vb. grupları yakından ilgilendiren durumlara bağlıdır. Hem doğal hem de dinî gruplararası ilişkilerin önyargısız ve çatışmasız bir şekilde gelişmesi için, yapılması gereken tek gerçeğin yardımlaşma ve işbirliği içerisinde olmayı yaygınlaştırmaktan geçtiği açık bir kanaattir. Bunun daha kolay gerçekleşmesi için ise grupların liderlerinin bir araya gelmesi ve kendi aralarında anlaşma yapmaları daha sağlıklı olacaktır.

C. ÖNYARGILI OLMAK ile DİNDARLIK İLİŞKİSİ

Önyargılı olmanın nedenleri daha çok bireyin, doğduğu, büyüdüğü, yetiştirildiği ve bulunduğu ortama göre değerlendirilerek tanımlanabilir. İnsanlar genelde işin hakikatini kavramak yerine duygularıyla hareket etmeye teşebbüs etmektedirler. Burada duygu; *kin*, *nefret*, *dedikodu* olduğu gibi *aşırı sevgi*, *bağlılık* ve *taassup* şekillerinden her biri ya da herhangi biri olabilir. Bu aslında yanılgıdır ve herhangi bir olgu veya olay ile karşılaştıkları zaman aklını kullanması ve sürekli analiz etmesi gereken varlığa yakışmayan durumdur.

Bazen aklını kullanan birey olarak da yanlış ve kaçınılmaz bağlantılar kurulur. Bunun her şeyden önce bireyin kendisini tanımlarken ya da varlığına delil göstermeye çalışırken diğerine göre şu veya bu şekilde daha üstün, daha iyi, daha zengin ya da daha dindar olduğunu kanıtlamaya çalışmasına bağlıdır. Önyargı sosyal çevrede birey tarafından kopyalanmakta ve işine geldiği sürece ötekine karşı kullanılmaktadır. Bu belki yeterince donanımlı olmayan birey için geçerli olabilir. Ancak gerçek anlamda dindar olan birey için hükmü geçmemesi gerekmektedir. Fakat ne yazık ki, eğitilmiş, sosyo-ekonomik durumu iyi, dış görünüşüne önem veren, dindar bireylerin arasında da önyargıyı silah olarak kullanan bireyler bulunmaktadır.

Önyargılı olma ile dindar olmanın ilişkisini ortaya koymadan önce, *dindarlık* kavramının açıklanması gerekmektedir. Aslında yapılan araştırmalarda *dindarlığın kolayca açıklanabilecek* bir olgu olmadığı söyleniyor ise de, bu fenomen ile ilgili birçok görüş dile getirilmiş, onun tipolojilerinden bahsedilmiştir.

C.1. Dindarlık Kavramı

Araştırmanın bu kısmında, dindarlığın tanımı, dindarlığın ölçülmesi ve dindarlığın boyutları ile ilgili bilgi verilmiştir. Dindarlığın daha iyi anlaşılması için hem sosyologlar hem de psikologlar, onun boyutlarıyla ele alınmasının daha mantıklı olduğunu ileri sürmüşler ve daha çok *dindarlığın bireysel yönünü* ek almışlardır.

Dindarlığın genel olarak “bireysellik” ile çerçevesi biliniyor. Bu bağlamda dindarlık, “dinin insan hayatına nüfuz derecesi” şeklinde tanımlanabilir. Ayrıca eğer dindarlık kelimesinin önüne herhangi olumsuz veya değer düşürücü bir sıfat eklenmezse ve genel olarak, bir kimsenin dindar olduğu vurgulanacaksa, dindarlığın dini içselleştirdiği, dinî emir, tavsiye ve yasaklara bireysel düzlemde uyduğu, dini gündelik hayatında toplumsal denetleyici olarak kabul ettiği ve insanın kendi yaşayış tarzının göstergesi olduğu (Kurt, 2009: 2) söylenebilir.

Demek dindarlık, *insanın iman-amel temelinde ortaya koyduğu dinî tutum, deneyim ve davranış biçimini, yani dinî yaşantıyı veya dindarca hayatı; inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe/duygu, ibadet, etki, organizasyon gibi boyutları olan bir olgu olarak* (Okumuş, 2002: 38) da anlaşılabilir.

Ayrıca dindarlığın, *inançlı ya da her hangi bir dine mensup kişilerin dinî yaşantıları* (Uysal, 1995: 74) olduğunu belirten görüş vardır. Bununla birlikte,

dindarlık: *empirik bir konu olabilen, insanın mensup olduğu grubun uzlaşmasına uygun dinî olarak nitelenebilen tutum, tecrübe, davranış tarzlarının bütünü* (Köktaş, 1993: 62) olarak ifade edilmektedir. Bir de: *bir kişinin günlük hayatında dinin önemini ifade eden, kişinin dine inanma ve bağlanma derecesini gösteren bir kavram* (Kirman, 2004: 62) olduğunu belirten görüş vardır. Bu açıklamalardan, dindarlığın, araştırmacılar tarafından *algılanış şekline göre* farklı tanımlarla ortaya konulduğu anlaşılmaktadır.

Dindarlığın ne olduğunu öğrenmek için onun nasıl oluştuğunu belirtmek gerektiğini ileri sürdüren araştırmalar bulunmaktadır. Bu konuda Ronald L. Johnstone'un *Religion in Society* (1992) adlı eserinde detaylı bilgiler sunmaktadır. Onun çalışmalarından anlaşılan durum, dindarlığın *grup çerçevesinde* ve *bireysel* olarak ölçülmesi aslında doğru olmalıdır, ancak bazı bilgilerin göz ardı edilmesi ve/veya çalışmaların rapor edilememiş olması yapılan ölçek çalışmalarının eksiklikleri olarak kalmış olmasıdır. Örneğin dinî gruplar arasındaki formel dinî farklılık ölçekleri, dinî ilginin derecesi, dinî inanç yoğunluğu, sorular, cevap ve çözümler, katılım gibi bireysel dindarlığa ilişkin yönlerde değinmemişlerdir. Dolayısıyla Johnstone'un da takdir ettiği gibi Glock ve Stark'ın geliştirdiği araştırma stratejisi kayda değer niteliktedir. Çünkü bu araştırmacılar, dinî grup üyeliğini bağımsız değişken olarak kullanarak, dindarlığın farklılaştığı boyutlar hakkında etkileyici bulgular elde etmişlerdir (Johnstone, 1992: 58-62).

1940'larda dindarlık ölçeğinin *bireyin kiliseye gitme sıklığı* ve *inancını uygulama yoğunluğuna* göre geliştirildiği ifade eden R. L. Johnstone, dindarlığın; *bireylerin dinî ibadetlere bağlı olup olmadığı ile tasvir* edilmeye çalışıldığına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, kiliseye sık-sık gidenlerin *yüksek düzeydeki dindar*; ayda bir veya iki ayda bir gidenlerin *orta düzeydeki dindar*; daha az gidenlerin de *düşük*

düzeydeki dindar olarak sınıflandırıldığını, bunun yanında *orta derecede yüksek* ve *orta derecede düşük dindar* tiplerinin eklendiğini ve empirik çalışma olarak ortaya konduğunu kaydetmektedir. Kiliseyi ziyaret etmenin yanında “hayatınızda din ne kadar önemli” ve/veya “sizin için kilise üyeliği ne kadar önemli” gibi maddelerin; “çok önemli”, “biraz önemli”, “önemli değil”, “hiç önemli değil” şeklindeki seçeneklerle cevaplanan sonuçlara bağlı olarak, bireyin dindarlığı ölçülmüştür demektir. 1960’lı yıllara gelindiğinde ise, yukarıdaki ölçütlerin eksik olduğu ve büyük dinî grupların, birbirlerinden farklılıklarını ortaya koymanın yanında, o grupların kendi içlerinde bile farklılık arz ettiği sosyologlar tarafından görülmüş ve bütün kategorileri açıklamanın zor olduğu fark edilmiştir şeklinde yorumda bulunmaktadır (Johnstone, 1992: 64-65). İlerleyen sürelerde ise sadece dinî grup değişkeni ile *dindarlığın* ölçülemeyeceği, buna ek olarak, *eğitim düzeyi, ekonomik durum, siyasi konum, etnik köken* vb. birçok değişkenlerin de göz önünde bulundurulması gerektiği fark edilmiştir. Bunun örneğini Charles Y. Glock ve Rodney Stark’ın çalışmalarından görmek mümkündür.

Glock doğrudan dindarlığın boyutları üzerinde durarak, bu olgunun anlaşılması için, insanın genel olarak *dindar olabileceği* farklı formlar ele alınması gerektiği görüşünü öne sürmüştür. Glock, Stark ile beraber yaptığı *Dimensions of Religious Commitment* adlı çalışmasında (1978) dindarlığı beş boyutta değerlendirmiştir. İlk olarak *İnanç Boyutu (The Belief Dimension)* ele alınmıştır. Buna göre dindar ya da inanan birey, din öğretilerinin doğruluğunu kabul etmekle, inandığı din tarafından ortaya konulan ve onaylanması beklenen inanç bütünlüğüne boyun sunmaktadır. *Dinsel Uygulama (Religious Practice Dimension)* boyutunda *ibadet (ritüel)* ve *bağlılıklar (divotion)* bağlamında *dinin mensuplarından* beklenen dinsel uygulamalar ele alınmıştır. *Dindarlığın Tecrübe Boyutunda (The Experience Dimension)* da dinsel tecrübe, inanç ve uygulamalarla ilişkili olan ancak onlardan daha hassas ve daha kapalı olan *yaşantı*

konusu ele alınmıştır. Burada önemli olan dindar ve/veya inanan bireyin Yüce Gerçeğin öznel bilgisine ulaşması, duygularıyla Yüce Varlıkla iletişim sağlaması ve bir takım öznel dinsel değerleri oluşturmasıdır (akt: Kayıklık, 2006: 493).

Bilgi Boyutu (The Knowledge Dimension) çerçevesinde ise bireyin *inanç boyutu* da ele alınır fakat inancın bilgiyi takip etmediği ve dolayısıyla bilginin de inanca bağlı olmadığı işlenmiştir. Yani başlangıçta her inanırın kendi dininin inanç, ibadet ve ahlaka ilişkin temel kurallarını bilmesi ifade edilmiş ancak bireyin dinsel bilgileri anlamadan da inanabileceği söylenmiştir. *Dindarlığın Etki Boyutu (The Consequences Dimension)* diğer dört boyuttan farklı olduğu dile getirilmiştir. Burada bireyin gün be gün yaşadığı dinsel bilgi, tecrübe, uygulama ve inançların etkilerinden bahsedilmiştir. Bir nevi teolojik iş olarak değerlendirilmiştir. Yani, din tarafından, mensuplarının nasıl düşünmesi ve davranması gerektiği konusunda bir takım kurallar konulduğu ve bu kuralların inanan bireyin hayatındaki yaygınlık durumu ve o bireyin dine olan ilgi ve bağlılığı tartışılmıştır (akt: Kayıklık, 2006: 493; Furseth ve Repstad, 2006: 59-60; Akyüz ve Çapçioğlu, 2012: 51-52). Dindarlığın böylesi boyutlandırmasını, Hökelekli, *dinin genişlemesine boyutları* içinde ele almıştır. Ayrıca *dinin uzunlamasına boyutunun* olduğunu belirten Hökelekli, Gazzali ve M. İkbâl'in görüşlerinden esinlenerek, dinî hayatın *iman (taklit)*, *fikir (ilim)* ve *marifet (zevk, şevk)* olmak üzere üç devrede geliştiğini kaydetmiştir (Hökelekli, 2008: 74-75).

Dindarlığın tipolojisi düzleminde her bilim adamı farklı fikirler ortaya koymuştur. Örneğin M. Weber, *The Sociology of Religion* (1964) adlı eserinde dindarlık tipolojisini: *çiftçi, şövalye, feodal, bürokrasi, burjuva, esnaf, proleter dindarlığı* şeklinde ya da *kırsal ve şehir dindarlığı* olarak sınıflandırmıştır. G. Mesching ise *Dinî Sosyoloji* (1994) adlı eserinde dindarlığı sosyal sınıflara göre ayırarak: *göçebe, asalet,*

köylü ve burjuvazi dindarlığından bahsetmiştir. M. Argyle de: *tutucu, protestan, sekt ve liberal* dindarlık tiplerinden söz etmiştir (Okumuş, 2002: 38-39).

C. G. Jung, *içe-dönük ve dışa-dönük dindarlık tiplerini* ele almıştır. Ona göre içe dönük tipler arasında; *mistikler, şiddetli günahkârlık ve suçluluk içinde olanlar, hayal gücü yoğun olanlar ve kötümserler* yer almaktadır. Dışa dönük tipler arasında ise; *dünya beklentisi içinde olanlar, akla önem verenler, iyimserler, din ve dünya hayatını birlikte yürütenler* vardır. O. Pazarlı, **dışa dönük fertlerin**, toplumdaki ahlakı koruduğunu, toplumda çok temaslar halinde olduklarından çok dost edinen kimseler olduğunu belirtmektedir. Bunların aksine, **içe dönük kimselerin**, başkalarıyla temas kurmaktan kaçınan, hayal güçlerinde vesveseler ve korkular yaratan, sık sık kavga eden, sürekli şikâyet halinde olan birey olduklarını, Amerikalı araştırmacı Dr. Henry Link'in test sonuçlarına göre kaydetmiştir (Pazarlı, 1993: 51).

C. Schneider, *Zur Mannigfaltigkeit des Religiösen Erlebens* (1929) adlı eserinde *aklî, fikrî ve duygu yönü* ağır basan üç farklı dindarlık biçimlerinden bahsetmiştir. Bu görüşlerden yola çıkan H. Peker:

1. *Dinin gereksiz olduğunu savunan dindar tipi;*
2. *Dinde inancı esas alan fakat ibadeti önemsemeyen dindar tipi;*
3. *Dinde daha çok pratikleri öne çıkaran şekilci dindar tipi;*
4. *Daha çok duygusal yöne ağırlık veren ve zikri ön plana çıkaran dindar tipi;*
5. *İnançla ibadetin birlikte götürülmesi gerektiğini savunarak yaşam tarzını buna göre düzenleyen dindar tipi;*
6. *Dine inanmadıkları halde inanıyor gibi hareket eden dindar tiplerinden bahsetmektedir (Peker, 2010: 145).*

Aynı görüşü Allport ve Ross, *Personal Religious Orentaiton and Prejudice* (1967) adlı çalışmasında, güdüleri dikkate alarak *içedönük* (*derunî - intrinsic*) ve *dışadönük* (*dış beklentiye yönelik - extrinsic*) olmak üzere dindarlığın iki boyutu üzerinde durmuşlardır. Allport ve Ross dindarlığın bu iki boyutuyla ilgili şöyle açıklamada bulunmuşlardır:

Öznel dinin iki kutbunu ifade etmenin en açık biçimi, içsel olarak güdülenen bireyin kendi dinini yaşarken; dışsal olarak güdülenen bireyin dinini kullandığını söylemektedir. Dış beklentiye yönelik dindarlık eğilimine sahip kişiler, kendi amaçları için dini kullanma özelliğine sahiptir. Dış beklentiye yönelik ilgiler, her zaman, çıkar sağlayıcı ve faydacıdır. Bu özelliğe sahip insanlar, dini, güvenlik, teselli ve sosyalite sağlama ve ilgi çekme, statü ve masumiyet elde etmenin bir yolu olarak çok kullanışlı bulabilirler. Bu özellikteki insanlarda benimsenen inanç, birinci derecedeki ihtiyaçlara göre şekil alır. Teolojik terimlerle ifade edilirse, dış beklentiye yönelik dinsel güdüye sahip birey Tanrıya yönelir ama benliğinden vazgeçmez. Derunî güdülere sahip kişiler ana güdülerini dinde bulurlar. Diğer ihtiyaçlar, güçlü olsalar bile onların daha önemsiz olduğu düşünülür ve mümkün olduğunca dinsel inanç ve emirlerle uyumlu hale getirilmeye çalışılır. Birey kabul ettiği inancı, içselleştirmek ve tam olarak yaşamak için çaba harcar, yani o, dinini yaşar” (akt: Kayıklık, 2006: 494).

N. G. Holm (2004) içedönük tipolojide olan bireyin, dinini zevkle yaşadığını, böylelikle inancını içselleştirerek ve o duruma uygun yaşamayı hedeflediğini belirtmektedir. Dışadönük dindarlıkta ise, birey tehlikelerle karşılaştığı zaman kişisel emniyeti içeren, faydacı ve dinî olmayan amaçlara ulaşmaya yönelmektedir. Holm’a göre bu tipolojideki birey için din, esaslı bir korkuyu hafifleterek araç haline gelmiş, hatta duruma göre statü sağlamaktadır (akt: Karakaya, 2008: 53).

Batson ve Ventis (1987), Allport ve Ross'un ortaya koyduğu dindarlık tiplemesine üçüncü modeli ekleyerek, *dindar bireyin arayış* içinde olabileceğini belirtmişlerdir. Burada *içgüdümlü* ve *dışgüdümlü dindarlığa* ek olarak sunulan arayış dindarlığın varoluşsal sorular olarak nitelendirilebilecek “İnsan nereden geliyor? Nereye gidiyor? Amacı nedir? Hayatın anlamı nedir?” vb. sorulara cevap aranan dindarlık alanından bahsedilmektedir (Kayıklık, 2006, 494). Burada bireyin dini ne gaye ne de vasıta olarak değil, “araştırma” olarak algılanmasından bahsedilmektedir. Bu tiplemde, nihai hakikat konusundaki soruları korkusuzca karşılamaya büyük ölçüde bir elverişlilik ve kesin cevap alma konusunda da şüphecilik söz konusudur (Hökelekli, 2008: 78).

Konu *bireysel dindarlık bağlılığı* çerçevesinde değerlendirilecek olursa, din sosyolojisinde *insanlar niçin dindar olmaktadır?* sorusuna cevap aramaya çalışan kuramlardan bahsetmek zorunlu hale gelir. Bu kuramların ilki, *bireyler hayatta engellerle karşılaştıkları ve alternatif hedefler aradıkları durumlarda dini telafi mekanizmasına başvurduğunu* ileri süren ve ilk kullanılışı K. Marx'a kadar uzayan *yoksunluk kuramıdır*. Burada din, teselli kaynağıdır ve adaletsizliğe ve acılara karşı bir tür protesto ve tepki olarak değerlendirilmektedir. Glock (1965) *yoksunluğu*; ekonomik, sosyal, organizmal, ahlaki ve psikolojik olmak üzere beş şekilde ele almıştır. Jon P. Knudsen (1994)'e göre: *birey zengin, güçlü, başarılı, ünlü ve hem fiziki açıdan hem de ruhsal olarak sağlıklı olabilir, ancak hayatın gerçek manasıyla ilgili varoluşsal sorulara gelindiğinde mutsuzluk içerisinde olabilir*; dolayısıyla *varoluşsal yoksunluk* tipinin olduğu da unutulmamalıdır (Furseth ve Repstad, 2006: 204-205).

İkinci kuram olan *sosyalleşme kuramının* asıl tezi, uzun dönem eğitimin bireylere dindar olmayı öğrettiğidir. Yani yetişen nesil, büyüklerin söylediklerine dikkat etmenin yanında, onların yaptıklarını da izlerken birçok şeyi öğrenirler. Burada rol

kavramının önemi ortaya çıkmaktadır. Sosyalleşme kuramına göre *dindar ailelerin kuvvetle muhtemel dindar çocuklara sahip olacakları, dindar olmayan ailelerin ise daha az dindar olacak çocuklara sahip olacakları* ileri sürdürülmektedir (Furseth ve Repstad, 2006: 208-209).

Dindarlık çerçevesinde geliştirilen üçüncü kuram da *rasyonel seçim kuramıdır*. Warner'in (1993) ifadesiyle: *temelinde hesaplanmış menfaatlerin olduğu söylenen rasyonel seçim kuramı din sosyolojisinde yeni bir paradigmadır*. Bu kurama göre “sosyal aktörler hedeflerine daima asgari risk ve maliyetle ulaşmaya çalışacaktır. Bireyler içinde buldukları durumları rasyonel bir biçimde değerlendirerek mümkün en iyi alternatifi tercih edecekler; ödülleri maksimize ederken kayıplarını en aza indirmeye çalışacaklardır” (Furseth ve Repstad, 2006: 213). Bu kuram sanki Allport'un (1968) *dış beklentiye yönelik dindarlar dinini kullanır* (akt: Kayıklık, 2006: 494) cümlesine özdeş boyut taşımaktadır.

Dördüncü kuram olan *anlam ve aidiyet arayışı kuramı* Batson ve Ventis'in (1987) geliştirdiği *dindarlığın anlam arayışı boyutu* ile yakından ilişkisi vardır (Hökelekli, 1996: 78; Kayıklık, 2006: 494). Hamilton (2001) konuyla ilgili *anlam arayışı dinin bilişsel ve entelektüel anlaşılmasına dayanmaktadır* şeklinde bir ifade kullanmıştır. Ancak Weber anlam arayışının hem entelektüel hem de duygusal boyutunun olduğuna dikkat çekmektedir. Bu insanların yalnızca anlamlı olan şeyi bulmaya çalışmasının yanında, bir topluluk ve bağlılık arayarak (Furseth ve Repstad, 2006: 219-220) duygusal destek kaynağı olan belirli bir gruba ait olma isteğini taşımaktadır. İşte bu esnada dindarlık bireysel olmaktan çıkıp, toplumsal ve/veya grup içindeki üstünlüğüne göre etkileşim haline dönüşmektedir. Toplum halinde sürdürülen dindarlığı etkileyen birkaç faktör vardır. Bu faktörlerin başında aile, cinsiyet, medeni

durum, yaş, eğitim, coğrafi bölge, kırsal kent hayatı ve sosyo-ekonomik statü (bkz: Kurt, 2009: 4-21; Çapçioğlu ve Aydınalp, 2011: 335-340; Akyüz ve Çapçioğlu, 2012: 319-330, 361-370) gelmektedir.

C.2. Önyargılı Olmanın Dindarlık ile İlişkisi

Hem bireysel açıdan hem de grup içinde bireyin kendi hayatını sürdürebilmesi açısından önyargılı olmanın belirli bir yere kadar normal olarak karşılanabileceği söylenebilir. İnsanların sosyal yaşamda karşılaştıkları olaylar karşısında çoğu kez duygusal davranarak; olayla ilgili acele fikir sergiledikleri gözlemlenmiştir. Nitekim F. Schleiermacher'a göre "önyargılar yan tutma ve acelecilikten kaynaklanmaktadır" (Gürses, 2005: 144).

Her ne kadar bireylerin aklî iradesi var ise de gerçek durumun değerlendirmesini tam olarak yapamayarak veya aklına kazınmış yargılardan yola çıkarak ya da durumun asıl gerçeğini araştırmadan olayın faili *biz* değil bunun failleri *ötekilerdir* şeklinde yanlış bir sonuca gidebilmektedir. Bu durum kötülük ya da hoş olmayan şeyler içeriyorsa insanlar genelde akıllarını kullanmak istemeyip, suçu kendilerinden uzaklaştırmak için de ötekilere iftira atmak isterler. Bu durumun sayısız örneği vardır ve nedenleri de kendini diğerinden üstün görme, vahşi olmadığını ispat etme, öç alma, duygusal tatmin olma vb. durumlar olabilmektedir.

Bazı istisnalar olmakla beraber birçok insanın önyargılı olması elbette ki düşündürülen bir meseledir. Hele söz konusu insanlar dindar iseler bu durum daha da dikkat çekicidir. O yüzden "dindarlar neden önyargılı olabilmektedirler?" sorusunun yanında, "ya önyargıları dinî inançların kendileri ortaya atıyorsa?" şeklindeki bir soru da akla gelmektedir. Dolayısıyla önce dinin ve dinî inançların bu konudaki

konumlarının tartışılmasının ardından dindar bireylerin önyargılı olma nedenleri açıklanmaya çalışılacaktır.

Önyargı ve din ilişkisi oldukça çelişkilidir. Birçok dinî kurumun öğretisinin üyelerine belirli grupların üyeleri olan insanları kabul etmemelerini teşvik ettiği gerekçesiyle, dinin sıklıkla önyargının olası bir nedeni olduğu ileri sürülmektedir.

J. E. Alcock (1992) örnek olarak Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi grupların birçoğunun kendi grupları dışındaki insanların ölümden sonra hoş olmayan durumlara mahkûm edildiğini ve üyelerine onlarla iletişimde bulunmaktan kaçınması gerektiğini öğrettiğini dile getirmiştir. Birçok din sadece kendi taraftarlarının Tanrının yardımını alacağı düşüncesini geliştirmeye çabalayarak inanmayanların hata yaptığı ve din değiştirme ihtiyacında oldukları düşüncesi geliştirir. Bazı dinlerin sosyal eşitsizliği, ırkçılığı ve özellikle cinsiyet ayrımcılığını desteklediği düşünülmektedir. Aşırı tutuculuk, ataerkillik ve bencillik özelliği ile dinlerin ya da dini grupların köktencilikle (fundamentalizm) ilişkisi, önyargılı olduklarına işaret etmektedir (akt: Cirhinlioğlu, 2010: 1368).

Bu bağlamda, E. Fromm'un (1993) dinlerin "otoriter" ve "hümaniter" olduğuna işaret ettiğini söylemek mümkündür. Buna bağlı olarak da dinsel yaşayışın "otoriter" ve "hümaniter" olabileceğinin ifade etmiştir. Bu dinlerin mensuplarına gelince Fromm, onların, otoriter veya hümaniter nitelikli dinî tavırlara sahip olabilecekleri ve kişiliklerinin de bu yönde gelişebileceğine işaret etmiştir. Örnek olarak, Hristiyanlıktaki "ilk günah" kavramının otoriter dinî yaşayışın tipik özelliklerini taşıdığını bildirmiştir. O, otoriteyi "gerçek" (rasyonel) ve "gerçek olmayan" (irrasyonel) olarak iki kısma ayırmıştır. Buna göre *sorgusuz itaati şart koşan irrasyonel otorite daima korkuya,*

duygusal sömürüye ve baskıya sahiptir ve bu anlayış, belirgin olarak totaliter rejimlerle yönetilen ülkelerde görülür (Karakaya, 2008: 61-62).

Söz konusu sorunların dinden kaynaklanması tartışmalı konudur. Bu konuda Maturidi'nin görüşleri oldukça anlamlıdır. Ona göre:

Dinde tekelci tutum kişinin dini benimseme tarzıyla ilişkilidir. Belli bir dinî gelenek içerisinde büyüyen bireyin dinî tutumları kendi iradesi ve tercihi olmadan gelişebilmektedir. Dini benimseme tarzı **taklid** ile başlamaktadır. Otorite kadar bireyi, kültürel çevreyi oluşturan faktörler de bireyin dinî tutumunu etkilemektedir. Ayrıca **taklid** insanı düşünmekten ve bilinçli davranmaktan alıkoyan unsurdur. Sosyal, siyasî ve kültürel faktörlerden kaynaklanan **kibir** ve **inat**, **taklide** eşlik ederek dinî tutumun değişmez hale gelmesine neden olabilmektedir" (Özcan, 2013: 93-94).

Bu sebeple grup liderleri de önemli ölçüde sorunların teşkil edilmesinde etkilidirler. Örneğini bazı durumlardan görmek mümkündür.

Liderlerden kaynaklanabilecek önyargılı durumlar, çoğunlukla *marjinal dinî gruplarda* görülmektedir. Buna göre önyargıları önemli ölçüde etkileyen liderler aşağıdaki gibi durumları ortaya çıkarabilirler:

1. 'Gerçek' ilahî metin ve kurallara sahip oldukları yönünde bir inancı taşırlar.
2. İnançlarını yer yer 'büyüsel' biçimlerde sergilerler.
3. Kötümser bir tutum içindedirler.
4. Hem kötülüğün kurbanı olduklarına hem de bunu tersine çevirmeye muktedir tek taraf olduklarına (tüm-güçlülük) paradoksal biçimde aynı anda inanırlar.
5. Grup ile dış dünya arasında psikolojik ve fiziksel barikatlar kurarlar.
6. Grup sınırlarının dışındakileri tehdit veya tehlike odağı olarak görürler.

7. Çoğu kez kadınların alçaltılmasını da kapsayan, aile, cinsiyet, ocuk bakımı ve cinsellik normlarında farklılık gösterirler. Ayrıca liderler “ilahi metnin biricik yorumlayıcısı” olarak kabul edilmekte ve dine inananların o liderin etrafında toplanması, liderin mutlak otoriteye sahip birey haline dönüştürür. Artık bu kişi son karar merciidir ve onun talimatı grup mensuplarını bağlamakla (Büyükkara, 2007: 121) kalmayıp, sorgusuz sualsiz inanmaya yönelmektedir.

Fromm’un “*otoriter din*” ve bu dinin mensuplarının benzeşiminin Adorno ve arkadaşlarının geliştirdiği *otoriter kişilik kuramında* resmi çizilmiş önyargılı tutum ve ayrımcı davranışlar sergileyen kişilikte de görüldüğü söylenebilir. Yani, bireyin ilk çocukluk yıllarında özellikle babanın otorite olduğu aile ortamında, çocuğun özellikle karşıt fikirlerini söylemesine izin verilmemesi gibi, otoritenin din olduğu durumda da aynı şekilde inanırlarına karşıt görüşlerin söylenmesine izin verilmeyecektir. Bu sevilme ve hor görölme gibi benlik değerini zedeleyen yaşantılar hem ailede hem de cemaat içinde, bireyin kendini değersiz görmesine yol açabilir.

Tabiatı gereği insan, kendini değersiz görerek yaşayamayacağı için savunma mekanizması bulmak zorundadır. Bilinçaltı ihtiyaçlarının savunma mekanizması ifadesi de genel olarak *önyargılardır*. Burada birey daha önceden bastırılmış duygularını bir şekilde boşaltmak istemek ve başkalarına yönelmekle haklıdır ve tabii olarak otoriteyi izleyecektir. Bu başkaları, genellikle toplumun hor gördüğü ve saldırganlık göstermenin meşru sayıldığı dış gruplardır ve otorite tarafından sık sık dile getirilmektedir. Peki, birey neden öfkesini, saldırısını ya da önyargılarını direkt otoriteye yönelmez? Bu muhtemelen bireyin otoriteyi ilk etapta *kendisinden biri* olarak görmesinde, sonra da tüm erdemlerin sembolü olarak bilmesinden kaynaklanabilir.

Bu bağlamda *sosyal öğrenme* kuramının önyargıları etkilediği görüşü de değerlendirilebilir. Prothro'nun da belirttiği gibi, önyargılar aile, öğretmen ve arkadaşlardan öğrenilmiş tutumlardır (Gürses, 2007: 92). Buna göre birey, ezilmeye mahkûm, statü olarak en aşağıda olan ve bütün kötü özelliklerle tanımlanan ve önyargıların yöneltmesinin haklı olduğu düşünülen kimse ve/veya grup hakkındaki yargılarını aile içinde öğrendiği söylenebilir. Bununla birlikte bireyler bulunduğu ortamda diğerleri hakkında kolaylıkla sarf edilen önyargılı cümlelerin etkisinde kalarak ötekilere karşı davranışını olumsuz anlamda geliştirebilir.

Maturidi *din* ile *şeriatın* birbirinden farklı şeyler olduğunu belirterek, *dinin* asıl olan ve “iç”e ait olup daha zihnî ve daha sübjektif olduğuna işaret etmiştir. *Şeriatın* ise dine yardımcı olan ve onu açıklayan, anlam itibarıyla “kural koyma”, “yöneltme”, “belli bir yolu takip etme”, “doğruyu gösterip yanlışsı yok etme”ye işaret eden ve “dış”a ait olan ve daha çok objektif ve toplumsal ile ilgili özellik taşıdığını bildirmiştir (Özcan, 2013: 54-56). Bu iki kavram *dinin birleştirici* ve *ayırıcı* özelliğini taşımaktadır. Şeriatın ayırıcı olması, onun *dinin* değişen yönü olmasının yanında, onun beşeri değerlendirme ve yorum olmasındandır. Nitekim insan unsuru, burada önemli etkindir ve ilmi seviye ve etkisi ne olursa olsun, ayrılık ve ihtilafları ortaya atabilmesi olağan bir durumdur (Özcan, 2013: 73).

Unutulmamalıdır ki, önyargı dinden veya dindardan kaynaklanan bir olgudur görüşü eksiktir. Çünkü sonuçta hem din, hem de dindarlık *insan, birey veya kişi* ile yakından ilgisi olan olgulardır. Hem bu zamana kadar tartışılmış görüşlerden hem de Maturidi'nin fikirlerinden anlaşılıyor ki, önyargılı tutum insanların eskiden beri bilindiği *psikolojik zaafı ve değiştirilmesi zor olan karakteridir* (bkz: Özcan, 2013: 97, 102-104). Ayrıca sadece kendi yaşantısının en iyi ve en üstün olduğunu iddia edip,

başkalarını kötölemek veya aşağılamak, bilinçli iddia olmadığı kadar doğru değildir. Ama sonuçta insan kendini veya kendi grubunu (bu grup dini cemaat, teşkilat ya da sıradan bir kolektif olabilir) diğerlerine göre tanımlamaya, kendisine ait veya yakın olanı her zaman iyi taraftan görmeye ve yüceltmeye, dışarıda kalanları ise hep ikincil görmeye ihtiyaç duymakta ve kendini psikolojik açıdan bir şekilde avutmaktadır.

Dindarlığın önyargı ile ilişkisinde tutarlı görüşler ortaya atılamamıştır. Çünkü bilindiği gibi, yüksek düzeyde dindar olanların, diğerlerine karşın daha çok önyargılı olduğunu belirten Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson ve Satnford (1950), Glock ve Stark (1966), Allport ve Ross (1967), Beit-Hallahmi ve Argyle (1997)'in çalışmalarının aksine, dindar olanların dindar olmayanlara nazaran daha az önyargılı olduğunu ortaya koyan araştırmalar da bulunmaktadır (Struening 1963; Perkins 1985).

Dindarlık önyargı ilişkisi Allport'un geliştirdiği *içsel* ve *dışsal dinî yönelimi* fikrinden faydalanmakla ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Fakat dindarlık tiplerinin önyargı ile ilişkisinin farklı sonuçlarının ortaya çıkması dolayısıyla, dinî yönelim ile önyargı arasındaki ilişki tam olarak açıklanamamıştır. Araştırmalarda genel olarak içsel dinî yönelim ile dış gruba yönelik önyargı arasında negatif, dışsal dinî yönelim ile dış gruba yönelik önyargı arasında pozitif ilişki elde edilmiştir (Cirhinlioğlu, 2010: 1372).

İçselleştirilmiş bir dindarlığa sahip kişiler dışsal bir dinî yönelime sahip kişilerden daha az önyargı beslemektedir şeklinde fikir ortaya atılmıştır. Bu, içsel dindarlıkla birlikte, kişinin alçak gönüllülük, acıma ve sevgi değerlerini komşularına karşı benimsemesi gerçeği ile açıklanmaktadır. Böylece öteki insanları dışlama imkânı ortadan kalkmaktadır (Striženek, çev: Sezen, 2010: 283).

Dindarlık ile ön yargılı olma arasındaki ilişkinin tek yönlü olmadığı belirtilmiştir. Çalışmaların bazıları dinin ve dindarlığın ön yargıları azalttığı ve

zayıflattığını öne sürmekteyse de, bazıları da tam tersine çoğalttığını ve kuvvetlendirdiğini ortaya koymuştur. Bu çalışmalardan hareketle din/şariat/dini inanç ve dini yaşam faktörünün, şu veya bu şekilde, önyargının ortaya çıkmasında belirleyici bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Dinin bu husustaki etki ve yönlendirmesinde, dinî öğretilerin muhtevası yer almaktadır. Bunun örneklerini Argyle (2000), Dittes (1969) ve Yapıcı'nın (2004) eserlerinde görmek mümkündür. Nitekim Taylor ve Jaggi (1974) çalışmalarında dinî grupların birbirlerine yönelik sosyal algılarını şekillendiren önyargıların büyük oranda dinsel etnosantrizmden beslendiği ortaya koymuşlardır. Etnosantrizmin sonucunda Bourhis ve Gagnon (1994) ve Capozza ile Volpato'nun (1994) araştırmalarında belirttikleri gibi, kendi dinsel inançlarıyla daha fazla özdeşleşenlerin “öteki” olarak kabul ettikleri kişi ya da gruplara karşı daha fazla ön yargılı davranma eğilimi göstermektedirler (Kayıklık ve Yapıcı, 2005: 418).

Allport'un (1954: 444) belirttiği: “*din, önyargıları oluşturduğu kadar onları yok etme gücünde olan şeydir*” cümlesini alıntı yapan R. Kampling, dinî önyargı hipotezinin, duygusal antipatiden (iticilikten) başlayarak şiddetli çatışmaya kadar uzadığı algısal ve davranışsal olarak geniş bir yelpaze içerisinde olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla dinî önyargıların sadece araştırmacıların görüşlerinden yola çıkarak tanımlanmasıyla sınırlı kalmayıp, olayların sonuçları açısından da açıklanması gerektiği düşüncesindedir. Dinî önyargılar aşağıdaki gibi tiplere ayırt edilebilir:

1. Dinî bir kolektivitenin kendi grubunda olmayanlara karşı geliştirilmiş dinî birtakım zihinsel setler olarak anlaşılabilir.

2. Belli bir gruba karşı (genelde azınlık gruplar) dinî uygulamalardan kaynaklanan, çoğunluğun nefretini temsil etmektedir.

3. Aydınlanma Çağında, ortaya çıktığı söylenebilir. Nitekim bu dönemde, insanlığın gelişmesi, modernleşmesi ve pre-modern devlet karakterinin ortaya çıkması için her türlü dinin aşılması gerektiği söylenmiştir. Dolayısıyla din görevlileri kendilerini korumak için önyargılı davranış sergiledikleri gözlemlenmiştir.

4. Özel kategoride oldukça ilginç, garip ve pek tanınmayan dinlerin açık ya da kapalı bir şekilde ırkçılıkla varlığını sürdüren sömürgecil algısıdır.

5. Dinle ilişkisi araştırılmayan, kaynağı açıklanmamış ve tanımlanmamış ancak dinle bir şekilde bağlantısı kurulmuştur (Kampling, 2009: 157).

Görülen o ki, dindarlık ile önyargı ilişkisini hem teorik açıdan hem de ampirik açıdan inceleyen çalışmalarda, dindarların önyargılı olup olmaması konusunda dinin rolü karmaşıktır. Belki önyargının nedenleri direkt dinden değil, dinin yaşandığı bireysel, kültürel ve sosyo-ekonomik düzeyde araştırılarak ortaya konmaya çalışılması gerekmektedir. Yapılan çalışmaların bir kısmının bu hususta verimli sonuçlar ortaya koyduğu da aşikârdır.

Sonuç itibarı ile önyargılı olma insan tabiatında vardır, ister dini lider olsun ister sıradan belirli bir dinin inanırı olsun, kendinden olmayanlara karşı birtakım katı tutumlar geliştirmektedir. Çünkü birey çevresinde olup bitenleri kategorize ederek yaşamına kolaylık sağlamaya çalışırken, ister istemez kendine yakın olanı seçmekte, kendinden farklı olana karşı ise tedbirli yaklaşmaktadır. Bu durumda bireye yön verilmeli ve daha makul çözümler sunulmalı. Bu konuda öncelikli olarak dinlerde mevcut olan “mutlak doğrular” üzerinden gidilerek belirli ölçüde uyum ve bütünleşmenin gerçekleştirilebileceği insanlara eğitim ve öğretim yolu ile aktarılabilir.

BÖLÜM III

RUSYA FEDERASYONU'NUN DİNİ-SOSYAL DURUMU VE ÖNYARGILARIN AŞILMASI İLE İLGİLİ DİN ÖĞRETİMİ PROGRAM GELİŞTİRME ÇALIŞMALARI

A. RUSYA FEDERASYONU'NDA DİN ve MEZHEPLER

Rusya kuzey Avrasya kıtasında yer alan ve anayasal olarak federal yarı başkanlık yönetimindeki demokratik bir ülkedir (RF Anayasası, I, 1-2). 1985 yılı itibarıyla Komünist Parti Genel Sekreteri M. Gorbaçov'un, ülkede iktisadî alanda serbestlik getirmek ve hükümeti demokratikleştirmek amacıyla başlattığı glasnost'/*açıklık* ve perestroyka/*yeniden yapılanma* politikaları başarılı olamamıştır. Dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olan Sovyet ekonomisi, artık enflasyonun hızlı yükselmesi gibi sorunlarla karşı karşıya gelmiş ve 1991 yılı Mart ayında düzenlenen Referandumda Sovyetler Birliğinin korunması lehine oy verilmesine (İzvestiya, 2015) rağmen Sovyetler Birliği 1991 yılında resmen dağılmıştır. 17 Mart 1991 referandumunda %77 seçmen "evet oyu" kullanarak RF kurulmasına onay vermiştir (Somuncuoğlu, 2001, 44-46).

Ülkenin Cumhurbaşkanlık tarihinde Haziran 1991'de B. Yeltsin Rus tarihinde doğrudan seçilmiştir. 31 Aralık 1999 tarihinde Devlet Başkanı Yeltsin beklenmedik bir şekilde istifa etmiş ve yerine 2000 yılındaki başkanlık seçimlerini kazanan V. Putin'i atamıştır. 2 Mart 2008 tarihinde D. Medvedev devlet başkanı olmuş, V. Putin ise başbakan seçilmiştir. 2012 yılında ise V. Putin cumhurbaşkanlığına tekrar dönmüştür (Kremlin, 2015).

RF, 146 000 000 nüfusu (Rosstat, 2013) ile dünyada dokuzuncu en kalabalık ülkedir. Bu ülke Kuzey Asya'nın tamamı ile Doğu Avrupa'nın büyük bir kısmına uzanmaktadır. Dokuz zaman dilimine ayrılan ülkede çok çeşitli çevre ve yer şekilleri bulunur. Yüzölçümü 17.075.200 km² olan ülkenin başkenti Moskova'dır (Prohorov, 1997).

21. yüzyıl süresince komünist ideoloji ile yönetilen Rusya'da *dine* dönüşün pek de kolay olmayacağı söyleniyor ise de, 1990 yılında "Vicdan Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar" başlıklı yasanın kabul edilişi ile SSCB'den ayrılan tüm ülkelerin din konusunda özgürce faaliyet gösterme imkânı sağlanmıştır. Fakat bu kolaylık ile birlikte konuyla ilgili birtakım sorunlar da gündeme gelmiştir.

Genel itibarı ile bakıldığında RF çok uluslu olmasının yanı sıra dinî/mezhebî yapıya sahiptir ve bu durum ülkede din ile ilgili birçok tartışma ortaya çıkarmıştır. Bu kısımda RF'nda din-devlet ilişkisi ve dinî yapı çerçevesinde bu ülkedeki birlik ve beraberlik için önemli yere sahip *Dinlerarası Konsey* hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca *dindarlık üzerine* yapılan araştırmalar ve ülkedeki din öğretiminin durumu ve önyargıların aşılmasında din öğretiminin rolü tartışılacaktır.

Birçok dinin bir arada bulunduğu RF'unda 193 etnik grup, bazı kaynaklarda ise 200'e yakın ulusun olduğu belirtilmektedir (Gksru, 2012). Dolayısıyla Rusya etnik, dinî ve kültürel çeşitliliği karakterize eden çok uluslu bir devlettir (Mybook, 2016). Etnik grup olarak Ruslar nüfusun % 80,9'unu oluştururken, % 3,87 Tatarlar, % 1,41 Ukraynalılar, % 1,15 Başkırlar, % 1,05 Çuvaşlar ve % 1,04 oranını Çeçenler oluşturmaktadırlar. Diğer % 10,6 oranını ise azınlık gruplar oluşturmaktadırlar (Rgru, 2011). Konuyla ilgili bir diğer araştırmada belirtilen oranlar ise şu şekildedir: "*etnik ulusun büyük çoğunluğunu oluşturan Ruslar %83'ü, diğer 160'a yakın etnik uluslar da*

%17 oranı teşkil etmektedirler. Ruslardan sonra çoğunluğu oluşturan Tatarlar %4, Ukraynalılar %3, Başkır ve Çuvaşlar ise %1 olarak bilinmektedir” (Kozyrev ve Federov, 2007: 166). Ülkede Rus Dili hâkimdir ve 137,5 milyon halk Rusçayı ana dili gibi bilmektedir (Rosstat, 2013).

Rusya’da Hind-Avrupa dil gurubunu Ruslar, Ukraynalılar ve Belaruslar kullanmaktadırlar. Altay dil grubuna dâhil olanlar ise genelde Türkçe konuşan ve Orta Volga ve Güney Ural’da yaşayan Başkır, Çuvaş, Tatarlar; Kuzey Kafkasya’da yaşayan Balkar, Karaçay, Kumuk ve Nogay Türkleridir. Türkçe konuşan diğer halklar Güney Sibirya’da Ural Dağları ile Baykal gölü arasındaki bölgede yaşayan Altay, Hakas, Şor, Tofa ve Tuvanlardır. Kuzey Kutbuna yakın yerlerde yaşayan Dolganlar da Türk dil grubuna dâhildir. Mançu Tungus dil grubunu konuşan halklar ise Sibirya’da dağınık halde yaşayan küçük etnik gruplardır. Baykal Gölü civarında yaşayan Buryatlar ve Aşağı Volga’nın batısında yaşayan Kalmıklar da bu grup içerisinde yer almaktadır. Kafkas dil grubunu kullanan Rusya’daki diğer etnik gruplar ise Abaza, Adıgey, Kabardin, Çeçen, İnguş, Avar, Lezgin, Dargın, Lak, Tabasaran gibi halklardır (Ülger, 2007: 1402).

RF’nun Anayasasında bu ülkenin “laik bir devlet” olduğu açıkça belirtmiştir (RF Anayasası, I, 14). RF Anayasası her bireye, “özgürce din seçmesi ve inanması; sahip olduğu inanca bağlı ibadet gereklerini tek başına veya topluca yerine getirmesi; inancını uygun bir şekilde yayması; ya da hiçbir dine bağlanmama konusunda vicdan özgürlüğüne sahip olduğu” konusunda garanti vermektedir (RF Anayasası, I, 28). Ancak “dini kuruluşların veya dini törenlerin performans faaliyetlerinin yasadışı olarak gerçekleşmesi halinde” cezai sorumluluk vardır (RF Anayasası, Ceza Kanunu, 19, 148). Bunun örneğini *Vicdan Özgürlüğü ve Dini Kuruluşlar* yasasının 3. Maddesinde de

görmek mümkündür. Anayasanın 28. Maddesine göre düzenlenen ve 16.12.1966'da kabul edilip 23.03.1976'da yürürlüğe giren “Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”nin 18. maddesine tekabül eden bu maddenin sonunda Rusya'da kısmi zaman yaşayan yabancı uyruklu bireylerle ilgili açıklama vardır. Buna göre yabancı uyruklu bireyler ülkede bulunduğu sürece, Rusya vatandaşları ile aynı hak ve yükümlülüklerle sahiplerdir (Ponkin, 2007: 13).

Rus Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti tarafınca kabul edilen *Vicdan Özgürlüğü ve Dinî Kuruluşlar Yasası* ülkedeki dinî organizasyonların oluşturulması ve görevlerinin uygulanması konusunda detaylı bilgi içermediğinden, yasa 26 Eylül 1997 yılında, bağımsız RF tarafından düzenlenerek *Vicdan Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar Hakkında Yasa* olarak değiştirilmiştir. 1990 yılındaki yasanın yetersizliğini dile getiren hususların içinde, öncelikle bu yasanın SSCB devletlerine yönelik olması ve bağımsızlıktan sonra yabancı ülkelere gelen dinî akımların ülkede yaygınlaşmaya başlamasını göz ardı etmeleridir. Dolayısıyla yerli dinî kurumlar ile yeni dinî akımların ortasında hiçbir fark ortaya koyulamamış; dinî organizasyonların içerik, yönetim ve denetim bakımından ne tür imkân ve sınırlılıklara tabi oldukları açıkça belirtilememiştir. 1993 yılına gelindiğinde, Rusya'nın “laik bir devlet” olduğu belirtilince zaten 1990 yılındaki yasa feshedilmiş, bu yasayı kontrol edebilecek milletlerarası milletvekilleri önerileri kurulu da ortadan kalkmıştır. 1995 yılında yürürlüğe giren RF'nun yeni Medeni Kanunu, gerekli normları yeniden oluştururken, 1990 yılı yasası *dinî kurumların değil, tüzel kişilerin* kayıt yaptırımlarını zorunluluğunu ortaya koymuştur (Shahov, 2012: 158).

19 Eylül 1997'de yeni yasanın kabulüne ilişkin oylama öncesinde, RF'nun en yüksek yasa yetkisi ve Federal Meclisin alt kanadı olan Devlet Duması Kamu kuruluşları ve dinî organizasyonlar komitesi başkanı V. İ. Zorkal'tsiy: “yasa, yeni dinî

akımların ve totaliter mezheplerin Rusya'da kendi istedikleri gibi başıboş genişlemesini engelleyecektir. Tüm yabancı misyonerlerin faaliyetlerini kısıtlar. Böylelikle bizim geleneksel dinî ve mezhebî faaliyetlerimiz için koşullar yaratır” şeklinde açıklama yapmıştır. Yeniden gözden geçirilen yasa bir önsöz ve dört bölümden oluşturularak yenilenmiştir. Buna göre ilk bölümde genel hükümler; ikincisinde dinî dernekler; üçüncü bölümde dinî kuruluşların faaliyetleri; dördüncü bölümde ise vicdan özgürlüğü, din ve dinî derneklerin özgürlüğüyle ilgili yasaların uygulanması üzerinde kontrol ve denetleme yer almıştır (Shahov, 2012: 160).

1997 yılında kabul edilen *Vicdan Özgürlüğü ve Dinî Kurumlar* yasasının bazı maddelerini yorumlayan Ponkin, önsözün aslında tarafsız olması gerekirken tam tersine belli bir propaganda potansiyeli içerisinde olduğunu düşünmektedir. Buna göre önsözde şu bilgiler bulunmaktadır:

RF Federal Meclisi, her bireyin vicdan ve din özgürlüğü hakkını korur; bütün din ve inançları kanun önünde eşit değerlendirmeyi teyit eder. Bununla birlikte RF'nun laik bir devlet olduğunu belirtmekle ülkenin tarihindeki manevi kültürün gelişiminde Ortodoksluğun özel rolünü göz önünde bulundurur. Ayrıca din ve vicdan özgürlüğü konularında herkesin birlikte karşılıklı saygı, anlayış ve hoşgörüyeye ulaşması konusunda, Rusya halklarının tarihsel mirasının ayrılmaz parçasını oluşturan Hıristiyanlık, İslam, Budizm, Yahudilik ve diğer dinlere saygı gösterir ve Federal Yasa bunu benimser (Ponkin, 2007: 1).

Ayrıca ilgili önsözün, çok fazla belirsizlik içerdiği ve hukukî açıdan terminolojik yanlışlarının olduğunu düşünmektedir. Hatta devlet ile çeşitli dinlerin veya dinî kuruluşların işbirliğini genişletmek için herhangi bir yasal gerekçe ortaya koyulmadığı gibi, Rusya'nın geleneksel din ve mezheplerine ayrıcalık tanınmasına; diğerlerine karşı ise ayrımcılık uygulanıyor olmasına anlam verememektedir. Anlam itibarı ile birçok

yorum; tartışma; hatta çatışma yaratabilecek muallak kelimeler içerdiğinden, yazar önsözü eleştirmektedir. Ponkin yazısının devamında aşağıdaki bilgilere yer vermektedir:

Örneğin özgürlük kelimesi ifade anlamında kullanılmamıştır. Hem laik denilmiş hem de Ortodoksluğun özel yeri belirtilmiş. Madem İslam, Budizm ve Yahudilik Hıristiyanlığın yanında zikrediliyor, peki neden Hinduizm belirli bir haklara sahip değil? Diğer din ve inançlara net olarak hangi din ve inançlar giriyor? Ortodoksluk neyi ifade ediyor? Moskova Patrikliğinin Rus Ortodoks Kilisesini mi, yoksa Eski Ortodoksluk mu? Ya da Ortodoksluk adı altında gizli dini törenler uygulayan marjinal mezhepleri mi? Devletin İslam dinine olan saygısından ne kastediliyor? Hangi akıma bu özellik tanınıyor? Budizm ve Yahudilik için de aynı sorular geçerlidir. Ne yazık ki, bu soruların açılımını ne önsözde ne de söz konusu yasada görebiliriz (Ponkin, 2007, 3-7).

Aynı konuda görüşlerini belirten Shahov, yasanın önsözünde; hukukun temel ilkeleri ve kanun koyucunun durumları ile yasayı benimseyenin amacının ortaya koyulduğunu dile getirir. Ayrıca “Rusya’nın maneviyat ve kültürünün gelişmesinde Ortodoksluğun özel rolünü ve İslam, Budizm, Yahudilik ve diğer dinî grupların Rusya halkının tarihsel mirası olarak tanınması ve saygı gösterilmesi gerektiğini” ifade ederek şiddetli tartışmaya yol açtığını da kaydetmektedir (Shahov, 2012: 160).

İlaveten yukarıdaki açıklama her ne kadar normatif bir değeri olmasa bile, Ortodoksluğun yasal olarak diğer dinlerden farklı olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden yasanın, bazı mezhep veya dinleri özel statüde değerlendirerek Kilisenin devlet karşısındaki özel statüsünü belirten diğer ülkelerin düzenlemeleriyle kıyaslanması doğru değildir. Yazarın belirttiğine göre, diğer dinlerin, “Rusya halklarının tarihsel mirasının ayrılmaz bir parçasını oluşturuyor” olarak kaydedilmesi, belirsizlik yaratmaktadır. Rusya’da “dört geleneksel din” önem taşımaktadır, ancak Rus Ortodoks Kilisesi en

önemlidir anlamında vurgulanan yorumdan pek çok karışıklık ortaya çıkmaktadır (Shahov, 2012: 161).

Bugün Rusya’da 70’ten fazla dinî mezhep varlığını sürdürmektedir. Bunların birçoğu kayıt altında olsa da (Tablo 1.), bu mezhepler hakkında kesin istatistiksel bilgi verilmemiştir. Rusya’nın tarihsel, kültürel ve ideolojik mirasının parçası olarak, ülkede geleneksel din anlayışını temsil eden dört din yani Hıristiyanlık, İslam, Budizm ve Yahudilik dinleri değer görmektedir.

Rusya Kamuoyu Araştırma Merkezinin 2007 yılındaki bulgularına göre, ülke genelinin %63’ü kendisini Ortodoks olarak tanımlarken, %6’sı kendisini Müslüman olarak görmektedir. Diğer %1’i ise kendisini Budist, Yahudi, Katolik ve Yahudi olarak tanımlamıştır. Araştırmaya katılanların %12’si ise herhangi bir dine bağlı kalmayıp sadece Tanrı’nın varlığına inandıklarını ve %16’sı da ateist olduğunu bildirmiştir (Archive, 2016). 2011 yılındaki araştırmada “evet dine inanıyorum” diyenlerin sayısı %65’e ulaşarak, 2004 yılındaki %59 oranı geçmiştir. “Kendinizi hangi dine (mezhebe) bağlı olarak tanımlarsınız?” sorusu değerlendirildiği zaman, ülke genelinin %77’i kendisini Ortodoks, %6’sı Müslüman, %1’i diğer inanca sahip, %20’si de inançsız olarak nitelendirmişlerdir (Russ, 2016).

2013 yılının verilerine göre ise ülkenin %75’inin Ortodoks (bu verinin %98’ini Ruslar oluşturmaktadır), %7’sinin Müslüman (bu verinin %39’u Tatar, %9’u Avar, %6’sı Başkır, %1’i de Rus vd.), %1’inin Katolik (bu verinin %47’si Rus, %16’sı Alman), %1,5’inin Protestan (bu verinin %79’u Rus, %4,3’ü Alman vd.), %0,5’inin Budist (bu verinin %88’i Buryat ve Kalmık, %5,7’si de Rus) ve %0,5’ten küçük kısmının da Yahudi (bu verinin %49,8’i Rus, %32,2’si de Yahudi) olduğu kaydedilmiştir. %25’lik kısmı ise “Tanrı’ya inandığını ancak herhangi bir dine bağlı

olmadığını” belirtmiştir. Kendini sadece Hıristiyan olarak görüp hiçbir mezhebe ait görmeyenler ülkede %4’lük oranı teşkil etmektedir. İnançsız olanların oranı ise %13’ü teşkil etmektedir (Kargina, 2014: 179).

Rusya’da din ya da dinî inanç temelde etnik kimliğin esas dayanağı olarak değerlendirilebilir. Rusyalılar için önemli olarak görülen dinin yaşam hedefleri ve tutumları üzerinde çok az etkisi vardır. Burada dinî bilinç düzeyini karakterize eden göstergeler, daha çok kültürel kimlik ve ideolojinin temeli olarak öne çıkmaktadır. Bunun içindir ki “din ve devlet işleri ayrı tutulur” ilkesine dayalı olmasına rağmen Rusya’da halen geleneksel dinler ile devlet yasasının konjugasyonu (birleştirilip birleştirilmemesi) tartışılmaktadır (Mchedlova vd. 2009: 344).

Ülkedeki dinî yapı geçtiğimiz son 10 senede yükseliş göstermektedir. Ancak Rusya milletlerinin dinî tasavvuru düz (gerçek) ve dönük (dönüştürülmüş) boyutta gelişmektedir. Rusya’da dinin ikinci boyutunun kabul edilmesi başka bir ifade ile vatandaşları tarafından “inanılan dinin” milli ve kültürel kimliğin belirleyicisi olarak görülmesi, onun, siyasi ve ideolojik istikrardan daha uzun ömürlü, farklı ve azınlık grupların kendilerini tanımlamasında ya da başkaları tarafından tanımlanmaları açısından belirgin olmasının yanında dinin gerçek mahiyetiyle ilişkili olarak görülebilir.

A.1. Rus Ortodoks Kilisesi

25 Ekim 1990 yılında kabul edilen *Vicdan Özgürlüğü ve Dinî Kuruluşlar Yasası*, RF’nun dinle ilişkisini formüle etmesinde önemli rol oynamıştır. Bu yasanın doğrudan sonucu başta Rus Ortodoks Kilisesi olmak üzere diğer dinî kuruluşların hukukî ve tüzel kişilik faaliyetlerini gerçekleştirmesini sağlamıştır. Yasanın sağladığı kolaylıkları takiben, dinî kuruluşların hepsi, çocuk ve yetişkin eğitimlerine devam ettirme, ekonomik alanda

mülk sahibi olabilme ve serbestçe dinî literatür dağıtabilme imkanına sahip olmuştur (Bülten, 1990).

Rus Ortodoks Kilisesi, ülkenin dinî hayatında önemli rol oynamaktadır. Tescil olmuş 21664 dinî kuruluştan 11525'inin Rus Ortodoks Kilisesine ait olduğu belirtilmektedir. Ayrıca *ABD Demokrasi, İnsan Hakları ve Çalışma Bürosu*, Mayıs 2005'te yayınladığı *International Religious Freedom* Raporunda, ülke sakinlerinin hemen hemen yarısının kendisini Ortodoks olarak gördüğünü kaydetmiştir (Kozyrev ve Fedorov, 2006: 167). Daha net bilgi vermek gerekirse, Rusya'da kendisini Ortodoks (doğduklarında vaftiz edildikleri ancak dinî ibadetlerini düzenli olarak yapmayanlar da dâhil) olarak görenlerin, 65% ila 70% arasında değiştiğini söylemek mümkündür (Metlik, 2004: 38).

1990'larda yapılan sosyolojik araştırmalarda, Rusların yaklaşık % 60'ının kendisini "inançlı Hristiyan" olarak tanımladığı ve inançlıların % 75'inin kendisini Ortodoks mezhebi üyesi olarak nitelendirdiği görülmüştür (Somuncuoğlu, 2004: 94). N. Mitrokhin eserinde: "*vatandaşların %59'u kendisini Rus Ortodoks mezhebi mensubu ilan etmiştir*" şeklinde açıklama yapmaktadır (Mitrokhin, 2004: 38). Bazı kaynaklarda ise, 2000'li yılların bulgularına göre Rus uyruklu olanların %82'si, kendisini Rus Ortodoks Kilisesine ait olduğunu belirtmişlerdir (Kaariainen ve Furman, 2000: 16). Verilen bilgilere göre Rus olmanın Ortodoks olmak ile özdeşleştiğini fark etmek mümkündür. Bu konuda Yu. Sinelina, Ortodokluğun Rusyalılar için ayrı bir önemi olduğunu, kendini Ortodoks olarak bilenlerin ülkenin %65'i olduğunu, Tanrı inancı olmayanların dahi kendilerini kültürel bağlamda birer Ortodoks olarak gördüklerini ve Ortodoksların ülkedeki sayısının %70'e kadar ulaştığını belirtmiştir (Sinelina, 2013: 325). Bununla ilgili açıklayıcı bilgi bir de Dualı'dan gelmektedir:

Rusya’da Ortodoksluğun dini inançtan daha ziyade kültürel kimlik çerçevesinde değerlendirdiğini bazı araştırmalar ortaya koymaktadır. İnançla ilgili 1991–1997 yılları arasında birçok araştırma yapılmıştır ve deneklere “Tanrı’ya inanıyor musunuz?” sorusu yöneltilmiştir. 1991 yılında deneklerin % 29’u “evet” demiştir. 1993 yılında ise “evet” diyenlerin sayısı % 40’lara kadar yükselmiştir. Ancak burada inancın dini hüviyetten çok kültürel kimlik altında toplanmasını, “Anlayışınıza göre din nedir?” sorusuna deneklerin % 90 oranı, *millî, kültürel ve ahlaki değerlere sahip çıkmak* şeklinde yanıt vermesinden çıkarsamak mümkündür (Dualı, 2013: 217).

2007 yılında Rusya Kamuoyu Araştırma Merkezi, ülkedeki üç adamdan ikisinin kendisini Ortodoks olarak belirttiğini (yani ülke genelinin %63’ü) kaydetmekle birlikte, deneklerin %36’sı için Ortodoksluğun, ulusal kültür ve ecdatlarının inancı nezdinde değerlendirildiğini, %28’i için ise ahlaki ve etik normları olarak görüldüğünü belirtmiştir. Katılımcıların %16’sı için Ortodoksluk, dünya kültürü ve tarihinin bir parçası olarak görülürken, yine %16’sı için kurtuluşun tek nedeni olarak değerlendirildiği kaydedilmiştir (Religare, 2016). 2012 yılının verilerine göre ise Rusya’daki Ortodoks Hristiyanların sayısı %74’e inmiş ve bu sayının %41’inin Rus Ortodoks Kilisesine tabii ve kayıtlı olduğu belirtilmiştir (Kuropatkina, 2014: 27).

Sadece *din özgürlüğü* olarak kalmayıp *vicdan özgürlüğünü* ve *dinî kurumlar ve dernekleri* de içine alan yasaya göre bütün geleneksel dinlerin eşit durumda faaliyet göstermesi ve denetlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak, Rus Ortodoks Kilisesine diğer dinlerden farklı statü tanınması, Ortodoksluğun önemini belirtiyor. Ülkedeki diğer dinî faaliyetlerin bu mezhebin varlığı etrafında düzenleneceği de bir şekilde vurgulanıyor. Dolayısıyla Rus Ortodoks Kilisesi için büyük bir ayrıcalık söz konusudur.

Knez Vladimirin 989 yılında Hersones'te vaftis olarak (Dualı, 2014a: 34) Hristiyanlığı kabul edişinden bu yana Rusya'da Ortodoksluğa ilave olarak Katolik, Lutheryan, Baptist ve Evangelik kiliseleri de serbestçe faaliyet göstermektedir (Ülger, 2007: 1402). Fakat Ortodoks Kilisesinin yeri çok farklı ve önemlidir. Nitekim 13-16 Ağustos 2000 yılında şimdiki Moskova Patriği Kirill ve selefi Aleksî önderliğinde Rus Ortodoks Kilisesinin Sosyal Anlayışının Temelleri (ROKSAT) belgesi (Dualı, 2014b: 3) yayınlanmıştır.

Rus Ortodoks Kilisesi'nin psikoposu ve 2009 yılından bu yana Moskova ve tüm Rusya Patriği Kirill, aynı sene RF devlet başkanlığı kapsamında Dinî Dernekler İşbirliği Konseyine üye olmakla, muhafazakâr kimliği, görüş ve düşünceleri ile Rus jeopolitiğine önemli boyutta yön verme iddiasıyla tüm dikkatleri kendisine çekmeyi başarmıştır. Patrik Kirill'in RF'nin geleceğinin inşası konusunda kilisenin vazgeçilmez bir konumda olduğunu her plarformda vurgulamaya (Dualı, 2014b: 4) çalıştığını anlamak mümkündür.

Dünya Rus Halk Meclisi'ne (2005 yılından bu yana) sürekli katılan Kirill, Rusya'nın modernleşmesi, ülkedeki cinsel bozgunculuğun önlenmesi, gençlerin geleceği, aile ve onun korunması, çevre kirliliği, dinî özel günler vb. konularda bildiri sunarak, halk ile iç içe olduğunu göstermeye çalışmaktadır (Patriarchia, 2015). Ancak yine de laik kesimin eleştirisine maruz kalmasına neden olan suç işlemeleri vardır. Mesela onu, alkol ve tütün kaçakçılığında (İnterfax, 2015), Devlet Güvenlik Komitesi ajanlığında görevli olmakla (Mosmonitor, 2015) ve Patrikliği dairesi ile ilgili olayda 20 milyon tazminat alarak Ortodoks Kilisesine maddi zarar göstermekle (Lenta, 2015) suçlanmıştır. Bütün bunlara rağmen Patrik Kirill, Aleksî II'nin vefatından sonra Rus

Ortodoks Kilise kurumlarındaki dinamik gelişim dönemini başlatan lider olarak görülmeye devam edilmektedir.

ROKSAT belgesi yayımlandıktan sonra kilise, devlet içerisindeki kendi önemini ve konumunu yeniden belirlemiş oldu. Söz konusu belge, kilisenin din-devlet ilişkisine bakışını değiştirmektedir ve bu ilişkiler çerçevesinde eğitim-öğretim ve modern sosyal alandaki bir takım sorunları çözüme, kilisenin temel hükümlerini ortaya koymaktadır. Belgede ayrıca devlet ve laik toplum ile Moskova Patrikhanesinin yakınlığı yansıtılmıştır. Buna ek olarak, bu alanda görev alan piskoposlar ile din adamlarının ve yerel halkın uygulaması gereken kurallar belirtilmiştir (ROKSAT, 2000; Dualı, 2014: 273-274).

ROKSAT belgesi on altı tematik bölüm içermektedir ve bunlar:

1. Temel teolojik hükümler
2. Kilise ve Ulus
3. Kilise ve Devlet
4. Hıristiyan Ahlakı ve Laik Hukuk
5. Kilise ve Siyaset
6. Kilise Çalışmaları ve Sonuçları
7. Mülkiyet
8. Savaş ve Barış Hukuku
9. Suç, Ceza ve Düzeltim İşlemleri
10. Kişisel, Ailevi ve Genel Ahlak Konuları
11. Bireysel ve Ulusal Sağlık
12. Biyoetik/Canlı Etiği Koruma Sorunları
13. Kilise ve Çevre/Ekoloji Sorunları
14. Laik Bilim, Kültür ve Eğitim Sistemi
15. Kilise ve Laik Medya
16. Uluslararası İlişkiler, Küreselleşme ve Laiklik Zorlukları (ROKSAT, 2000).

Belgenin kilise-devlet ilişkileri kısmı, *dünya hayatının düzenini oluşturmak için var olan devletin, Kilise ile mutlaka temas halinde olması gerektiği* cümlesi ile başlar. Ardından *devlet* olgusunun bir anda ortaya çıkmadığı Eski Ahit'in kaydetmekte olduğu zikredilerek, devlet yönetiminin Tanrısal bir lütuf olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca devlet iktidarının doğru tutumunu gösteren Mesih'in öğretisini aktaran havarilerden Pavlos'un olduğu kaydedilmiştir. Sonuç itibarıyla devletin tek başına yönetimi ele almasında eksiklik olacağı, mutlaka kilisenin destek vermesi gerektiği yazılmıştır. Ayrıca tarih boyunca Ortodoks Kilisesi ile devlet arasındaki ilişkilerin farklı modellerinin olduğuna ve genelde ikili fenomen halinde ilişkinin sürdürüldüğüne dikkat çekilmiştir (ROKSAT, 2000).

Kilise-Devlet ilişkisi bölümünün sonunda şu bilgiler kaydedilmiştir:

Devlet, laiklik özelliğinde bile olsa, toplumun maddî ve ruhsal refahı bakımını ve insanların iyi ve gerçeğin temelinde hayat sürmelerini sağlama çağrısını gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu nedenle Kilise, başta kendi yararı olmak üzere, birey ve toplumun yararına olan işlerde devletle işbirliği yapabilir. Bu ilişki Kilise için insanı endişe eden sorunlardan kurtaran ve ebediyen geçerli mutluluğu sağlayan kapsamlı misyonunun bir parçası halindedir. Dolayısıyla Kilise, insan hayatının inşasına ilişkin her alanda var olmalı ve laik iktidar temsilcileri ile güçlerini birleştirmeli (ROKSAT, 2000).

Belgede belirlenen kilise ile devletin eşzamanlı çalışma alanları şunlardır: *uluslar, milletler ve devletler arasındaki barışı sağlamak; etnik ve sivil seviyelerde insanları karşılıklı anlayış ve işbirliğine teşvik etmek; toplum içerisinde ahlakın korunmasını garantiye almak; manevî, kültürel, ahlakî ve vatanseverlik eğitim-öğretimini gerçekleştirmek; iyilik ve yardım amaçlı sosyal programları geliştirmek; anıtlar başta olmak üzere tarihî ve kültürel mirası korumak, restorasyon işlerini*

geliştirmek; tüm toplum kuruluşları ile diyalogu sağlamak; ordu ve kolluk kuruluşu hizmetçilerinin manevî ve ahlakî eğitimini gerçekleştirmek; bilim, sağlık, kültür ve sanat; ekonomik faaliyetleri kontrol etmek; dinî ve laik kitle iletişim araçlarının bir arada çalışmalarını gözetlemek; çevreyi korumak; aile ve annelik kurumunu desteklemek; birey ve toplum için bir tehdit sunan sözde dinî yapıların çalışmalarını kontrol etmek, gerekli durumlarda müdahale etmek. Kilisenin müdahale edemeyeceği alanlar içerisinde ise *siyasî mücadele, seçim ve ajitasyon işleri, özellikle siyasî partileri destekleme kampanyası, iç veya dış savaş provokatörlüğünü yapma* gibi konular zikredilmiştir (ROKSAT, 2000).

A. 2. Diğer Hıristiyan Mezhepleri

Geleneksel dinlerin yanında diğer dinlerin de Rusya halklarının tarihî mirasının ayrılmaz bir parçası olduğu belirtilen 1997 yılındaki federal anayasaya göre ülkedeki bütün dinlerin eşit ölçüde faaliyet göstermesi gerekirken, Rus olmak Ortodoks olmaktır şeklinde algılanan formüle göre, başta geleneksel dinler olmak üzere diğer dinler için de birçok ihlalin gözlemlendiği söylenebilir. Bunun nedenlerini A. Verhovskiy'in (2003) ve A. Puhov'un (2003) ele aldığı yazısında, Devlet Dumasının "geleneksel dinlerin" diğer dinlere karşı koruyan özellikte olduğuna dair değerlendirmesi açıklayabilir. Yani geleneksel dinlerin dışındaki herhangi bir dinin *Rusya'nın geleneksel ruhanî ahlakî değerlerini korumada* önemli ölçüde katkısı yoktur şeklinde anlayış hâkimiyetini sürdürmektedir.

Bir diğer önemli nokta; ateist düşünceden kurtulan Rusya için hem millî hem de dinî kimliğin korunmasında Rus Ortodoks Kilisesinin devlet tarafından korunma şartıdır. Bu durumun farklı yansıması ise Rusların atalarının dinine dönebilmeleri için

yabancı misyonların çalışmalarına izin verilmemelidir şeklindedir (Somuncuoğlu, 2004: 97-98).

Diğer dinler kapsamında Rusya'daki farklı mezheplerin çalışmasına devlet düzeyinde destek verilmemesinin üçüncü önemli nedeni “yabancı misyon taşıyıcılarıdır” ki, Roma Katolik Kilisesinin ve Protestan mezheplerinin ABD'nin birer aracı olduğu sıkça dile getirilmektedir. Diğer ifade ile Rus millî kimliğinin parçalanma ihtimalini taşıyan ve Batı medeniyetinin (özellikle Roma Katolik Kilisesi için) değerlerinin yaygınlaşmasına hizmet eden mezheplerin çalışmalarına izin verilmemelidir. Katolik nüfusun yoğun olduğu bölgelerde demokratikleşmenin önemli ölçüde etkilendiğine dayanılarak, Rus Ortodoks Kilisesinin endişesi artmaktadır. Ayrıca Rusya'da mezheplerin çeşitlenmesinde vatandaşların parçalanabilirliği korkusu mevcuttur (Somuncuoğlu, 2004: 99-100). Görüldüğü üzere Rus Ortodoks Kilisesi, Katolik ve Protestan Kiliselerinin faaliyetlerinden daha çok endişelenmekte ve Rus Kimliği altındaki vatandaşlarının bölünme riskinden dolayı duyduğu rahatsızlığını açıkça belirtmektedir. O nedenle ki Din Kültürü ve Laik Etiğin Esasları ders programında “geleneksel dinlerin” dışında kalan diğer mezhepler *Dünya Dinleri ve Kültürleri* ders başlığında işlenmiştir.

En son verilere göre, Rusya'da %1,8 oranla Protestanlar (Lunin, 2014: 138) ve %1-%0,5 oranla da Katolikler (Filatov ve Lunin, 2005: 5) bulunmaktadır. Protestanların çoğunluğunu Rus Almanlar, Finliler, Balkanlardaki küçük gruplar ve Koreliler oluşturmaktadır. 2012 yılının verilerine göre ülkede Katoliklerin arasında Polonyalılar, Litvanyalılar, Ukraynalılar ve Ermeniler de bulunmaktadır ancak büyük çoğunluğu oluşturan Katoliklerin %47'ini Ruslar, %16'sını ise Almanlar oluşturmaktadır. Bu veriler Kuropatkinin düşüncesine göre Katolikliğin artık etnik

grupların dinî olmaktan çıkıp, Ruslaşmaya başladığını ortaya koymaktadır (Kuropatkina, 2014: 28).

Rusya’da faaliyet göstermekte olan Protestanların 1600’e yakın (bunların 1400’ü Pentakostalizm’e; 219’u da Luthercilere aittir, ayrıca Evanjelik Hristiyan-Baptistleri, Mennonitler ve Yedinci gün Adventistleri de faaliyetlerini sürdürmektedirler) dinî organizasyonu, Rum Katoliklerin de 248 dinî kurumu kayıt altındadır. Schipkov’un 1998’de belirttiğine göre Katoliklere nazaran, ülke genelinde, özellikle Sibirya ve Uzak Doğu Rusya’sında Protestanlık canlanmakta ve bu mezhebe inananların sayısı artmaktadır. Bunun nedeni bu bölgelere Rus tarikatçılarının sürgün edilmiş (Kozyrev ve Federov, 2007: 167) olmalarıdır. Bunun yanı sıra yeni dinî hareketlerin temsilcileri olan totaliter mezhepler de bulunmakta ve sayısı 300 000’e ulaşmış durumdadır (Filatov ve Lunkin, 2005: 8-10).

A.3. İslam Dini

İslam dininin günümüz Rusya topraklarına 7. Yüzyılın ortalarında ulaştığı biliniyor. 641 yılı itibarı ile İran’ı ve Kudüs’ü kontrol altına alan Abdurrahman bin Rebia’nın ordusu Güney Kafkasya’nın kuzeyine doğru ilerleyerek 737 yılında Hazar Krallığı’na galib gelerek Kuzey Kafkasya’yı da Emeviler’in yönetimine geçirmiştir. Ardından Özbekistan ve Tacikistan’ın da İslamlaşmasıyla bölge 1200 yıl boyunca İslam devletlerinin yönetimi altında kalmıştır. Moskova çevresinde yaşamakta olan Avrupalı Rusların İslam ile tanışması ise 10. yüzyılda Müslüman ticaret adamları aracılığıyla olmuştur (Karadere, 2017: 2).

Bundan sonra Rusya’da Müslümanlar yoğunlaşmaya başlamıştır. Onların tarihsel olarak iki coğrafi alanda yerleştiği bilinir Bunlardan ilki, 16. yüzyıldan beri

Rusya'nın bir parçası olan Volga nehri havzasında yaşayan Tatarlar, Başkırlar ve Çuvaşlardır. Müslümanların yoğun bulunduğu ikinci bölge ise Kafkasya'dır. Kafkasya bölgesinde yaşayanlar 19. yüzyılda Rusya'ya dâhil olan halklardır (Ülger, 2007: 1402).

Rusya Müslümanları açısından 1905 yılındaki ihtilalin hemen arkasında başlatılan Ceditçilik olarak bilinen reform hareketi ve 1917 Şubat ihtilalinden sonra, *bütün vatandaşların eşit olduğu ilan* edilmesi Türk boylarının kendi milli ve politik faaliyetlerini yürütmesine sebep olmuştur. Bilhassa 15-17 Mart 1917'de IV. Devlet Duması Müslüman fraksiyon üyeleri ve Dumanın Müslüman fraksiyonuna bağlı Büro üyeleri karar alarak, Umumî Rusya Müslümanları Kurultayı gerçekleştirilmeyi planladılar. 1-11 Mayıs 1917 tarihlerinde Moskova şehrinde gerçekleştirilen kurultayda, araştırmanın konusu ile yakından ilgili olan eğitim ve öğretim konusu 4 Mayıs toplantısında dile getirilerek, mektep ve medreselerdeki durum tespiti yapıldıktan sonra eksiklerin tamamlanması hususunda çözümler üretilmesi 8 Mayıs toplantısında dile getirilerek, 7 bölümden ibaret kararlar kabul edilmiştir (İlgar, 1990: V-XVI). Bundan sonrasında Rusya Müslümanları faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.

1922'den sonraki Stalin yönetimi özellikle 1924-1926 yılları arasında bütün dinlere karşı savaş açmıştır ve 1926-1927 yılları arasında dinî okullar kapatılmış, camiler yıkılarak kullanılamaz hale getirilmiştir. Böyle davranış 1936 yılına kadar sürmüştür. II. Dünya Savaşını takip eden dine karşı tavır ve Müslümanlara yönelik baskı yaklaşık 74 yıl sürmüş, Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte Sünnî ağırlıklı Müslümanlar bölgesel yönetimlerle işbirliği yapmakta ve devlet desteği almaktadır (Karadere, 2017: 4-5). Günümüz Rusya Müslümanlarının çoğunluğu (Kuzey Kafkasya bölgesi dışında), Sovyetler Birliği zamanında olduğu gibi, Sünnî olarak kalmışlar ve İslami müesseselerin ortadan kaldırılmasını amaç edinen köklü laiklik politikasına

rağmen Müslümanlıklarını korumuşlardır (bkz: Erşahin, 2015: 51-60). Tabii bu konuda SSCB'nin 1977'deki Anayasasının 57. Maddesinde ele alınan *din ve vicdan özgürlüğü* hususu kolaylık sağlamıştır. Bu yasanın 1988 yılındaki yeni düzenlemesi ve ardından 1991'deki değişikliklerle *din ve vicdan özgürlüğü* konusunda Müslümanları diğer dindarlardan ayrı görmediğini ortaya koymuştur. V. Putin'in *geleneksel İslam'ın* kayıtsız şartsız desteklenmesi gerektiğine dair, 2011 yılında yaptığı açıklaması (Dualı, 2012: 97) Rusya'da Müslümanlara karşı ilişkilerde iyimser davranışın sergilenmeye çalışıldığının göstergesi denilebilir.

Bugün Rusya nüfusunun % 4-6 oranı Müslümanlardan oluşmaktadır. Bu sayı, Rusya'da 14 milyona yakın Müslümanların yaşadığına işaret etmektedir. Müslümanlarla ilgili sosyolojik araştırma yapan Kaariainen ve Furman: "*Rusya Müslümanları denildiğinde akla daha çok Tatarlar gelmektedir ve günümüzde Tatarların % 89'u kendilerini Müslüman olarak görmektedirler*" diyerek sadece İslam dininin değil ondan önceki inançların da dinî yaşantıya etki göstermiş olduğunu kaydetmektedirler (Kaariainen ve Furman, 2000: 216). İnsan Hakları Derneği'nin 2007 yılında verdiği bilgilere göre ise Rusya'da yaşayan Müslümanların sayısı 23 milyon olarak görülmektedir. Ülke sınırında yaşayan Türkçe konuşan halkların büyük çoğunluğu Müslüman olarak geçmektedir ve tarihsel olarak iki coğrafi alanda yoğunlaşmışlardır (Ülger, 2007: 1402-1403). Filatov ile Lunkin, *İstatistiklere göre Rusya'da Dindarlık* adlı eserinde:

Son nüfus sayımı verileri göz önünde bulundurulduğunda Müslümanların sayısının 20 milyona yaklaşacağını söylemek mümkündür. Çünkü İslam dini, kimi ülkelerde Rusya'ya katılmadan önce baskın halde idi. Örneğin Avarlar, Azeriler, Balkarlar, Başkırlar, Kabardeyler, Karaçaylar, Tatarlar, Çerkezler vb. milletler, İslam dini ile iç içe hayatını sürdürmüşlerdir (Filatov ve Lunkin, 2005: 37) demektedirler.

1958 yılı itibarıyla Müslümanların faaliyetlerine devlet tarafından kolaylık sağlanmıştır. 1990 yılı itibarıyla da Müftülük teşkilatlarının kurulmasına izin çıkmıştır. Günümüzde Müslümanların üç Merkezi Dinî İdaresi faaliyet göstermektedir. Bunlardan birincisi 1970 yılında, Ufa şehrinde kurulan “Rusya Müslümanlarının Merkezi Dini Nezaretî”dir (Gerek, 2011: 5-6). Başkanlığını *Şeyhülislam Talgat Tacuddin* yapmaktadır. İkincisi, Müftü *Ravil Gaynutdin’in* başkanlığındaki “Rusya Müftüler Konseyi” 1998 yılında kurulmuştur (Kavkaz, 2016). Üçüncüsü de Karaçay-Çerkez bölgelerini nezaret eden, 1998 yılında kurulan ve Müftü *İsmail Berdiyev’in* başkanlığındaki “Kuzey Kafkasya Müslümanlarının Dini İdareleri Koordinasyon Merkezidir.” (Duhobr, 2016). Müslümanların Merkezi Dini İdare Başkanlıkları, RF Cumhurbaşkanlığının protokolüne dâhildir ve bünyesinde altmıştan fazla müftülük teşkilatı ve beş bini aşkın dini kurum mevcuttur (Diyanet, 2016).

Devletin İslam Dinine karşı tutumuna gelince her ne kadar hoşgörü ve barıştan söz ediliyor ise de Müslüman kesimin görmezlikten geldiği kaydedilmektedir (Ülger, 2007; Dualı, 2012). Esasında günümüz Rusya’sında Müslümanlara yönelik hoşgörüsüzlüğün temelinde Rus-Çeçen savaşlarının yattığı söylenebilir. Sovyetlerin dağılmasından sonra diğer ülkeler gibi, Kuzey Kafkasya ülkeleri de 1990-1991 yıllarında, etkin bir şekilde *bağımsızlıklarını* ilan etme çabasına girişmişlerdir. Ancak bu konuda ılımlı yaklaşım göstermek istemeyen RF, yeniden parçalanma korkusuyla mücadele etmiş ve *bağımsızlık için* savaşılan milletleri, *terörist olarak* nitelendirmiştir. 1990’lı yıllarda bu bölgelerde Müslümanların sayısı pek fazla değilken, işsizliğin giderek artması, eşitsizliğin gündeme gelmesi ve temel sosyal hizmetlerin gelişmemiş olması, son olarak da bölgedeki *etnik milliyetçilik sorunu* İslami hareketlerin güçlenmesine neden olmuştur.

Bölgedeki Müslümanların radikalleşmesinin nedenleri arasında, Kuzey Kafkasya bölgesinin dini liderlerinin Rusya hükümeti tarafından öldürülmesi de gösterilmektedir (Dobayev, 2002). Özellikle Orta Doğudan ithal edilen Selefilik ile Vehabilik, etnik açıdan çok farklı ve ortak noktaları olmayan gençleri, bir arada tutmak için İslam dinini üst kimlik olarak kullanarak, bağımsızlık için verilmesi gereken mücadele gibi asıl hedefinden uzaklaşmış, yerini *İslami Cihat* mücadelesine bırakmıştır. 1996 yılına kadar *bağımsızlık düşüncesi* ile yapılan mücadele, 1999 yılından sonra cephe savaşının kaybedilmesi sonucunda, Rusya'nın iç bölgelerine doğru yayılan terör eylemlerine dönüşmüştür (bkz: Yarlıkapov, 2001: 202-219; Dobayev, 2002; Altun, 2016).

Diğer yandan Rusya hükümetinin, Kuzey Kafkasya'nın Ortadoğu ülkelerinde eğitim gören Müslüman gençlerine yönelik şiddet ve baskı uygulaması, bu gençlerin daha tutucu akımlara meyiletmesine neden olmuştur. Böylelikle RF'nun benimsediği *geleneksel İslam* algısıyla örtüşmeyen durumlar ortaya çıkmıştır.

Geleneksel İslam'dan kasıt, Sünni Mezhebinin dikkate alınmasıdır. Şöyle ki, Sünnilik Rusya Müslümanların Manevi İdaresini temsil etmektedir. Geleneksel olmayan yani, Rusya için bir tehdit algısı yaratan İslam anlayışı ise, Kuzey Kafkasya bölgesinde yaygınlaşmış Vehhabilik, Hizbut'Tahrir ve Selefilik akımları mensuplarıdır. Bu akımlar aynı zamanda Rusya Müslümanlar Dini Nezaretine katılma konusundan uzak durmaktadırlar. İslam İmparatorluğunu ya da Halifecilik Yönetimini benimsedikleri için bu akımın mensupları son derecede muhafazakâr olduklarından, Rusya araştırmacıları tarafından metodolojik olarak "gayri resmi İslam dini" olarak değerlendirilmektedirler (Yarlıkapov, 2013: 136-136). Nitekim Rus yönetiminin, geleneksel olarak nitelendirdiği İslam dışındaki cemaat ve gruplar birer tehlike olarak görülmektedir. "Terörle mücadele" adı altında genel Müslüman camiasına yönelik şiddet ve baskı

uygulamaları gerçekleşmiştir. Müslümanların *toplanmasını engelleyen camii yıkımı, terörle ilişkisi olduğu iddiası ile Müslüman bireylerin hapse atılması, patlama ve kargaşaya neden olanların İslam ile ilişkili olduğunu ileri sürme, örtüye hayır demekle Müslüman kadın haklarının ihlalleri* vb. olaylar 2000 ile 2006 yılları arasında Rusya'nın birçok bölgesinde yaşanmıştır (Dualı, 2012: 97-99).

RF Müslümanları denildiği zaman İdil-Ural bölgesi ve Kuzey Kafkasya bölgesi ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü bu iki bölge *geleneksel ve geleneksel olmayan İslam* anlayışının yansıması ya da temsilcileri olarak görülmektedir. *Rusya'nın kendi içinde parçalanma korkusu ya da terörle mücadele olsun, Müslümanlara yönelik izlediği politikası, onlara karşı önyargıdan başka bir şey değildir* şeklinde değerlendirilirse yanlış olmaz. Çünkü konuyla ilgili açıklamaya değinen Malashenko şu bilgileri aktarmaktadır:

Rus Hükümetinin Kuzey Kafkasya'daki Müslümanlığa karşı izlediği politikanın ve Müslümanların RF ile ilgili yaklaşımlarının, ideolojik bir önyargıdan ibaret olduğunu dile getirmektedir. Bu önyargıdan ilki siyasi ve askeri temsilcilerde yaygın olan – İslam dininin bölgedeki negatif oluşum ve (iyi niyetli olduklarına rağmen) tehlikenin ana nedeni olduğu görüşüdür. İkincisi de – İslam dininin siyasetle ilişkisi olmadan kültürel-mezhepsel olarak değerlendirilmesi gerektiği ile ilgili görüştür. Ki bu görüş, birçok Müslüman adına dile getirildiği söylenen Müslüman politikacı ve kamu personellerinin fikridir. Rusya'nın birlik-beraberliğinin barış içerisinde korunması adına, bu iki görüş de tarafsız olmadığını düşünüyorum (Malashenko, 2001: 8).

Rusya'da Müslümanlar kimi araştırmacılara göre *vicdan ve din özgürlüklerinin en çok ihlal edildiği* gruptur, kimilerine göre ise *gruplararası, dinlerarası ve etnik kimlikler arası diyalogun* sağlanmasında en önemli yere sahip olan gruptur. Birbirinden farklı görüşlerin nedeni, Müslümanlığın değerlendirilmesine bağlı olduğunu

düşünmekteyim. Genel anlamda Rusyalılar özel anlamda ise RF Müslümanları, İslam dininin farklı yorumlarından çıkan sorunları tüm çerçevesi ile bakamadıkları için, bazı radikal, ekstremist ve terör olayların İslam ile ilgisi olduğunu düşünmektedir. Özellikle 2000-2009 yılları arasında Rus yönetiminin Müslümanlara yönelik sıkı takibi yanlışlıkları beraberinde getirmiştir (Dualı, 2012: 97-99). Fakat gün geçtikçe ülke genelinde hem Müslüman sayısının hem de dine olan ilginin artması ile birlikte ülkedeki diyalogun anahtarının Rus Ortodoks Kilisesi ile Müslümanların olduğu düşünülmektedir. Gerçekten de bu dinî kurumların diğer organizasyonlara göre halk üzerindeki etkisi büyüktür. Ayrıca mezheplerarası ve dinlerarası diyalogun kurulmasındaki önemi de büyük (İvanov, 2016: 3) olduğu düşünülmektedir.

RF Müslümanlarının bu ülkenin gelişmesinde, genişlemesinde ve bugünkü konumunu korumasında azımsanamayacak kadar büyük etkisi vardır. Müslümanlara yönelik yanlış, aceleci ya da kasten yapılan *kötülüklerin* ise zamanla azalması gerekecektir, çünkü RF gibi çok uluslu ve çok dinli bir ülkenin birlik-beraberliğini koruması görüldüğü kadar kolay değildir.

A.4. Budizm

Ülkede Budistlerin 550 000'ne yakın olduğunu söyleyen Filatov ve Lunkin, Budist Kültürünün genelde Buryatlarla Tuvalılar arasında yaygın olduğunu bununla birlikte Şaman kültürüne de bağlı kaldıklarını belirtmektedirler. Budistliğin Kalmıklar'da da görüldüğünü belirten yazarlar, onların arasında Ortodoks ve Protestan mezhebine ait olanların olduğunu da kaydetmektedirler. (Filatov ve Lunkin, 2005: 6-8). Budistlerin çoğu Kalmukya, Buryatya (özellikle Irkutsk ve Chita bölgelerinde) ve Tuva cumhuriyetlerinde yaşamakta ve Rusya nüfusunun %1'ine tekabül etmektedir (Kozyrev ve Federov, 2007: 168).

Rusya’da diğerk dinlerde olduğu gibi Budizm’e geri dönüş ya da Budistlerin uyanışı 19. yy sonu 20. yy başında gerçekleşmiştir. 1905 yılındaki “Dini Hayatın Güçlendirilmesi” konulu imparatorluğun manifestosu, Kalmık Budistlerinin Buryat ve Moğolistan Budistleri ile ilişkilerini güçlendirmeye itmiş ve dinî yaşamın tekrardan canlanmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte sayısı 29’u geçmeyen yayınevleri yenilenecek Budizm’im esaslarına yönelik çalışmalara yer veren dergiler yayınlamaya başlamıştır (Zhitenev, 2011: 4-5).

1917-1920 yılları arasında soğuk savaştan etkilenen Budist grupları, varlığını SSCB bünyesinde sorunsuzca sürdürerek, Kalmık Özerk Cumhuriyetini oluşturmaya yetiştirilmiştir. 1930 yılında ise “topluluk baskı/represyon” gerçekleştirilerek, bazı Lam ve Budist liderler öldürülmüştür. Bundan sonra II. Dünya Savaşına kadar Budistlerin aktifliği durdurulmuştur. 1950’li yıllardan 1980’li yıllara kadar ise Budizm Sovyet araştırmacılarının ilgi odağı olmuş ve bu din ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Böylelikle Budizm’in ahlakî ve felsefî zeminini oluşturan kaynaklar hazırlanarak, 1988 yılında Leningrad şehrinde ilk Budist Birliği kurulmuştur. 1991 yılında ise Budistlerin İlk Okulu açılmıştır. 1993 yılında Budizm dinine bağlı Karma Kagyu topluluğu 1500 üyesi ile Rusya’ya resmi olarak kaydedilmiştir. 1998’de Moskova “Rus Budist Toplulukları Kongresi” düzenlenmiştir. Rusya’da günümüzde çağdaş Budistlerin iki tip örgütleri bulunmaktadır.

Birincisi “Geleneksel Tibet Budizm’i” okuludur ve bu dinî örgüt 1997 yılındaki vicdan ve dinî inanç özgürlüğü kanununa göre Rusya’nın geleneksel dini olarak kabul edilmiştir. Bu tipte sayısı 173 000’e ulaşan Kalmıklar, 445 000’i aşkın Buryatlar ve 243 000 kadar Tuvalılar vardır ve bunların tümü Tibet Galuga birliğine bağlıdır. İkincisi de “Küresel Budizm” kelimesi ile anılan ve Tibet Galuga Budizm’ine bağlı

olmayan Budistlerdir. Doğu kültürünün Avrupa'da geliştirilmesi ve yayılması ile uğraşan bu grup üyelerinin sayısı kesin olarak bilinmemektedir. (Zhitenev, 2011: 6-11).

28 Nisan 1995'te Rusya Budistlerinin Ruhani İdareciliğine Damba Ayusheev alternatif bazda 24. Khambo Lama olarak, Rusya Budist Geleneksel Sangha'nın yasal halefi olan Budistler Merkez Ruhani Müdürlüğünün Yönetim Kurulu Başkanı olarak seçilmiştir. 2 Ağustos 1995 yılı itibarı ile Rusya Devlet Başkanı kapsamında Dini Dernekler İşbirliği Konseyine, 1998 yılında Rusya Dinlerarası Konseyi Başkanlığına üye olmuştur. 28 Eylül 2005 yılında ise Rusya Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi onu, Rusya Federasyonu Kamu Odası üyesi olarak onaylamıştır. Damba Ayusheev'in çabaları sayesinde, Rusya'da Budizm maneviyatı gelişmekte ve eğitim merkezleri restore edilerek, dinî yaşam kalitesi yükselmekte (Zabinfo, 2015) denilmektedir.

2009 yılının verilerine göre Budistlerin %13'ünü teşkil eden Kalmıkların dışında aktif bir şekilde faaliyet gösteren ve devlet tarafından talep edilen dinî sorumluluk ve gereklilikleri yerine getiren etnik gruplar kaydedilmemiştir (Kuropatkina, 2014: 30).

A.5. Yahudilik

Filatov ve Lunkin, büyük göçleri de hesaba alarak Rusya'da 233 439 kişinin Yahudi olduğunu ancak Rus Yahudilerin içinde, kendisini Hıristiyan, Ateist ve hatta Budist olarak gören vatandaşların olduğuna dikkat çekmektedirler. Böylelikle yukarıda verilen sayının ancak %8'inin yani 20 000 civarında bireyin kendilerini gerçek Yahudi olarak gördüğünü kaydetmektedirler (Filatov ve Lunkin, 2005: 6-8). Rusya'da diğer dinler üzerinde olduğu gibi Yahudiler üzerindeki baskı da, SSCB sonrasında ortadan kalkmıştır. Çarlık döneminden beri ayrımcılıkla karşılaşan Rus Yahudileri, kitlesel olarak 1990'larda İsrail'e göç ettiği bilinmektedir. Rusya içerisinde günümüzde

Yahudilerin Uzakdoğu'da Yevraskaya adıyla bilinen özerk bölgede, St. Petersburg'da ve Tula şehirlerinde yaşadığı bilinmektedir (Ülger, 2007: 1403).

Göçlerin ardından Rusya'daki halkın %0.27-%0.28'ni ortalama 400 bin ile 700 bin arasında değişen bir nüfusu Yahudiler oluşturmaktadır. Yahudilerin en çok bulunduğu şehirlerden biri St. Petersburg olarak bilinmektedir. Şehirdeki Grand Choral Sinagogu bölgedeki Yahudi kültüründen sorumludur. Petersburg şehrinde iki Yahudi okuluyla birlikte, kız ve erkekler için bir de Yeşiva (genellikle Talmud'un öğretildiği akademi seviyesindeki okul) bulunmaktadır. Rusya'nın çoğu şehrinde Yahudiler kendi gazetelerini yayınlarken, kültürel, sosyal ve dini kuruluşlar günden güne genişlemektedir. Tula şehrinde (600 bin kişilik nüfus) 3 bini aşkın Yahudi yaşamaktadır (Salom, 2016).

2003 yılından itibaren Rusya'da Yahudiliğe yönelik ciddi olumlu adımlar atılmaya başlanmış ve eğitim-öğretim müesseselerinde artış gerçekleşmiştir. Şu an ülkede 17 okul, 11 anaokulu ve yedi bin öğrencisiyle birlikte 81 destekleyici okul bulunmaktadır. Rusya ayrıca 4 Yahudi üniversitesine de ev sahipliği yapmaktadır. Büyük şehirlerde sinagoglar ve hahamlar bulunmakla birlikte Chabad-Lubavitch harekâtı kendi misyonunu gerçekleştirmekte zorluk çekmemektedir. Moskova'da bulunan Chabad'ın bünyesinde dört okul ve yedi Yahudi Cemaati Merkezi bulunmaktadır (Salom, 2016).

Ulusal Azınlıkların Korunması Sözleşmesi'ne ilişkin Rusya Federasyonu resmi raporunda ülkede yaşayan tüm halkların etnik ve ulusal aidiyetine bakılmaksızın hukuk önünde eşit olduğu görüşü ifade edilmektedir. Ancak uygulamada bunu görmek mümkün değildir. Son yıllarda Rusya'da milliyetçiler ve dazlaklar tarafından yabancılara ve ulusal azınlıklara yönelik şiddet eylemlerinde artış gözlemlenmektedir

(Ülger, 2007: 1410). Dazlaklar bir nevi ırkçı örgüttür, Rusçası лысый (lısıy/ – yani kel olan anlamındadır) olarak geçmektedir. Moskova ve St. Petersburg gibi büyük şehirlerde etkin olan ırkçılık ve milliyetçilik yapan bu örgütün saldırı hedefi, “Rus’a Benzemeyenler” yani Kafkas Tiplilerdir (bkz: Kuz’min, 2016).

Rusya’da Ortodoksluğun dışında kalan dinlere karşı izlenen politika yasal olarak bildirilmişse de uygulama kısmına gelindiğinde pek de başarılı olduğu söylenemez. Dolayısıyla, Bağımsız Devletler Topluluğu Dinlerarası Konseyi başta olmak üzere *ülkede ahlakiliğin* ilk sırada olması konusunda gayret göstermektedir.

Sonuç itibarıyla RF çok uluslu, çok dilli, çok dinli ve polietnik bir nüfus yapısına sahiptir (bkz: Atasoy, 2008). Her geçen gün millet sayısının artması ve çoğalması, heterojen etnik yapısının çeşitlenmesine neden olan ülkede din konusundaki çalışmaların Ortodoksluk, İslam, Yahudilik ve Budistlik üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Din ve dinî inanışların hak ve hukuku konusunda objektif olarak bakmak gerekirse, Rus Ortodoks Kilisesinin ülkenin sosyal yaşamındaki etkisinin diğer dinlere ve mezheplere nazaran üstün olduğunu görmek mümkündür. Bu durum Ortodoksluğun Rus kimliği ile özdeşleştirilmesinden ya da vicdan özgürlüğü ve dinî kuruluşlarla ilgili anayasanın uygulamadaki yetersizliğinden doğmuştur.

Netice itibarı ile bu konuda RF’nun âdil siyaset gütmediği söylenebilir. Fakat önemli olan, ülkenin laik olmasına rağmen, dinî konularda işbirliği yapılmasına devleti zorlayan bir dinî anlayışın var olması ve bu dinî anlayışın diğer dini olgulara da büyük ölçüde olumlu oluşumları getirmesidir.

Ülke çapında yapılan ve tarafımca ulaşılan kaynaklarda en kalabalık dinî grupların dışında kalan azınlık dinlerle ilgili ne yazık ki çok sağlıklı veriler

bulunmamaktadır. Sözü geçen geleneksel dinlerin uygulamanın görünen kısmından en azından bir arada, diyalog ve işbirliği içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu girişim ülkenin dinî yapısının hem gelişmesi hem de barış içerisinde yaşamasının olanağını oluşturması açısından önemli bir etkiye sahiptir.

B. RUSYA FEDRASYONU'NDA DİNDARLIK İLE İLGİLİ

ÇALIŞMALAR

Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra Rusya halkının etnik ve mezhepsel ayrılık sürecinden geçtiği açıkça söylenebilir. Hem yerel hem de göç eden etnik ve dinî gruplar RF'nun *dinî coğrafya oluşumunu* etkilemiş ve yerel bilim adamlarını güncel araştırmaların yapılmasına zorlamıştır. Bu bağlamda Rusya Fen Akademisi Sosyal ve Siyasal Araştırmalar Enstitüsü (The Institute of Socio-Political Research under the Russian Academy of Science) kapsamlı çalışmalara imza atmıştır.

İlgili araştırmaların asıl amacı: *Rus toplumunun dine dönüşünde (desekülarizm) toplumun dindarlık düzeyini araştırmak, metodoloji ve araştırma yöntemleri geliştirmek; toplumun sosyal ve manevî değerler sisteminde Kilisenin Rus Devletindeki rolünü tespit etmek; bölgelerdeki etnik gelişim özelliklerine göre mezhepsel ve mezheplerarası ilişkileri irdelemek ve etnik çatışmaların arka planındaki dinî ve mezhepsel özgünlüğü araştırmak* olmuştur (İspras14, 2014).

Ancak 1990'lı yılına kadar RF nüfusunun *dindarlık seviyesinin belirlenmesinin* metodolojik ve metodik yaklaşımları *toplumun laikleşme sürecinin gelişimi ya da durgunluğunu karakterize etmek için geliştirilen metodolojik prensibe* göre ölçülmeye çalışıldığı ve bireyler “inanın” ve “inanmayan” kategorisine ayrılarak, *dinî bilincin*

ölçüsü kriterine göre değerlendirildiği için, Kublizkaya'nın da dile getirdiği gibi bu dönemdeki çalışmalar dindarlık derecesinin tanımını yapamamıştır. İlgili çalışmalar dinî ve din dışı bilincin göstergesini ölçen iki geleneksel soru ile sınırlı kalmıştır ve sorular: **Tanrı'ya inanıyor musunuz?** (*Dünyayı yaradan ve onu yöneten Tanrı'ya inanıyorum; Tanrı'ya ve diğer doğaüstü güçlerin varlığına inanıyorum; Tanrı'ya inanmıyorum fakat diğer doğaüstü güçlerin varlığına inanıyorum; Tanrı'nın ve diğer doğaüstü güçlerin varlığını varsayıyorum, ancak kabul etmiyorum; Tanrı'ya inanmıyorum; Cevap vermekte güçlük çekiyorum*) ve **Kendinizi nasıl tanımlarsınız?** (*inanan (dindar); inanç ve inançsızlık arasında gidip gelen (tereddütlü); inanmayan (dindar olmayan); ateist; cevap vermekte zorluk çekiyorum*) şeklinde hazırlanmıştır (Kublizkaya, 2009: 96).

Dinî bilincin ölçülmesinde geliştirilen ve deneklere sunulan şıkların arasındaki “inanç ve inançsızlık arasında gidip gelen (tereddütlü)” kategorisi Sovyetler zamanında yapılan araştırmalarda *hem Tanrı'ya hem de doğaüstü güçlerin varlığına inandıklarını* belirttiklerinden, “dine bir şekilde inananlar” olarak değerlendirilmiştir. Ancak günümüz Rusya şartlarında bu kategoridekiler “tamamlanmamışlığı” ifade etmektedirler. Son zaman araştırmalarda söz konusu kategoridekiler *Tanrı'ya ve doğaüstü güçlerin varlığına inanmadıklarını* ifade ettikleri için “risk kategorisi” olarak değerlendirilmiştir (Kublizkaya, 2009: 98).

Dolayısıyla Sovyetler sonrası ve 1990'lı yılına kadar Rusya'da dindarlık konusunda yapılan yerli çalışmaların yetersiz olduğu söylenmektedir. Bu çerçevede Yu. Smetanova'nın fikrine göre yetersizlikler yöntem ve dil seçiminde, araştırmacıların özgüllük ortaya koyma konusunda ortaya çıkmaktadır (Smetanova, 2005: 130). Bununla birlikte ilgili yerel çalışmaların, öncelikle *tanım, yönleri ve tipler* konusunda

yetersiz olduğu dile getirilmiştir. Örnek verilecek olursa, E. N. Medvedeva, Rusya’da bireysel dinî kimliğin psikolojik tanımının ortaya koyan çalışmaya söz konusu dönemlerde rastlanmadığını dile getirmiştir. Araştırmacı bu durumun nedenini yerli araştırma tekniklerinin eksikliğine ve ülkede din psikolojisi çalışma geleneğinin olmamasına bağlamaktadır. Ayrıca bu dönemde ülkedeki çalışmaların modern çalışmaların seviyesinden oldukça düşük durumda olduğunu dile getirmiştir (Medvedeva, 2014: 79). Fakat 1990 ve sonrasında söz konusu alanda başarılı birkaç çalışmalar ortaya konulmuştur. Bu çalışmaların başında 1995’te Shcherbatykh Yu. V. ve arkadaşları tarafından geliştirilen “Bireysel dindarlık düzeyinin psikolojik analizi” (Psychological analysis of level of individual religiosity) adlı araştırma gelmektedir. Gerçekleştirilmiş olan anket kırk soru ve sekiz alt ölçekten oluşmaktadır ve aşağıdaki göstergeleri kaydetmektedir: 1) Dine felsefi bir kavram olarak yaklaşmak; büyü ile olan ilişki; dinde teselli ve destek arama; 2) Dindarlık dış görüntü belirtileri, bilgiden daha çok inancın büyük rol oynadığı “esrarengiz ve gizemli” olana (pseudoscience) ilgi gösterme; 3) Yaratıcı gücün varlığına inanma ve dünyayı yaratan yüksek gücün varlığını kabul etme; 4) Dini davranışın ahlaki normları olarak değerlendirme. (Medvedeva, 2014: 80-81).

Dindarlık düzeyinin ölçülmesinde sık sık başvurulan bir diğer çalışma da, 1978’de V. Vitchev tarafından geliştirilen ve I. M. Bogdanovskaya tarafından 2002’de yeniden işlenerek önerilen “dinî yönelim” çalışmasıdır. Bu çalışma on soru içermektedir ve dini kurallara uyma devamlılığı, duanın tipolojisi, ibadet etme sıklığı, dini kaynak ve kitap okuma örnekleri ve Tanrı’ya dua ile yaklaşma gibi göstergeleri belirlemek için tasarlanmıştır. Anket modern toplumda dine yöneliş, doktrin ve dogmatik edebiyat temellerini okuyup anlama, dinî sistemlerin bireysel gereksinimler ile ilişkisi, sıradan hayatın kavramları yardımıyla inanan bireyin algılarını belirlemek için tasarlanmıştır.

Bu teknik bireylerin dine karşı tutumunun örneği olarak “inanan” ve “ateist” bireylerin tanımını yapma imkânını sağlamaktadır (Medvedeva, 2014: 80-81).

Bir de O. V. Suchkova'nın (2009) “Dinî Bileşenlerin Belirlenmesinin Metodolojisi” ve on altı sorudan oluşan “Dindarlık” ölçeği bulunmaktadır. Dindarlık seviyesinin (düşük, orta, yüksek olmak üzere) belirlenmesini amaçlayan ölçek, “itirafçılık” (confessional evidence) ve “ahlaki standartlar” olma üzere iki alt ölçek içermektedir. “İtirafçılık” genel olarak, bireyde temel Hıristiyan dogmasını yansıtan, “normatif” inancın ne ölçüde var olduğunun tespiti için uyarlanmaktadır. “Ahlaki normlar” alt ölçeğinde aranan şey, dinî yapıların düzenleyici bileşenlerinin değerleri ve ahlakî normların dindarlık koşulluluğudur (Medvedeva, 2014: 80-81).

Dindarlık üzerine araştırma yapan İ. M. Shmelyev, konunun daha açık olması için önce *din* ve *kimlik* kavramlarının açıklamasına yer vermiştir. İlgili kavramların açıklamasında daha çok S. Freud, W. James, W. Wundt gibi önde gelen psikologların çalışmalarına başvurmuştur. Rusça kaynaklara da ulaşmaya çalışan Shmelyev, D. M. Ugrinovich; J. T. Toshshenko; İ. N. Yablokov; R. A. Fink; N. A. Melnikova gibi sosyoloji, psikoloji ve ilahiyat alanında eserler ortaya koymuş araştırmacıların eserlerinden yararlanmıştır. Böylelikle Shmelyev, dindarlığı belli bir dine inanan, hayatını ona göre düzenleyen bağımsız grup ve toplulukların durumu; bireyin ve grubun toplu bilinç, davranış ve tutumlarının dini özelliklerle ifadesi; bireyin Tabiatüstü varlığın evrensel prizma algısı üzerinden dünya ile değer ilişkisi olarak tanımlamıştır (Shmelyev, 2012: 50).

Rusya’da dindarlığın tiplerinden bahseden birkaç çalışma örneği de bulunmaktadır. Buna göre dindarlığın **ilk tiplemesi**, N. A. Melnikova'nın ortaya

koyduğu insanların *din* ve *ateizm* karşısındaki tutumunun belirleyiciliğini açıklayan ideolojik tipolojisinden ibarettir. Bu bağlamda Melnikova:

1. *Dindarlığın tezahürü davranışlarında mevcut olan derin dindar olan;*
2. *Dindarlığın davranışlara pek yansımadağı orta dindar olan;*
3. *Dine inanmak veya inanmamak arasında gidip gelen salınımlı olan;*
4. *Dinî ve ateistlik görüşlerden uzak olan dine kayıtsız olan;*
5. *Bilinçsizce ateistlik inanç sergileyen ve davranışlarında da ateistliğin uygulandığı görülen pasif ateist olan;*
6. *Davranışlarında kasıtlı olarak ateistik görüşlere sahip aktif ateist olan insanların varlığından bahsetmektedir (Shmelyev, 2012: 53).*

İkinci tiplerde C. G. Jung'un *içedönük* ve *dışadönük dindar* tiplerinden esinlenerek D. M. Ugrinovich'in tespit ettiğı dindarlığın nadir "saf" tipolojisi yer almaktadır. Burada *mistik-dalgın (inanç dünyadan kaçış yolu olarak hizmet eder)* ve *sosyal çalışmacı (din dini grubun içinde bireyin Ben'ini olumlama, gerçekleştirme yarayan sitemdir)* yer almaktadır. **Üçüncü tiplerde** ise dindarlığın, sosyal yönü ve oluşum koşullarını değerlendirme kriterlerine dayanarak geliştirilmiştir. Bu bağlamda, E. V. Protasov ampirik araştırmalarında dindarların sosyal algısını dikkate alarak *pozitif* ve *negatif* dindarlık tipini geliştirmiştir. Pozitif dindarlık sosyal çalışmalarda aktif katılım ile karakterize edilmektedir. Etrafında Tanrı'ya inanmayanların da olduğı bu tip dindarlar, gıybet etmekten, dini kurallara aykırı emirlerden kaçınmaktadırlar. Bununla birlikte insanın kaderini kendisi belirleyeceğı ve hayat koşullarını kendisi düzenleyeceğı ve Tanrı'ya inancın yanında bireyin kendisinin de toplumsal ahlaksızlık olaylarını aşmaya yardımcı olacağı görüşünü sergilemektedirler. Negatif sosyal algıya sahip dindar sosyal aktivitelere pek katılım sağlamamaktadırlar. İnsan kaderinin Tanrı'nın

elinde olduğu inancı baskın olan bu tipte ahlaka aykırı olayları sadece Tanrı bertaraf edebilmektedir düşüncesi bulunmaktadır (Shmelyev, 2012: 54).

Dördüncü tiplene de bireyin sosyal aktivite çerçevesinde *dinî davranış ile dinî bilinç içeriğini* aynı seviyede tutmaya çalışmasına göre geliştirilmiştir. Buna bağlı olarak İ. N. Yablokov bireylerde dört çeşit dindarlık sergilenebileceğini dile getirmiştir. İlki *bireyin yaşamını dinin yönlendirdiğine inanan, din için gerekli dogmaları kabul eden, ahlakî bilinci dinden etkilenen ve dinî grupta etkin rol alan* dindarlarlık. İkincisi *dinin yaşam tarzını belirleyen bir olgu olduğunu önemli saymakla hayatını dine göre geliştirmeyen, Tanrı'ya inanmakla sınırlı kalıp diğer dogmaları pek dikkate almayan, ahlaki bilinci dinden pek ilham almayan ve dinî grup içinde aktif olmayı tercih etmeyen* dindarlık. Üçüncüsü *dini yönelimlerini bağımlılıktan kurtaramamış, Tanrı'ya inanmaya yöneldiklerinden dinin diğer temel unsurlarından yoksun kalmış, toplu dinî faaliyetlere düzensiz katılan ve dinî inançların yayılmasında pek etkin olmayan* dindarlık. Dördüncüsü de *iman ile küfür arasında kalmış, Tanrı'nın varlığından şüphe eden ya da hiç inanmayan, kilisenin sunduğu dogmaların gerçek olduğunu kabul edemeyen/etmeyen, belli bir dinî gruba bağlı olamayan, toplu ibadetlere katılmayan* dindarlık (Shmelyev, 2012: 54-55) tiplemesidir.

E. Fimina'nın *ülkedeki dindarlık ile ilgili* çalışmalarında Hristiyanlığın kabul görmesi ile dindarlığın tamamlanmadığı belirtilmektedir. O, bireylerin arasında hala *Ortodoksluğun kapalı zihniyet, sınırlayıcı tutum ve zorlayıcı dinî inanç sistemi* olduğunu düşünenlerin olduğuna dikkat çekerek, dindarlık çalışmalarının G. W. Allport'un geliştirdiği *içgüdümlü ve dışgüdümlü* dindarlık ölçekleri doğrultusunda tekrardan gözden geçirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Yazısının devamında, köşe yazarı

Petersburg Kilisesi başrahibi A. Zakharov'un fikirlerine de yer vererek daha çok içe dönük dindarlık tespitine vurgu yapmaktadır. Zakharov şöyle bildiride bulunmuştur:

Dinde diğer olgularda olduğu gibi yapı ve düzen vardır, hem iç hem de dış görüntü mevcuttur. Bu genelde oluş ve giyim-kuşamla paralel olarak götürülmeli. Ancak ne yazık ki, bunlar çoğu zaman birbiriyle uyumlu halde değildir. Dış görüntü (giyim-kuşam) bazen üstünlük gösteriyor ve asıl dindarlık üzerini kapatmaya çalışıyor, böylelikle inanç gerçekliğinden çıkıp erozyona uğramaktadır. ...asında dinde öncülük etmesi gereken görüntü değil de dinin özüdür. Ayin ya da gelenek değil, özdür asıl olan. Din öz itibarı ile Yaradan'a ve yakınlarla duyulan sevgiden ibarettir (Hram, 2015).

Allien ve Spilka'nın 1967'de yaptığı açıklamadan dindarlığı sadece kiliseye gidip-gelmek, belirli bir mezhebe ait olduğunu düşünmek ya da o dinî inanca üye olduğunu düşünmekle ölçen araştırmaların tekrar gözden geçirilmesi gerektiği dile getirilmektedir. Konu hakkında tekrar araştırma ihtiyacı duyan bu ikili, *ideolojik (committed)* ve *uzlaştırıcı (consensual)* dindarlık tiplerini ortaya koymuştur. İlgili araştırmada bireylerin dinini yaşamak için sosyal düzeyde kendini nasıl tanımladığı ve dinî hayatının anlam kazanmasında dinî yargılarının ne ölçüde etkili olduğu ortaya koyulmuştur (Borichev ve Komarov, 2003: 142).

Genel olarak son dönem araştırmacılar, dinin kamusal alanda daha fazla ağırlık kazanmaya, bunun da ülkenin "yorumlayıcı topluluk" düzeyine gelmeye başladığını ifade ettiğini düşünmektedirler.

Dindarlığın tanımı ve tiplerini araştıran çalışmaların sayısının çoğalması ile ISPRRAS yukarıda da sözü geçen amacına uygun çalışmalara imza atmış ve 2004 – 2008 yılları arasında din; mezhep; sosyal grup ve milliyete göre dinî dağılımın tespitini yapmıştır. Elde edilen bilgiler aşağıdaki gibi sonuçlarla kaydedilmiştir (İsprras15, 2016):

Tablo 1. Rusya Federasyonu'nda Dindarlık Düzeyi. İSPR RAS, 1996-2008 yılları arası % dağılımı.

Tipolojik Gruplara Göre	Güney Federal Bölgesi						
	Karaçay Çerkezya	İnguşetya		Kuzey Osetya			
	2006	2003	2005	2003	2004	2005	2008
İnançlı	58	97	96	55	64	74	76
Tereddütlü	21	2	2	21	16	20	11
Ateistler	12	0	1	6	3	0	4
Mezhebe Göre							
Ortodoks	22	2	1	54	71	46	70
Müslüman	52	96	97	10	7	15	14
Kendine Özgü İnanç	52	96	97	10	7	15	12

Tablo 2. Rusya Federasyonu'nda Dindarlık Düzeyi. İSPR RAS, 1996-2008 yılları arası % dağılımı.

Tipolojik Gruplara Göre	Volga Federal Bölgesi					
	Başkortostan	Mordovya				
	2006	2003	2004	2005	2006	2008
İnançlı	59	59	59	66	61	58
Tereddütlü	7	21	24	19	24	26
Ateistler	9	3	1	2	4	4
Mezhebe Göre						
Ortodoks	43	78	90	68	67	61
Müslüman	44	5	5	7	7	7
Kendine Özgü İnanç	12	4	6	3	4	2

Tablo 3. Rusya Federasyonu'nda Dindarlık Düzeyi. İSPR RAS, 1996-2008 yılları arası % dağılımı.

Tipolojik Gruplara Göre	Kuzey Batı Federal Bölgesi		Sibirya Bölgesi	Ural Bölgesi	
	Murmansk	Vologda		Tomsk	Tyumen
	2004	2004	2005	2005	2007
İnançlı	48	57	56	46	62
Tereddütlü	26	20	18	26	10
Ateist	7	5	7	6	-
Mezhebe Göre					
Ortodoks	87	93	94	45	64
Müslüman	2	0	0	2	5
Kendine Özgü İnanç	5	4	3	24	3

Tablo 4. Rusya Federasyonu’nda Dindarlık Düzeyi. İSPR RAS, 1996-2008 yılları arası % dağılımı.

Tipolojik Gruplara Göre	Merkezi Federal Bölge					
	Moskova			Yaroslavl		Voronej
	1996	1998	2008	2003	2004	2006
İnançlı	50	54	62	56	55	60
Tereddütlü	20	24	20	27	30	26
Ateist	-	-	6	11	8	2
Mezhebe Göre						
Ortodoks	-	65	75	54	60	79
Müslüman	-	-	15	3	1	0
Kendine Özgü İnanç	-	-	5	10	1	5

2007 yılı verilerine göre RF nüfusunun dine inanma veya reddetme durumuna ilişkin kendini tanımlama düzeyi Rusya’nın geneline göre “dindar” kategorisi içinde *inançlı* olanlar %53; “dindar olamayanlar” kategorisindekiler de *tereddütlü* edenler %28 ve *inançsızlar* %19; olarak kaydedilmiştir.

Nüfusun *dinî kimlik* düzeyi ise: %68 *Ortodoks*; %0,5 *Eski İnançlı*; %5 *Müslüman*; %0,4 *Budist*; %0,3 *Katolik*; %0,1 *Yahudi*; %0,3 *Protestan*; %0,6 *diğer inançtan olanlar* olarak kaydediliyor. Nüfus genelinin %8 *kendini inançlı görmekle birlikte hiçbir kiliseye, mezhebe ya da dinî görüşe tabii olmadığını* düşünmektedir. 2006-2008 yılları arasındaki bölgelere göre değerlendirmede *Voronej Bölgesinin* %69’u Ortodoks (Müslümanların sayısı yok) olduğunu bildirmiştir. *Kuzey Osetya Bölgesinde* %65 Ortodoks, %78 Müslüman; *Karaçay Çerkez Bölgesinde* %66 Ortodoks, %76 Müslüman; *Başkortostan’da* %75 Ortodoks, %57 Müslüman; *Mordovya Bölgesinde* %68 Ortodoks, %64 Müslüman; *Moskova’da* ise %73 Ortodoks ve %84 Müslümanın yaşadığı belirlenmiştir (Kublizkaya, 2009: 99-101).

Rusya’da *dindarlık üzerine* yapılan araştırmaların “ulusal değerlerin uygulanmasında Kilisenin yeri” başlığı altında önemli bir konuya imza attıkları görülmektedir. Ayrıca “ülkenin geneli *kiliseleştirilmiş* değilse de en azından

dindarlaşmakta” şeklindeki açıklamalara rastlamak mümkündür. “Fakat buna rağmen ülkenin tekrar dine dönüşü, ulusal fikir olmuş ise de, Rusların birleşmesi konusunda yeterince destek görememektedir” tarzında üzüntü ifadeleri de söz konusudur. şöyle ki “vatanseverlik”, “sosyal adalet”, “eşitlik”, “ulusal gurur”, “kamu düzeni”, “güvenlik”, “insan hakları”, “maneviyat”, “sosyalizm” ve “toplumsal özyönetim” gibi temel kavramların sıralamasında “din ve dinî gelenekler” en sonda gelmektedir (Kublizkaya, 2009: 105).

Dindarlık zerine birçok araştırma gerçekleştiren M. M. Mchedlova, Rusya’nın dindarlık düzeyini diğer ülkelerle kıyaslar iken:

Aslında ülkenin dinî yapısı (dindarlık düzeyi) laiklik sistemine bağlı kalmamalı ve baskın mezhebin ya da Kilisenin girişim ve etkinliklerine göre değerlendirilmemeli. Bir lke hem laik hem de dindar vatandaşlara sahip olabilir. Ya da otoriter kilisenin yerine dindarlığın önemini açıklayan araştırma merkezleri tercih edilebilir. Böyle bir toplumlarda dindarlığı mezhebe bağlı olmaktan ve devletin ihtiyaında anlayıştan, bireysel düzeye indirgemek olası gibi görünmektedir. Gerçekten dindar olanların sayısını karttığımızda, Rusya’nın %4’ (Tablo 5.) ancak dindardır (Mchedlova, 2009, 3) demiştir.

Bu cümleden, Rusya’daki dindarlık çalışmaların normalde olması gereken düzeyde gelişmediğine ve ciddi çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu anlamak mümkündür.

Tablo 5. Rusya Federasyonu’nun dindarlık düzeyinin diğer ülkeler ile kıyaslanması. (Mchedlova, 2009: 3).

lke Adı	Kendimi Dindar Olarak Görmüyorum (0)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Kendimi ok Dindar Olarak Görmüyorum (10)

Çek Cumhuriyeti	39	18	10	7	4	7	4	5	4	2	1
Fransa	24	8	9	9	7	18	8	7	6	2	3
İsrail	24	5	4	5	4	17	8	9	10	5	11
İsveç	22	10	13	11	7	15	8	7	4	2	3
Norveç	17	9	11	12	9	17	8	8	6	2	2
Rusya	10	7	8	11	9	21	9	10	9	3	4
Ukrayna	10	6	6	8	7	24	10	11	10	4	6
Portekiz	4	3	4	6	6	19	14	17	16	6	6
Polonya	2	2	3	4	4	18	13	18	17	10	10
Türkiye Cumhuriyeti	1	0	1	1	2	16	8	18	22	8	23

The European Social Survey'in 2008-2009 yılına ilişkin araştırmasına göre ise Rusya'nın %49'u kendisini dindar olarak gördüğü, %48'inin ise hiçbir dine inanmadığı kaydedilmiştir (Perspektivy, 2016). Buna göre ülkede dinî seviyenin arttığı ancak dinî farkındalığın ya da dinî eğitimin yükseldiği söylenemez denilebilir. Çünkü Mchedlova ve Kofanova'nın Rusya'nın dindarlık düzeyi ile ilgili bilgi verdikleri en son bildirisinin sonuç değerlendirme kısmında:

Modern Rusya'da dinin kullanılması bir sosyal asansör gibidir. Çünkü genelde dindarlık denilince, belirli bir mezhebe ait olmak ya da dinî ritüellere katılım göstermek şeklinde anlaşılmaktadır. Onun içindir ki Rusların dindar olması Ortodoks olması anlamında kullanılmaktadır ve bu artık sosyal hayatın ve kariyer başarının uç noktası haline gelmiştir. O yüzden Rus asıllı vatandaşlarımızın devlete güveni Rus Ortodoks Kilisesine olan güven demektir.

Dindarlığın bir anda hız alması ya da düşüş göstermesi, ülkedeki kararsızlığın göstergesi olarak değerlendirilebilir. Rusya'nın laik bir ülke olarak kalması, dindarlığı Tanrı'ya inanmak değil, etnik kimliğin kültürel bağlamda tezahür etmesi olarak görmekle bağdaştırılabilir. Dindarlık belirli bir ölçüde tanımlanmamış ise de dindar olmayanlar kendilerini net bir şekilde açıklamaktadır. Her ne kadar dindar olan

ile ateist olduğunu iddia edenlerin arasında çok fark var ise de, iki kesim arasındaki sınır, aşılmaz halde değildir. Yani gerektiği zaman hem dindarlar hem de dindar olmayanlar ortaklaşa iş yapabilirler. Bu avantajın, Rusya'nın çok zengin kültürel ve dinî farklılıkları barındıran geçmişi göz önünde bulundurularak, dindarlar arasında da kullanılabilir hale getirilmesi mümkündür (Mchedlova ve Kofanova, 2010: 201-204) denilmektedir.

Rusya'da dinin veya dinî inancın üst seviyede görev alması, devletin yaşantısına etki etmesi ve uygulamalarının serbestçe sergilenmesi konusunda sadece laik çevrelerin itirazı vardır. Yerel halkın ise Ortodoksluğun, Müslümanlığın ve diğer geleneksel dinlerin, *devlet dini* olarak tanınmasını istediği yapılan araştırmaların sonucunda kolayca fark edilebilir. Derinlemesine araştırma yapan kesim ise dindarlığın, sadece belirli bir mezhebin kültürel yansıması olarak görülmekten öte, gerçek anlamda dindarlık olarak tanımlanması yönünde çaba göstermektedirler. Bu bağlamda RF'nun dine ve dinî yaşantıya çok da karşı olmayan bir ülke olduğu dile getirilebilir.

Dinin ülkede doğru yaşatılmasının, anlaşılmasının ve öğretilmesinin en güzel örneğini ise 2009-2011 yılları içerisinde kabul edilen ve uygulamaya geçirilen, dünya dinlerinin kültürü, laik etik esasları ve geleneksel dört dinî anlayışın (Ortodoks, İslam, Yahudilik ve Budizm) kültürünün esaslarının başka bir ifade ile ORKSE ders programının öğretilmesinden görmek mümkündür.

C. RUSYA FEDERASYONU'NDA ÖNYARGILARIN AŞILMASI İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Rusya'da genel anlamda göçmenlere yönelik düşmanlık ve negatif önyargılar mevcuttur. Bu tür önyargıların, etnik sorunlar, göçmen-yerli dengesinin bozulması, demografi, istihdam, ırkçılık, manipülasyon vb. acilen çözülmesi gereken konularda devletin henüz yeterli politika oluşturamamış olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca farklı olana saygı ve karşılıklı anlaşma kültürünün daha yeni gelişmekte olduğu ile ilişkilendirilebilir.

Daha önceden de belirtildiği üzere, önyargı olumsuz tutum ve davranıştır ve kalıp yargı, ırkçılık, cinsiyet ayırımı, diskriminasyon gibi kavramlar ile özdeş olduğu halde bu kavramların kendisi değildir (Myers, 2002: 627; 630). RF açısından önyargının ortaya çıkması ve aşılması konusunda bilgi sahibi olmak için önyargının din ile ilişkisi değerlendirilmelidir. Çünkü dinî kimlik ile millî kimlik birbirinden ayrı düşünülmemekte ve “Rus olmak Ortodoks olmak” anlayışı (Pokrov, 2014: 2) oldukça yaygındır.

Rusya'da dindar olmakla önyargılı olmanın nedenlerini V. Karpov ile E. Lisovskaya araştırmıştır. Bu ikili 2005 yılında 2.927 katılımcı ile görüşme gerçekleştirmiş ve Ortodoks Hıristiyanların Müslümanlara karşı daha çok önyargılı olduğunu; Müslümanların ise onlara karşı daha ılımlı olduğunu ortaya koymuşlardır. Ancak her ikisinin de Yahudilere karşı neredeyse aynı ölçüde çok katı ve önyargılı davrandıkları tespit edilmiştir (Karpov ve Lisovskaya, 2008, 364-366).

Ülkede din adına yapılmakta olan hoşgörüsüzlük ile önyargıların yaygınlaşmasının sebeplerinden biri, Karpov ve Lisovskaya'nın görüşüne göre,

uygulanmakta olan dinî ideoloji ve politikadır. Araştırmada ülke genelinin %65'i Ortodoksluğun Rusya'daki tek din olması gerektiğini bildirmiş olması ve bütün dinlere eşit hak ve hukukların tanınması gerektiğini dile getirenlerin sayısının ülke genelinin üçte birine denk geliyor olması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Rusya'da etnik köken üzerinden değerlendirmelerin yapılması ve dinî etnosentrizmin tam anlamıyla açıklanamayışı dinî önyargının yaygınlaşmasına neden teşkil etmektedir. İşte bu yüzden çoğu dinî görünümlü önyargılar aslında *etnisitenin din ile karıştırılmasından ortaya çıkan din ve kimlik kargaşasından* kaynaklandığı söylenebilir.

Bu ve benzeri durumlardan dolayı ortaya çıkan önyargıları aşmak mümkün olduğu kadar önemlidir. Bu bağlamda öncelikle önyargıyı ortaya çıkaran zihinsel ve toplumsal arka planın iyice araştırılması ve anlaşılması gerekmektedir. Ardından gruplararası ilişkilerde geçerli normlar, yasalar, kurumsal işleyişe ilişkin düzenlemeler ve mekanizmalar, önyargının azaltılması için alınacak önlemlerin hem zihinsel hem de toplumsal boyuta uygun halde geliştirilmesi lazımdır (Göregenli, 2012b: 248-249).

Buna ek olarak yasal sistem, ayrımcı dilin ve medyanın dönüştürülmesi veya değiştirilmesine, toplumu oluşturan tüm gruplara eşit davranılmasına, neyin yasal olup olmaması konusunda belirsizliklerin kaldırılmasına, keyfi uygulamaların durdurulmasına önem vermelidir. Ayrıca ülkenin yasal sisteminin dinî referansların hangi çerçevede laiklik ilkesine aykırı olduğunu açıkça belirtmesi, medya programlarında gruplararası ilişkilerin daha arkadaşça, eşitlikçi ve önyargıları yaygınlaştırmayacak şekilde ele alması, tolerans eğitimi ve ırkçılık karşıtı propaganda içerikli yayınları çoğaltması gerekmektedir (Göregenli, 2012b: 250-251).

Medyanın dönüştürüldüğü durumlarda ise devlet destekli ve azınlık grupları korumaya yönelik kütle propagandası yapan kurumların yayınlarını, önyargıya maruz

kalan azınlık grupların dışında kimse dinlemediği dile getirilmektedir. Hatta bu durumdan azınlık grupların rahatsız oldukları dile getirilmektedir. Dolayısıyla devlet destekli ve gruplara yönelik çalışmaların yanında vatandaşlar ile bireysel çalışmaların gerçekleştirilmesi zorunlu hale gelmektedir. Birbirinden farklı ve birbirine önyargılı dışüncede olan bireylerin arasında önce gayri resmi özel ilişki, ortak iş çalışması ve doğrudan iletişimin sağlanması gerektiğine dikkat çeken özel durumlar, önyargıların öncelikli olarak bireysel düzeyde ya da bireyler arası ilişkilerde özölmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Kon, 2013: 19).

Göregenli'nin ve Kon'un ifadeleri, Allport'un (1954) ve şerif ve W. şerif'in (1996) üzerinde durdukları *temas hipotezine* dayanmaktadır. Nitekim temas hipotezinde önyargılı dışünce ve davranışların değişmesinde etkili faktörleri sunmak hedeflenmiştir. Bu hususta temasın eşit statüdeki kişiler arasında gerçekleştirilmesine ve bireylerin ortak bir amaç doğrultusunda bir araya getirilmesine önem gösterilmelidir. Ayrıca bireylerin arasında işbirliği gerektiren bir duruma ihtiyaç olup olmadığı da tespit edilmelidir (Allport, 1954: 354). Temasın, farklı grup üyelerinin büyük çoğunluğunu ilgilendiren *üst amaçları* içeren koşullar ile desteklenmesi ve işbirliğinin dostane bir ortam içinde olması halinde başarılı sonuçlara ulaşılabileceği dışünülmektedir (Sherif ve W. Sherif, 1996: 318-319).

Önyargı ile mücadele konusunda sözü geçen araştırmacılar, davranışsal yaklaşımlardan yani toplumsal temas hipotezinden faydalanmanın yararlı olacağı fikrini ileri sürmüşlerdir. Bar ve Bargal (1995), Pettigrew (1998) gibi araştırmacılar toplumsal temas yaklaşımının *diğer ya da öteki grup hakkında yeni bilgileri öğrenmek ve daha önceden bildiklerini sorgulamak, öteki gruba yönelik davranışların hem bilişsel hem de duyuşsal yol ile değiştirilmesine odaklanmak, öteki grup üyelerine karşı olumlu duygu*

ve empati sağlanmasına özen göstermek ve kendisinin olarak bilinen grubun yeniden değerlendirilmesini yapmak gibi psikolojik süreçlerden destek alındığı takdirde başarıya ulaşabileceğini bildirmişlerdir (Gürkaynak, 2013: 258-260). Bu bağlamda dini önyargıların aşılmasında RF açısından somut örnek verebilecek kurum Rusya Dinlerarası Konseyidir.

C.1. RDK Kararlarında Önyargının Aşılması

RDK'nin mevcut faaliyetleri *kurucu topluluklarının parçası olan dinî grup ortaklarının girişim ve tekliflerini değerlendirmektir*. RDK'nin ülke genelinde önemli girişimlerinden biri, 17. yy tanımlaması haline gelen *Kargaşa Zamanının* çözümü olarak tarihe geçmiş 4 Kasım *Milli Birlik Günü* ulusal bayramını gerçekleştirmesidir. 4 Temmuz 2001 yılında "Tüm Dinler Barış İçin" adlı Dünya Konferansına üye olması ve kendi üyelerinin, Avrupa Konseyi Dini Liderleri bünyesinde faaliyet göstermeye başlaması, ülke içinde barışı sağlamaya yönelik diğer önemli girişimidir. RDK'nin önemli girişimlerinin bir örneği de Rusya'da Din Öğretiminin devlet okulu müfredatına alınmasındaki katkısıdır. Nitekim RDK, *Din Kültürü ve Laik Etiğin Temelleri* adlı dersin eğitim sisteminde yer bulması konusunda RF Milli Eğitim Bakanlığı'na birçok mektup göndermiş ve düzenli bir şekilde bu dersin okutulmasına katkı sağlamıştır (RDK, 2015).

2009 yılında, tüm Rusya ve Moskova Patriği Kirill, yüksek düzeyde dinî liderler toplantısında UNESCO'ya bağlı *dinlerarası diyalog üzerine danışma grubunu* kurma inisiyatifini ele almış ve RDK yönetim kurulu dinî liderlerin onaylaması üzerine 22 Temmuz'da göreve başlamıştır. 2014 yılında Soçi'de gerçekleşen Kış Olimpiyatları sırasında dünya dinlerin inananları için *dua* odalarının organize edilmesinde Olimpiyat

Organizasyon Komitesine ortaklık etmekle (RDK, 2015) barış ve işbirliğinin sağlanmasına imza atmıştır. Bu girişim RDK'nın ülkede dinî hayatın önünde hiçbir zorluğun olmaması ve bütün dinlere eşit hak tanınması üzerinde oldukça titiz çalışmalar gerçekleştirdiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

RDK sivil toplumu terörün karşısında koruma konusunda birçok oturum gerçekleştirmiştir. Burada problemin ne mezhebe dayalı ne de mezhep içindeki sorunlara dayalı olduğunu dile getiren RDK üyeleri, terörizmin ülkenin ulusal güvenliği için açık bir tehdit olduğunu dile getirmişlerdir. Bu bağlamda, 19.11.12 tarihinde “Kuzey Kafkasya ve Tataristan’da dini liderlere artan saldırıların durdurulmasına” ilişkin toplantısını gerçekleştirerek, Müslüman din liderlerinin, dini doğru bir biçimde öğretmesini engellemekte olan her türlü faaliyetlerin sonlandırılması gerektiği konusunda devlet Dumasına bildiri sunmuştur (RDK, 2016).

02.12.2015 tarihinde “Terörle mücadelede dinin rolü” konulu açık oturumda, Rusya için dinin gerçek anlatımı ile güçlendirilmesi gerektiği ve teröristlerin din kisvesine bürünerek faaliyet göstermelerine engel olması gerektiği dile getirilerek, teröristlerin gerçek yüzünü anlamının tek yolunun dini doğru öğrenmek olduğuna dikkat çekilmiştir (Pressmia, 2016). Bununla birlikte 23-24 Mart 2016’da Nalçık şehrinde “Kuzey Kafkasya’da Dinlerarası ve Mezhep içi Diyalog” konulu seminer gerçekleşmiştir.

Sunulan bildirilerin sonucunda aşağıdaki öneriler kabul edilmiştir:

- RF Anayasası ve RF Ulusal Güvenlik Stratejisi ilkelerine bağlı kalarak, “2025 yılına kadar gerçekleştirilecek RF ile dini organizasyonların ilişkileri” konulu doktriner belgeyi hazırlamak;

- Toplumun laik ve dinî sektörlerinin birlik temeli olarak “Rus vatanseverliğini” ulusal bir fikir olarak gençlere aşılama, hümanizm karşıtı ideolojisine karşı gençlerin manevî ve insanî eğitiminin arttırılmasında tüm mezhepleri göreve davet etmek;
- Terörizmi haklı çıkarmaya çalışan, radikalist ve anti-hümaniter fikirler ile dinin ilkelerinin açık ve net ayırımını yapmak ve bu bildirgeyi ülke genelinde yaygınlaştırmak;
- Bölgelerdeki etnik ve dinî çatışmaların çözüm önerilerini sistematik olarak geliştirmek, etnik ve dinlerarası konseyleri oluşturmak, dinî ve teolojik eğitim sistemini iyileştirmek, gençlerde farklı gurpları savunma yetisini geliştirecek eğitim yaklaşımlarını geliştirmek;
- Eğitim kurumları, kültür kurumları ve dinî derneklerin anlaşmalı işbirliğini yürütmek, medya aracılığı ile dinlerarası işbirliğinin olumlu bir deneyim olduğunu herkese sunmak, dinî nedenlerle ortaya çıkan çatışmaların çözümü için arabuluculuk sürecinin araçlarını kullanmanın yollarını geliştirmek (Nalchik, 2016).

“İfade özgürlüğü ve inananların duygularına hakaret” başlıklı bildirimleri ile RDK ülkedeki liberal, laik ve serbestçi hareket ve görüşlerin geleneksel din üyelerinin öncelikle ifade özgürlüğüne saygı göstermedikleri ardından ise duygularına hakaret ettiklerini ifade ederek, bunun önlenmesi konusunda birçok toplantılar gerçekleştirmiş, sonuç bildirgelerini de resmi sayfasında yayınlamıştır. Bu bildirimlerin içeriği (RDK1, 2016) vicdan özgürlüğü, dindarlara saygı, geleneksel ahlak prensipleri ve barış arzusuna sahip çıkma, laiklik ile sekularizmin karıştırılmaması, aynı dinden olanlar ile diğer dinden olanların arasındaki birlik-beraberlik, hoşgörü, diyalog, barış içinde yaşama vb. konulardır.

26.08.2016 tarihinde gerçekleştirilen “Bizi birleştiren nedir?!” (RDK2, 2016) ve 05-06.09.2016 tarihinde gerçekleştirilen “Terörle mücadelede geleneksel dinî kuruluşların dünya deneyimi” adlı oturumlarında (RDK3, 2016) ise dinî önyargının aşılması ele alınmıştır. Buna göre Rusya’nın birlikteliğinin oluşturulması için etnik gruplar ve dinlerarası ilişkilerin düzeltilmesi ve aradaki anlaşmazlıkları en aza indirgeyerek birbirini tanıma imkânının sağlanması önerilmiştir. Ayrıca etnik barış, dindarlar arasındaki uyum, toplumdaki geleneksel ahlakî ve manevî değerlerin güçlendirilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Dinî aşırıcılık ve terörle mücadelenin tek bir yolunun eğitim kalitesinin yükseltilmesine bağlı olduğuna vurgu yapılarak İlahiyat ve Din Eğitimi disiplinlerinin, Rusya Yüksek Tasdik (Attestation) Komisyonu tarafından tasdikli disiplinlerin arasında yer alması kaydedilmiştir. Bu konferanslarda dile getirilen konuların en önemlisi ise, geleneksel dini kuruluşların terör tehdidi söz ve davranışlara, dinî aşırıcılığa ve şiddete karşı oldukları, etnik, dinî ve kültürel açıdan farklı olan grupların barış içinde yaşamayı adet edinmeleri gerektiğidir.

RDK’nın resmi internet sayfasında ve bildirimlerinde *önyargı*, *önyargıyı aşmak* ya da *önyargıyı en aza indirmek* gibi kelimelere rastlanılmamıştır. Bunun iki nedeni olduğunu düşünülebilir. Birincisi dinin, önyargılar üzerindeki etki ve yönlendirmesinden kaynaklanan durumdan kaynaklanabilir. Yani önyargılar *genelde, dinsel öğretilerin muhtevâsından, dinin mensuplarına dünyayı anlamaları hususunda bir izafet çerçevesi sunmasından ve bütün bunların etnosantrik eğilimlerle birleşmesinden kaynaklanmaktadır* (Kayıklık ve Yapıcı, 2005: 418) fikrine göre belki konsey üyeleri bu konuyu gündeme getirmenin sakıncalı olduğunu düşünmüş olabilirler.

İkincisi de önyargının yaygınlaşmasını önlemenin bu kelimeyi kullanmadan gerçekleştirmek gerektiğini düşündüklerinden kaynaklanmaktadır denilebilir. Nitekim RDK'nın, etnik ve dinî gerekçelerle düşmanlığı tahrik etmek isteyen kimseleri sürekli uyardıkları bilinmektedir. Radikalist görüş ve fikirlerin öne çıkardığı fobi, önyargı, iftira ve dinî öğretilerin yanlış yorumlanması konusunda da farklı dinden olanlar arasında karşılıklı derinleşen bilgi alış verişi sayesinde mücadele gerçekleştirme planlanmıştır. RDK'nın önerisi dinin kendisinden değil, dini cehaletten korkulması gerektiğidir (Melnik, 2016: 2-3).

Rusya'nın çok uluslu yapısı dikkate alındığında RDK ülkede yaşayan dinleri “geleneksellik” kapsamında aslında birbirine düşman olmadıklarını, Rusya tarihinin oluşmasında hepsinin de etki ve katkısı olduğunu ileri sürerek, dindar liderler arasındaki barışı, birlik-beraberliği ve diyalogu oluşturmaya çalışmaktadır. RDK'nın öncelikli olarak dinin önde gelenleri ile bir araya gelerek, karşılıklı oturup konuşarak, ülkeyi ilgilendiren herhangi bir konuda görüş bildirerek ve ortaklaşa sonuca ulaşarak diyalog kurmayı bir şekilde başardıklarını söylemek mümkündür.

Önyargının bazı durumlarda bilgi verilerek değiştirilebileceğini ileri süren görüşler de (İlhan ve Çevik, 2003: 12) mevcut olduğuna göre, önyargı ile mücadelede davranışsal yaklaşımların yanında bir de bilişsel yaklaşımlardan faydalanmak mümkündür. Bu bağlamda REDCo eğitim projesi örnek gösterilebilir.

C.2. REDCo Projesinin Çalışmalarında Önyargının Aşılması

REDCo projesinin teorik arka planında *din eğitimi* geniş anlamda kullanılmıştır. Okuldaki din(i) ve değer eğitiminin felsefi ve pratik yönlerinin yanı sıra akademik öğretmen eğitimini de kapsamıştır. Okullarda din ve dindarlığın nasıl ele alınacağı incelenen bu projede, soyut inanç sistemine değil de, her bir dinin (dini anlayışın) kendi

temsilcileri tarafından sergilenen *dünya görüşleri* üzerinde yoğunlaşmıştır. E. Levinas ile W. Weisse'e atıfta bulunularak, *komşu dini eğitimi* esas alınmıştır (Weisse, 2003: 191-208). Buna bağlı olarak: “*Elbette, dünya dinleri artık komşu dinler şeklinde bulunmaktadır. Bu nedenle yaklaşımımız onları bugünkü biçim ve potansiyelleriyle – diyaloga ve çatışmaya ne denli katkı sağladığı incelenmiştir...*” şeklindeki açıklama bulunmaktadır. Din eğitimi ile ilgili başlıca teorik **uyaran-tepki** “*çeşitliliğin incelenmesinde yorumlayıcı yaklaşım*” olmuştur. Bu yaklaşıma göre: “*din, homojen ve sınıflandırılmış sistemler olarak değil, dinler arasındaki çeşitliliği ve her üyenin benzersizliğini tanımanın yanısıra, her üyenin vatandaşlık eğitimi bağlamında*” ele alınmıştır. Böylece REDCo'nun eğitim sistemine *küresel vatandaşlık fikirlerini dâhil etme* ve *çocuklara çoğulcu bir toplum ile ilgili konuları tartışma becerisi kazandırma* potansiyelinde olduğu düşünülmüştür (Weisse, 2006: 13-14; Weisse, 2010: 190-191).

REDCo'nun anahtar araştırma bulguları şu şekilde sıralanmaktadır:

- Öğrencilerin çoğu kendi toplumlarındaki dinî heterojenliği açıklarken, diğer dinlerle ilgili önyargılarını gizleyemediği gözlemlenmiştir.
- Dinî ve dünya görüşü ile ilgili en önemli bilgi kaynağı ailedir, sonra da okuldur.
- Öğrencilerin çoğunluğu – hayatında dinin çok önemli yeri olduğunu, bir kısmı da dini pek önemsemediğini, bir diğer kısmı da – bu konuda net bilgiye sahip olmadığını dile getirmiştir.
- Öğrencilerin kendi dinlerinin yanında diğer dinlerle ilgili bilgi sahibi olmak istedikleri görülmüştür.
- Öğrencilerin dinî çeşitlilik ile sadece okul içinde değil, sosyal yaşamın hemen hemen tüm alanlarında karşı karşıya oldukları ortaya konulmuştur.

- Öğrencilerin genellikle farklı dinî geçmişe sahip akranlarına açık olduğu, fakat dinî çeşitlilik ile karakterize edilen alanlarda yaşıyor olsalar bile, kendileriyle aynı dinî inanca sahip olan akranlarla sosyalleşme eğilimi gösterdiği gözlemlenmiştir.
- Öğrenciler genelde pratik bir seviyeden ziyade soyut bir tavır sergiledikleri için sınıf tartışmasında ifade edilen *hoşgörünün* günlük hayat dünyasında her zaman sergilenemediği belirtilmiştir.
- Okulda, dinî çeşitlilik hakkında bilgi sahibi olanların, böyle bir fırsata sahip olmayanlara göre, diğer din ve dünya görüşlerine sahip öğrencilerle bir arada bulunmaya daha fazla istekli oldukları kaydedilmiştir.
- Öğrencilerin dinî farklılıklar karşısında barış içinde birlikte yaşamayı arzu ettikleri ve bunun mümkün olduğuna inandıkları gözlemlenmiştir.
- Öğrencilerin düşüncesine göre, farklı dindeki insanların barışçıl dünyada bir arada yaşamasının ana koşulları, birbirlerinin dinleri ve dünya görüşleri, paylaşılan çıkarları ve ortak etkinlikleri hakkındaki bilgiye sahip olmasına bağlıdır.
- Çoğu ülkede öğrenciler, okulda dinî inancın ılımlı bir ifadesine (göze batmayan dini sembol, dini elbise vb.) karşı değildirlir ve karşı taraftarın haklarını desteklemektedirler.
- Hayatında dinin önemli olduğunu belirten öğrencilerin, diğer öğrencilerin dinî kökenine ve dünyadaki din rolüne değer verdikleri kaydedilmiştir.
- Çoğu öğrenci, dinleri belirli bir dinî inanç veya dünya görüşü doğrultusunda yönlendirmektense okulun farklı konularda öğretime ayrıldığını görmek istediklerini dile getirmiştir.

- Öğrenciler, dinlerin öğrenilmesinin kabul edilmiş ifade ve ifade usulleri ile yönetilen güvenli bir sınıf ortamında yer almasını istemektedirler.
- Diyalog, öğretmenlerin sınıftaki çeşitlilikle baş etmeleri için tercih edilen bir stratejidir.
- Öğrenciler genellikle eğitimle ilgili din modeli modelini tercih ettikleri kaydedilmiştir (REDCo, 2006-2009, 9-10). Buradan anlaşılan, önceden var olan önyargıların aslında aşılması kolay olabileceği ortaya çıkmaktadır. Çünkü çoğu öğrencinin, diğer ve komşu dinler hakkında bilgi almak istediği ve bunun eğitimini veren din öğretimi dersinin yardımıyla gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Birbirinden farklı dünya ve dini görüşe sahip olanların ortak işbirliği içerisinde olmalarında ise diyalogun sağlanması gerektiği de ifade edilmiştir.

2006 yılında REDCo projesinin gerçekleşmesini hedeflerken, bu projenin çalışması ve yayılmasının perspektifleri şu şekilde sıralanmıştır:

- Kültürlerarası diyalogun giderek daha acil bir hale gelmesine nasıl cevap vereceğini eğitimde, din bağlamında dinlerarası diyalogun teşviki ile gösterebilmek;
- Dinlerarası diyalogun olanak ve sınırlarını kavramsal ve ampirik düzeyde öğrenmek;
- Özellikle, 14-16 yaş grubundaki gençler için gelecekte kamuoyundaki gelişmeler için belirleyici olacak bir izlenim edinmek;
- Çok farklı profillere ilişkin ulusal çalışmaları karşılaştırılabilir bir teorik, metodik ve tematik yaklaşımla birleştirmek;

- Projenin üniversite araştırmacıları ile sınırlanmasına rağmen, en başından beri, eğitim sistemindeki paydaşlarla, çeşitli dini gruplarla, kamuoyunda, medyada ve siyasette işbirliği ortakları bulunması ve okullarla bilgilendirme ve diyaloga girmek (Weisse, 2006, 17).

Hedefin gerçekleşmesine yönelik projenin ilk yılında: katılımcı ülkelerin ve bölgelerin eğitiminde din için mevcut yasal ve kurumsal çerçevelerin ve katılımcı ülkelerde kullanılan yaklaşımların, katılan ülkelerdeki eğitimin tarihsel geçmişinin, diyalog çatışması veya fırsatları için potansiyel derin analizler yapılmıştır (Jackson vd. 2007).

Ayrıca projenin ilk yılındaki başlıca kazanımların arasında ampirik çalışmalardan yola çıkarak, nitel bir yazılı anketin analizleriyle birlikte 11 rapor hazırlanması ve aynı soruların bütün ülkelerdeki öğrenciler tarafından yanıtlanması mevcuttur. Bununla birlikte ilk yıl boyunca, teorik konular ağırlıklı olarak seminerlerde gündeme getirilmiştir. Sonraki yıl ise hazırlık çalışmaları daha kapsamlı bir şekilde takip edilmiştir. Çalışmalar esnasında *yorumlayıcı yaklaşımı* yaygın bir teorik çerçeve olarak tartışmak, yaklaşımın tanımlayıcı ve kuralcı yönleri arasındaki dengeyi daha da geliştirmek hedefe alınmıştır. Ardından ise yaklaşımın kullanımıyla ilgili farklı projelerden daha fazla bilgi alınarak, "temel eğitim teorisi", "komşu dinler", "vatandaşlık eğitimi" ve "kimlik oluşumu" konularına ilişkin tartışmalar gerçekleştirilmiştir (REDCo, 2006-2009: 13-14).

Projenin ikinci yılı boyunca, eğitimde dinle ilgili hangi kavramsal yaklaşımlar, farklılıkları göz ardı etmeden diyalog ve anlayışı amaçlar ve okullarda, üniversitelerde bu çeşit din eğitimi için temel olarak geliştirebilecek bir yaklaşım var mı? Farklı kültürel, siyasi ve dini düşünceye sahip kişiler arasında var olan gerginlikleri ortadan

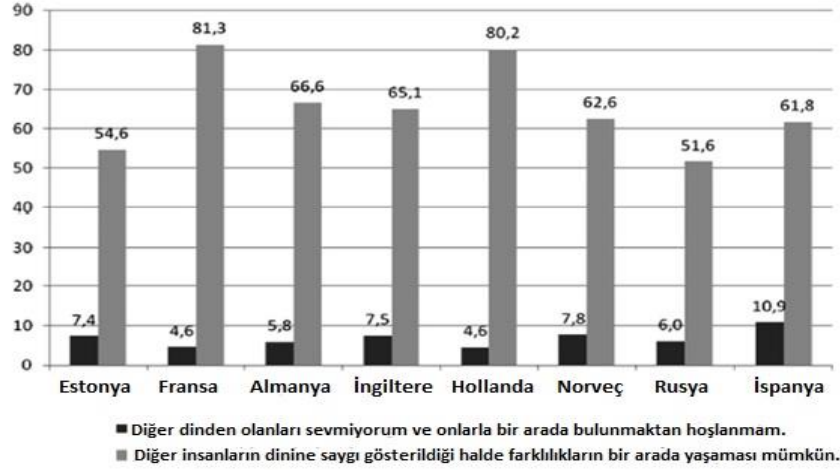
kaldıran din eğitimi unsurları mevcut mudur? sorularına cevap aranmıştır (bkz: Knauth vd. 2008) ve kaydedilen başarısı şu şekilde kaydedilmiştir:

Gençlerin din, dindarlık, diyalog ve dinler arasındaki çatışmayla ilgili görüşlerinin derinlemesine analizi ve eğitimde dinin dâhil edilmesi biçimlerinin kaydedilmesi, niceliksel anket sorularının (teorik hazırlığı, anket soruları, hipotezler, değişkenler ve göstergelerin geliştirilmesi, nicel anketin nitel anketin takibi olarak geliştirilmesi, karşılatırmalı araştırma prosedürünün geliştirilmesi) hazırlanışındaki üç aşamalı prosedürün tamamlanması, sınıf içi etkileşim ve metodolojik yaklaşımların tartışılması ve somut yorumlamalar için ulusal ve uluslararası analizlerin birleşimi ve yorumlayıcı yaklaşımın ortak teorik çerçeve olarak tartışılmasından ibarettir (REDCo, 2006-2009: 15).

Projenin ikinci yılı boyunca, “komşu dinler” kavramının, yerel dinî çeşitliliğe ve mahalle etkileşimine odaklanmak için katılımcılar tarafından benimsendiği gözlemlenmiştir. Din eğitiminin farklı şekilleri ile demokratik vatandaşlık eğitimi arasındaki ilişki ve gençlerin çoğulcu kimlikleri meselesi, proje ekibi tarafından düzenli olarak araştırılmıştır (REDCo, 2006-2009: 16).

Projenin üçüncü yılında: Bulgular nasıl kabul edilebilir bir şekilde formüle edilebilir? Bulgular, barışçıl bir arada yaşama hedeflerimizin gelişimine ne sağlayabilir? Avrupa kimliğinin unsurları için hangi büyüme potansiyelinin bulguları vardır? (bkz: Avest vd. 2009) soruları cevaplandırılmıştır. Bu bağlamda halka açık konferanslar, yüzün üzerinde makale ve sunumlar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca özel araç olarak, REDCo çalışmasını anlatan üç adet kısa film hazırlanmış, sergi oluşturulmuş (14 adet roll-up görüntü), uluslararası ve ulusal düzeydeki eğitim kurumlarının gerekliliklerini gösteren “politika önerileri” formüle edilmiştir. İki defa, üst düzey halka açık etkinlik düzenlenmiştir. Bunlardan biri 3 Aralık 2008 tarihinde Avrupa Parlamentosunda, bir diğeri de 19 Mart 2009’da Avrupa Konseyinde gerçekleşmiştir. Bu toplantılarda

REDCo projesinin bulguları (Şekil 2.), olanakları ve gerçekleştirme perspektifleri sunulurak, Komiser Jan Figel (Brüksel) ve genel müdür Gabriella Battaini-Dragoni (Strazburg) tarafından onay almıştır (REDCo, 2006-2009: 16-17).

Şekil 2. REDCo projesinin sonuçlarına göre katılımcıların “diğer din mensupları ile ilgili” görüşlerinin % dağılımı (2006-2009). (Weisse, 2010: 195).

REDCo projesinin araştırma bulgularına dayanarak (Şekil 2.) W. Weisse, gençlerin dini heterojenite görüşlerine ilişkin şöyle sonuca varabileceğini kaydetmektedir:

1. Dinsel çoğulculuk yalnızca kabul edilmekle kalmaz, aynı zamanda çok memnuniyetle karşılanır. Çoğunluk, farklı dinlerin insanların birlikte ahenk içinde yaşayabileceğine inanmaktadır.

2. Ankete katılan öğrenciler, farklı inançları veya görüşleri olan insanları dışlayan her uygulamayı eleştiriyorlar.

3. Öğrenciler, dinin ve dinî çoğunluğun çatışma potansiyelinden açıkça haberdar olsalar da, çoğunluk dinsel olarak çoğul bir Avrupa'da barışçıl bir arada yaşama vizyonunu paylaşmaktadırlar. Bu vizyonun gerçekleştirilmesi sıklıkla hoşgörü, açık fikirlilik ve saygı tutumlarının varlığı ve kilit kelime “diyalog becerilerinin” kullanılması üzerine şartlı olarak sunulmaktadır. Böylelikle öğrencilerin birbirlerinin inançlarını öğrenme; birbirlerini dinleme; çeşitli görüşleri tanıma gibi

çok kültürlü ve çok dinli bir dünyada barış içinde yaşama olanaklarına sahip olduklarını göstermektedir (Weisse, 2010: 196).

Dinlerarası diyalog temelli bir arada yaşama unsurunun gerçekleşmesinde okulun önemli olduğunu kaydeden W. Weisse (2010: 198) ayrıca şu bilgileri dile getirmiştir:

Araştırmalarımız, okulun dinler üzerine diyalog ve değişim forumu olarak önemini göstermiştir. Bunu şu şekilde görebiliriz:

- Örgütlü dinlerle bağları olmayan öğrenciler için okul, din öğrenmek ve diğer öğrencilerin dini algılarını öğrenmek için ana forum oluşturur.
- Bir dine mensup o öğrenciler için okul, diğer dinlerle temas kurmak için ana fırsatı buluyor.
- Öğrencilerin birçoğu diğer dinlere karşı önyargılıdırlar, ancak aynı zamanda ilginç gördükleri diğer kişilerle diyaloga girmeye hazırdırlar. Okul, onlar için benzersiz bir forum oluşturuyor.
- Hemen hemen tüm öğrenciler, gerek kişisel gerekse toplumsal düzeyde dinler arası bir anlayışın gerektiğinde ve mümkün olduğuna inanmaktadırlar. Okul bunu gerçekleştirme fırsatı sunuyor.

Sonuç olarak REDCo projesinin 2011 yılında yayınlanan ve 2016'da tekrar yenilenen bildirisinde yer alan nihai faaliyet raporuna göre şunlar söylenebilir:

Proje çerçevesi iyice ve verimli bir şekilde ele alınmıştır. REDCO proje ekibi tarafından yapılan ardışık tartışmalarda bir dizi faktör açığa çıkarılmıştır. Yorumlayıcı yaklaşım tam olarak proje önerisinde tasvir edildiği gibi görülmüş ve bu yaklaşımın temel kavramları gerek yöntemler, gerekse veri analizi ve pedagojide alan araştırmalarında kullanılmıştır. Yaklaşım, bu bağlamların her ikisinde de sorunların tartışılması için bir çerçeve oluşturmada yararlı olmuştur. Projemiz, epistemolojik ve teorik konularda uzman ve yöntemsel yaklaşım becerisine sahip akademisyenlerden

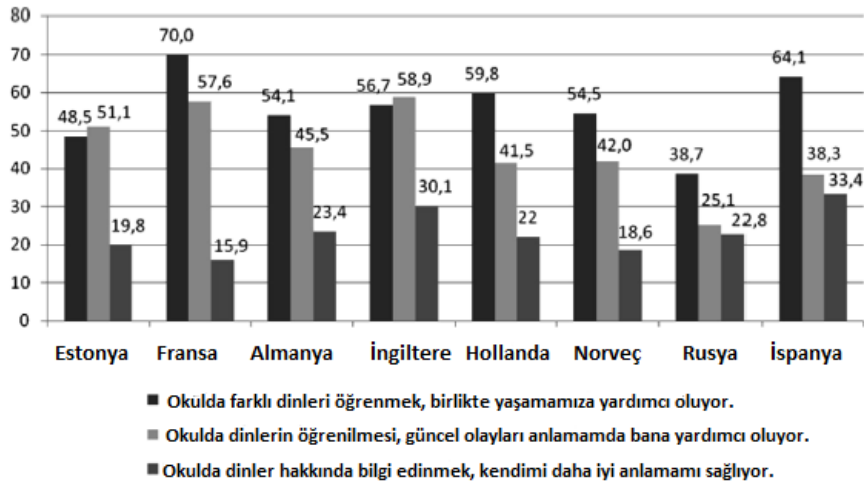
oluşturduğu için, proje epistemolojik, teorik ve alan araştırmalı konularda yapıcı bir diyalog oluşturmada etkili olacağı düşünülmektedir (REDCo, 2016: 1-2).

Görüldüğü gibi, REDCo projesi din eğitiminin diyaloga katkı sağlayıcı yönünü vurgulamakla, Avrupa Ülkelerinin toplumsal dönüşmesinde yararlı olacağı yönde verimli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Avrupa Komisyonunun finanse ettiği ve 1,2 milyon Euro ayırdığı bu projede 8 ülke ve 9 üniversite (temsilen akademisyenler) yer almıştır. REDCo çokkültürlülük ve çok dinli yapının iyice anlaşılmasının yanı sıra “komşu dinler” ve “vatandaşlık eğitimi” gibi barışçıl ve diyaloga temel oluşturan kavramları ele almıştır. Böylece gençlerin arasında farklı olanın farkındalığını yaratma ve kendisine benzemeyen ancak aynı ülkeyi paylaşan komşusuna bir yandan saygı duyma diğer yandan sahip çıkma duygularını geliştirmeye öncelik tanımıştır. Hazırlanmakta olan tezin konusu açısından, bu projede yer alan St. Petersburg’daki “Rus Hıristiyan Beşeri İlimler Akademisinin” temsilcileri, V. Fedorov ile F. Kozyrev’in çalışmaları da önemli yer bulmaktadır.

Rusya gibi çok uluslu ve çok dinli yapıdaki ülkede bir bakıma Hıristiyan dininin temsilcilerinin bu çalışmaya imza atması diğer dinlerin değil de Hıristiyanlığın öne çıkartılmaya çalışıldığı gibi görünse de, aslında Rusya’daki bütün dinlerin lehine olan bir çalışma nezdinde görülebilir. Bununla birlikte ülkedeki Din Kültürü ve Laik Etiğin Esasları dersinin resmîleşmesi ve ileride zorunlu bir ders olarak devlet okullarında okutulması konusundaki Rus Ortodoks Kilisesi’nin girişimleri de takdire şayan olarak görülebilir. Kanaatimce burada önemli olan hangi dinin öne çıkarılmaya çalışılmasından öte, mevcut dini yapının sistematik bir şekilde kontrole alınması ve dindarlar arasındaki diyalog temelli adımlarla dini önyargıların aşılmasıdır.

Weisse'in REDCo projesinin araştırmalarına bağlı olarak verdiği verilere gore, din eğitim-ogretiminin devlet okullarına getirilip-getirilmemesi konusunda ogrencilerin verdiği cevaplarda, “*Estonya, Fransa ve Rusya gibi din eğitimi konusunda daha tecrubesi olmayan ulkelerde, Din Eğitiminin devlet okullarında okutulmasına karşı çıkmaktadırlar. Ancak bu kişilerin onemli bir kısmı, bir okul konusu olarak din eğitiminin gerekliliği konusunda hala açık fikirlidirler...*” (Weisse, 2010: 198) dediği bellidir.

ozellikle Rusya'daki verilen cevaplar, (şekil 3.) diğer ulkelere nazaran daha duşuk yerdedir. Bunun nedeni belki de laik duşunceye sahip insanların direnişi, ya da “dindarlık” kavramının yanlış ifadelerle birlikte (hem pozitif hem de negatif anlamda) zikredilmesinden dolayı olabilir. Ancak din eğitiminin okullarda okutulması ve diğer dinlerle (onların kulturleriyle) ilgili bilgi içermesi açısından faydalı gorulmekte ve onemli çoğunluk, bir arada yaşayabilmenin garantisi olarak duşunmektedir.

şekil 3. REDCo projesi verilerine gore “okulda din eğitiminin okutulmasının” etkenleri. (Weisse, 2010: 198).

Bu şekle gore Rusya'da *birlikte yaşama arzusunun* din eğitimi ile bağdaştırıldığı soylenebilir. Bu hem REDCo projesinin hem de ORKSE dersinin asıl amacına uygun duşmektedir. Nitekim REDCo projesinin yonetim uyelerinden ve Warwick departmanı

araştırmacısı R. Jackson, Kozyrev'in REDCo projesine olan katkısını değerlendirirken şu şekilde açıklama getirmektedir:

St. Petersburg'da bulunan Rus ekibinden F. Kozyrev'in kullandığı yöntem REDCo projesinin farklı yönlerinde geri dönüşümlü bir şekil sergilemektedir. F. Kozyrev, tüm araştırma yöntemlerinin sınırlamalarını ve araştırma raporlarının etkileşimini göz önüne alarak, karmaşık yöntem sonuçlarını yorumlamada hermeneutik yöntemlerin kullanılmasını savunuyor; bu süreci, bilimsellikten daha çok tarihsel veya eleştirel anlamda ele almaktadır. Yeniden gelen veriler, onun görüşüne göre, daha iyi bir yorum için "hikâyeyi yeniden okumak" gibi görülmelidir. Dolayısıyla onun, St. Petersburg'daki araştırma çalışmalarının tekrar okunması, öğrencilere öznel bilgi edinme yorumlamaları ile kendi ön kararlarına ilişkin düşüncelerle diyalogda karşılaşma imkânı tanıyan öğretimin, öğrencilerin gelişimlerini destekleyeceğini düşüncesine herkesi götürür. Ayrıca eleştirel düşünme ve tarafsız olmaya davet ediyor (Jackson, 2011: 107).

Yorumlayıcı yaklaşımın din eğitime kazandırılmasında önemli etkisi olan Jackson, aslında kendi fikirlerinin Kozyrev tarafından tekrarlandığını söylemekten çekinmiyor. Jackson'un belirttiğine göre, yorumlayıcı ya da hermeneutik yaklaşımın yardımıyla öğrenciler, dinî çoğulculuk hakkındaki temel düşünceleri tartışırken, kendi yeri ve duruşunu belirleyebileceklerdir (Jackson, 2016). Bu yaklaşımın belki de Rusya'daki din öğretiminin yeniden oluşturulmasında yardımcı olduğu düşünülebilir. Çünkü Kozyrev (2011a), *Religious Education in the Russian Federation: The Interpretive approach to 'Spiritual and Moral' Education in St. Petersburg* adlı eserini yayına hazırlarken Jackson'un 1997, 2000 ve 2011 yılındaki eserlerden esinlendiği açıkça görülmektedir.

REDCo projesinin Rusya bulguları ve bu projenin diyalog ile yorumlayıcı yaklaşıma sağladığı destek üzerinde araştırma gerçekleştiren Kozyrev: "REDCo gibi

çok büyük proje, karşdakilere yeni bilgi vermeyi amaçlarken, aslında araştırmacıların hemen hemen her biri yeni bilgi öğrenmektedir” diyerek sözüne başlamıştır. Sonrasında ‘ahlaki tarafsızlık idealini’ epistemolojik ve didaktik gerekçelerle değerlendireceğini, sonra da nesnellik ve tarafsızlık sorununun metodolojik yansımalarını ele alacağını ifade etmiş ve REDCo projesini diyaloga dayalı yaklaşımların en iyi bir değerlendirme şekli olarak gördüğünü belirtmiştir (Kozyrev, 2011b: 257-258).

REDCo projesinin RF’ndaki genelde bütün özelde ise dinî önyargıların aşılmasında şu şekilde yararlı olduğu belirtilmiştir. Kozyrev’in düşüncelerine göre, REDCo projesi öncelikle, Weisse’in (2009): “*hayatında dinin önemli yeri olduğu tespit edilen öğrencilerin, diğerlerinin dinî geçmişine saygı duyma ve dinin dünyadaki rolünü daha iyi anlama olasılığını arttırmaktadır...*” şeklindeki görüşüne ek olarak, nerede ise çeyrek asırlık bir süre boyunca tartışılmakta olan “Rusya devlet okullarında dinin öğretilmesi çok büyük tehlikelere yol açacaktır” tarzındaki laik yorumları ortadan kaldırmayı başarmıştır (Kozyrev, 2011b: 259). Ayrıca REDCo projesinin sayesinde, *öğrenciler, din eğitimi modelini tercih ederlerken daha çok tanıdıklarına başvururlar* (Weisse, 2006: 13) şeklindeki gerçeklikten biraz daha uzaklaşmışlar, mezhepler-üstü çok dinli eğitim modelini tercih eden İngiltere kadar da olmasa, Rusya yavaş yavaş din öğretimin gerekliliğini anlamış ve gençlere bu konuda doğru yönlendirme verebilmiştir (Kozyrev, 2011b: 259).

REDCo projesinin sağladığı faydanın bir diğeri, sınıf içinde diyalogu oluşturmakta görevli olan öğretmenlerin, tarafsızlığı gerçekleştirmek yerine, öğrenciler arasında dinler ve inançlar hakkındaki empatik tavırları teşvik etmelerini önermesidir ve “kendi inançlarına açık olmanın, başkalarına aynı şeyi yapmaları için bir çağrı oluşturabileceğini” ifade etmelerini sağlamasıdır. Kozyrev’in görüşünde bu deneyim

ampirik çalışmanın sonuçlarının sınıfta dinî diyalogun sağlanması için daha iyi şartlar yaratan politika oluşturma eğilimini güçlendirecektir (Kozyrev, 2011b: 261).

REDCo projesi çerçevesinde, barışçıl, farklı olana saygı duyan ve bir arada yaşama becerisini geliştiren din eğitimi ve öğretiminin çok dinli yapıya sahip ülkelerde yaygınlaştırmasını sağlamak için yapılan nitel araştırmalar, Kozyrev'e göre, *açık fikirlilik düzeyine bağlı ampirik veriler, önceki vizyon ve önyargıların değişmesine imkan sağlayacaktır. Proje bittiğinde ve araştırma tamamlandıktan sonra yapılacaklar ise, gerçeklerin önce olanlardan farklı olduğu göz önünde bulundurularak tekrar yorumlanarak okunmasıdır (Kozyrev, 2011b: 264-265).*

REDCo projesi sayesinde gerçekleştirilen araştırmalar, gençlerin özellikle akranların arasındaki ilişkilerin kuvvetli olduğunu ortaya koymuştur. Zamanla öğrencilerin (iki farklı dünya görüşünde olanların bir arada bulunduğu sürece) önceden belirttikleri görüşlerinden vazgeçerek, *din eğitiminin kabul edilebilirliği konusunda olumlu görüş beyan ettikleri* kaydedilmiştir. Dinin kamusal rolüne doğru ilerleyen araştırmanın öğrencilerin arasındaki "kümülatif etki"den bahsedilebileceğini ortaya koymuştur (Kozyrev, 2011b: 266). REDCo projesinin Rusya'daki dine bağlı önyargıları aşmadaki en önemli etkisi, öncelikli olarak ülkede din eğitiminin doğru bir şekilde verilmesi konusunda olmuştur. Ardından bu dersin – istatistiksel ölçütlerle yönetilen kontrol biçimi olarak değil de yorumlayıcı bir şekilde öğretilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Yorumlama sorununa odaklanan öğretim ve öğrenme süreçlerine diyalojik yaklaşım önerisinde bulunan REDCo projesi, Rus araştırmacılarını bir sonraki aşamaya taşıyarak daha nitelikli çalışmalar gerçekleştirmesinde yeterli olmuştur. Kozyrev sonuç olarak:

Öğrencilerin eleştirel düşüncesinin ve tarafsız olabilme becerilerinin geliştirilmesi, yalnızca çoklu yorumların olması gerçeği ile değil aynı zamanda kendi varsayımlarına yansıyan düşüncelerin yanı sıra kişisel taahhüt ve inançlara sahip olma deneyimlerini de teşvik etmelidir. Bu diyalog temelli ilişki, öğretmenin kişisel taahhüt ve inançlarının ortaya çıkması, öğrenci yorumlarının değişimi için daha aktif ve rahat bir şekilde katılım sağlamaya teşvik etmede yararlı olacaktır. Sınıfta kişisel taahhütlerin ve öznel bilgi biçimlerinin tanınması ise çeşitli bilgi biçimlerinin farkındalığına dayanan daha iyi bir objektiflik ve tarafsızlık kalitesine yol açar. Bu ise değişen bilimsel araştırma standartlarıyla daha yakından ilgilidir (Kozyrev, 2011b: 268-269) demişken, REDCo projesinin Rusya'daki mevcut dini önyargıların kırılmasında en azından din öğretimi derslerinin, öğrencilere objektiflik ve tarafsızlığı öğretmekle, yeni perspektifler geliştirme girişiminde bulunduğuna dikkat çekmektedir.

Söz konusu proje, sadece karşı taraftakilere değil araştırmada bulunan akademisyenlere de birçok açıdan faydalı olduğunu söylenmekle, öncelikli olarak objektif bilgi sunabilmeleri için akademisyenlerin önyargılarını bir şekilde aştığını dile getirmektedir. REDCo projesi, Avrupa Toplumlarının dönüşümündeki dinin daha çok birleştirici, barıştırmacı, diyaloga katkı sağlayıcı yönüne vurgu yapmakla hem dinin hem de din öğretiminin asıl amacını yüz üstüne çıkarmaya çalışmaktadır. RF da bu konuda kendi nasibini almış bulunmaktadır.

ORKSE dersinin devlet standartlarına göre oluşturularak devlet okullarında öğretilmeye başlaması, çok uluslu, çok dilli, çok kültürlü ve çok dinli bir ülke için başarılı bir süreçtir denilebilir. Çünkü en azından din, din eğitimi ve öğretimi, din kültürü, dünya dinleri, laik etik, vatandaşlık, saygı, hoşgörü gibi bir arada yaşamaya yardımcı olacak kavramları katılımcıların anlamasında yardımcı olacaktır. Şöyle ki seçmeli ya da zorunlu olarak din öğretimi dersini gören genç neslin ve onların ders

seçiminde etkili olan ebeveynlerinin, Hangi din? Neden bu din? Farklı kültür ve diğer dinler nelerdir? – gibi sorular sorabilecekleri ve aklına takılan sorular hakkında bilimsel çerçevede cevap alabilecekleri söylenebilir. Böylelikle yanlış düşünceleri olduğu gibi kabul etmemeyi, sorgulamayı, farklı kültür ve dini anlayışların olduğunu ve kendinden olmayana da saygı duyulması, hoşgörülü davranılması gerektiğinin her şeyden önce vatandaşlık görevinin olduğunu öğrenmiş gençler, ayrımcılık, azınlık gruplara yönelik düşmanlık ve terörizm gibi önyargıyı çağrıştıran kavram ve davranışlardan uzak duracağı söylenebilir.

Rusya’da önyargıların aşılmasına yönelik REDCo projesinin bulguları sonucunda din öğretimi program geliştirmesi çabası sonucunda oluşturulan ORKSE der programının önyargıların aşılması ile ilgili çalışmalarını anlamadan önce, RF’nın din öğretimi deneyimlerinin kısaca tarihine bakmanın faydası vardır. Bu, ORKSE ders programına neden ihtiyaç duyulduğunu ve önyargıların aşılmasında etkili olabilecek yönlerini anlamada yardımcı olacaktır.

C.3. Rusya Federasyonu’nda Din Öğretiminin Kısa Tarihi (1900’den Bu Yana)

Rusya tarihinin erken dönemlerinde Ortodoks Kilisesi, dinî eğitim-öğretim (o zamanın değimiyle *чтение священных текстов – kutsal metinleri okuma*) konusunda tek yönlendirici konumunda olmuştur. I. Petro’nun eğitim konusundaki reformundan sonra ise Kilisenin yetkisine sınır getirilmiştir ve dinî (kutsal) metinleri okuma geleneği, özel dini ihtisas okullarına devredilmiştir. Devlet okullarında ise *dine karşı propaganda* gözlemlenmiştir (Kozyrev ve Federov, 2007: 180).

19 yy. sonuna doğru kilise liseleri (tserkovno-prihodskaya şkola) ve şehir okullarının eğitiminde bir çeşit birleşme gerçekleştirilmiş olup, devlet okullarının %40’ının eğitim sistemine “Zakon Bojiy/Zakon Boжий” (Tanrı Kanunu) ismi ile din

öğretimi eklenmiştir. Tanrı'nın Kanunu dersi önceleri, kilise koro şarkılarını ve Slav-Kilise temel bilgilerini öğretmeyi hedeflemiştir (Kozyrev ve Federov, 2007: 180). 1902 yılı itibarı ile de *Ortodoks Kilisesinin inanç sistemi ve ruhunu eğitime uygulama ve yaygınlaştırmaya* yönelik programlaştırılmıştır. Piskunov'un belirttiğine göre, Rus Ortodoks Kilisesi inanç sistemi, gramer, aritmetik, geometri, tarih, coğrafya ve doğa bilimleri kadar önemli olduğu görüşü rağbet kazanmış ve çocukların ilk gelişimi için gerekli olan aklî derslerin yanında ahlakî kuralların da öğretilmesi gündeme gelmiştir (Kozyrev ve Federov, 2007: 180).

I. Dünya Savaşı esnasında Rusya'da durumun farklılaştığı ve din eğitimi ile ilgili reformlar yapılmaya başlandığını görmek mümkündür. Özellikle 20 Haziran 1917 yılında kabul edilen din eğitimi ile ilgili yasa, devletin desteğini alan bütün dinî okulların Eğitim Bakanlığının emrinin altına girmesini sağlamıştır. Devletin bu kararı, kilise tarafından eleştiriye maruz kalmasına rağmen, devlet tavrını kesin bir şekilde sürdürmüş, Eğitim Bakanlığı dinî okullarda okutulan Ortodoks Kateşizmini zorunlu ders listesinden çıkarmayı başarmıştır. Bu durum kilise ile devletin karşı karşıya gelmesini güçlendirmiştir. Nihayet 23 Ocak 1918 yılında kabul edilen yasa ile devlet okullarından dinî dersler tamamen kaldırılmıştır. İlgili yasanın 9. Maddesi uyarınca, okul kiliseden ayrılmış, dinî doktrine bağlı öğretime son verilmiş ve din öğretimi almak isteyen vatandaşların özel olarak bu eğitimini gerçekleştirmeleri kabul edilmiştir (Köylü, 2013: 316).

S. Matthew'un belirttiğine göre 1922'de devlet yeni düzenlemelere başlamış ve aşağıdaki maddeleri kabul edilmiştir:

Henüz on sekiz yaşına gelmemiş kişilerin dinî öğretimine izin verilemez. On sekiz yaşın üzerindeki kişiler, ancak din adamlığına hazırlanmak amacıyla özel ilahiyat dersleriyle eğitilebilirler, ancak bu derslerin de sadece ilahiyat alanıyla ilgili

derslerin olması gerekir. Aynı şekilde, on sekiz yaşın üzerindeki bireyler için inançla ilgili konular da, sistematik bir öğretim metodu uygulanmama şartıyla, sadece ayrı konferanslar, tartışmalar ya da okuma dersleri şeklinde alabilirler.

Yukarıda sözü edilen yasalar ile Sovyetler Birliğinde devletin kiliseden ayrılma durumu ve din eğitime getirilen kısıtlama, 1980'li yılların sonuna kadar devam etmiştir. Nitekim bu dönemlerdeki militarist ateizm, Sovyetler Birliğinin resmi ideolojisi ile politikasının ayrılmaz bir parçası olarak kalmıştır (Köylü, 2013: 317).

Her ne kadar 1980 yılının sonuna kadar Rus hükümeti, *dinî öğretimi* devlet okullarından ayrı tutmaya çalışmış ise de, 1988 yılı itibarıyla dinî kurumlar kendi özel okullarını açmış, misyonerlik ve hayır işleri amacıyla da devlet okullarına kendi görevlilerini göndermeye başlamıştır. Kısa sürede misyonerliğin çeşitli şekilleri yaygınlaşmış ve hem siyaset adamlarının hem de devlet okullarında görevli öğretmenlerin *dini konularda bilgisizliğini* misyonerlerin fırsat olarak değerlendirmesinden dolayı dini öğretim amacından sapmaya başlamıştır (Kozyrev, 2001: 293).

Misyonerliğe karşı “Okulun gelişmesi için ruhbanlık anlayışının tamamen kaldırılması gerekmektedir” şeklindeki açıklamaları ile ün kazanmış, Rus eğitimcisi Ushinsky önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. O, 1980'li yıllardaki din öğretimini Ortodoks Katesizminin karakterine bağlı olarak geliştiğini dile getirmiştir. Ayrıca kilisenin, dini bilen ve devlet yararına çalışacak aydın adamların yetiştirilmesine karşı, konservatif ve muhafazakâr tavır takındığını eleştirmiştir. Bunun dışında onun dini eğitime karşı sert çıkışı - Kilisenin, kendi İnanırlarının parasını çaldıkları gerekçesinden kaynaklanmaktadır (Ushinsky, 1988: 250-254). Aynı konuda Rozanov: “Günümüz din eğitimi ve öğretiminin *Zakon Bojiy'i (Tanrının Kanunlarını)* bir nevi karantinaya

almaktadır. Çünkü ben 8 yıllık eğitim sürecinde katetehiz, litürji, Rus Ortodoks Kilisesinin tarihi ve Eski/Yeni Ahitten örnekler dışında hiçbir şey öğrenmedim. Oysaki Hıristiyanlık sadece bunlardan ibaret değildir, Kutsal Kitapların diğer bölümlerini de bağlamalıdır” diyerek (Rozanov, 1995: 78-80) adeta o dönemin dini eğitim-öğretim sisteminden memnun olmadığını dile getirmektedir. Dolayısıyla 1988-1997 yılları arasında Ortodoksluk temelli din eğitim-öğretiminin devlet okullarından uzaklaştırılmaya çalışmasının yanında din eğitim ve öğretimde yeni düzenlemeye gidilmesi gerektiği ortaya konulmuştur.

1990 yılında kabul edilen vicdan özgürlüğü ve dinî organizasyonlar yasası *din öğretiminin ve dinî yaşayışın* canlanmasına zemin hazırlamakla birlikte, günümüz RF’nu *din eğitim ve öğretiminin verilmeli mi? eğer verilecekse hangi model tercih edilmeli?* gibi sorulara cevap aramaya itmiştir. Bu konuda Theodor Kozyrev: “*daha zor ve riskli ancak pedagojik bakış açısında en arzulanan dinlerin kültürlerarası perspektifle ders verilmesi gerekmektedir. Bu bireylerin her bir dinî gelenekte spesifik ve yaygın olan şeyi görmelerine yardımcı olacak ve farklı dinlerle tanışık kılma olanağını*” sağlayacağını (Th. Kozyrev, 2001: 296) dile getirmiştir.

1992 yılında devlet inisiyatifi kendi eline alarak dinî kurumlara kısıtlama getirmiştir. Bundan böyle *misyonerliği hedefleyen* dinî kurumlar, başta devlet okulları olmak üzere devletin hiçbir organizasyonuna karışamaz, faaliyetlerine katılamaz olmuştur. Rusya’da devlet okul eğitiminin seküler doğasını belirleyen 1992 yılı, din ve eğitim arasındaki yasal ilişkiyi düzenlemiştir (Kozyrev ve Federov, 2007: 186). Bu dönemde Rusya’da din eğitiminin birkaç şekli gelişmiştir. Örneğin eğitim sisteminin bir unsuru olmaktan çok kilise misyonunun bir parçası olarak sürdürülen eğitim türü bulunmaktadır. Ortodoks toplulukları, St. Petersburg’daki Teoloji Akademisi ve

İlahiyat Fakültesi bu türdendir. Bir de ilkokul ve ortaokullarda İncil ve diğer dini edebiyatlar ile ilgili bilgi içeren edebiyat ve dünya dinleri derslerinden oluşan *yüzeysel ve kırılğan din öğretimi* bulunmaktadır. Ayrıca, devlet destekli olmalarına rağmen, sosyal bilimlerin öğrenilmesini istemeyen Moskova Hıristiyan Gimnazyumu gibi belirli bir mezhebin okulları mevcuttur.

Bütün bu okulların başarısızlıkları, din öğretiminin tamamen öğretmenin takdirine bırakılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Moskova Klasik Gimnazyumu, eski Yunan, Latin ve İbraniceyi içeren Ortodoks Hıristiyan öğretisi ile desteklenerek ilerlemişken, Petersburg Klasik Gimnazyumu, din eğitiminden tamamen yoksun kalmaktadır. Bu karmaşıklığın içinde derslerin Ortodoks hocanın mı? Katolik papzın mı? Yoksa Luteran pastörün mü yürüteceğinin belirlenmemiş olması da bulunmaktadır. Bu sorular Kozyrev'in ifadesi ile "*Rusya'da din öğretiminin karmakarışık bir durumda*" (Kozyrev, 2001: 293-295) olduğundan haber vermektedir.

Bu belirsizliklerin önüne geçmek için eğitimin dinle ilgili kısmı 1997 yılında yeniden gözden geçirilerek düzenleme getirilen vicdan özgürlüğü ve dinî kuruluşlar adındaki Federal Yasa'da yeniden gözden geçirilmiştir. Buna uygun olarak *dinî kurumların faaliyetlerine* ilişkin bütün kısıtlamalar kaldırılmış, onlara sadece kendi özel dinî okullarını düzenlemekle kalmayıp, ders programları dışında olsa dahi, devlet okullarında din eğitimi okutmalarına izin verilmiştir. Bu mesele tartışmalara yol açarak kamu tartışmalarının merkezinde iki karşıt pozisyon yer almıştır. Bir yanda, "laiklik ilkesi" ile ilgili (özellikle İngiltere'ye atıfta bulunan) RF'nun Anayasasının savunulması yer alırken, diğer tarafta da eğitim alanındaki kilisenin nüfuzunu teşvik eden (çoğunlukla Almanya'yı örnek alan) referans eğitim metotları savunucuları yer almışlardır (Kozyrev ve Federov, 2007: 186-187).

Bondarevskaya ve Kulnevich'in belirttiklerine göre, 1997'de başlayan tartışmalar 1999'da *din eğitiminin mezhebe dayalı modeli* rağbet görmesi ile açıklığa kavuşturulmuştur denilebilir. Nitekim Roma Katolik din adamları, Yahudi toplulukları liderleri ve bazı Protestan mezhepleri bu yönde olumlu görüş belirtmişlerdir. Müslüman liderlerinin ise, okulda din öğretiminin tarafsız olarak bilimsel yaklaşımla okutulması konusunda daha meyilli olduğu kaydedilmiştir (Kozyrev ve Federov, 2007: 188).

1999 yılı sonrası kavramsal düzeyde din eğitiminde yer alan konuların hukukî yöndeki ciddi sorunları aşılmıştır. İ. Ponkin'in (2003) ele aldığı *laik devlet* ve *laik eğitim* kavramlarının detaylı anlatılmaya çalışılması ile başlatılan ilerleme yolu, eğitim içerisinde dinin *akademik düzeyde araştırılabileceğine* bilim adamlarını inandırmıştır. Sonrasında dinin akademik düzeyde araştırılmasının teorik kısmıyla ilgilenen birçok monografik çalışma ortaya atılmıştır. Örneğin Y. Shestun'un (2001) "Ortodoks Pedagojisi", L. Harisova'nın (2002) "Eğitim İçeriğinde Din Kültürünün Yeri", İ. Metlik'in (2004) "Devlet Okullarında Din ve Eğitim", F. Kozyrev'in (2005) "Devlet Okullarında Din Eğitimi" adlı eserleri, bu konuda önemli ölçüde katkı sağlamıştır (Kozyrev ve Federov, 2007: 189). İlgili araştırmalar, bir yanda Norveç, İngiltere, Danimarka gibi ülkelerdeki mezhebe dayalı olmayan multikültürel din dersinin verilmesini isteyen, diğer yanda da Almanya, İspanya ülkelerinde mevcut zorunlu mezhebe dayalı din dersi sistemini savunan ters kutuplu görüşlerin ortak noktada buluşmasına yardımcı olmuştur. Lähneman ve Schreiner Avrupa Ülkelerinin Din Eğitimine yaklaşımı ile ilgili sınıflandırmayı şu şekilde yapmaktadır: 1) Mezhebe dayalı din dersi (zorunlu) – Almanya, İspanya vd. 2) Mezhebe dayalı din dersi (isteğe bağlı) – Polonya, İtalya vd. 3) Mezhep dışı çok kültürlü din dersi (zorunlu) – İngiltere, Norveç, Danimarka, İsveç vd. 4) Mezhep dışı çok kültürlü din dersi (isteğe bağlı) – Estonya, Moldova vd. 5) Sistematik din eğitimi mevcut olmayan – Fransa, Rusya, Beyaz Rusya,

Ukrayna vd. 6) Mezhebe dayalı çok kültürlü din eğitimi – Hollanda, İsviçre, Türkiye (bkz: Lahnemann ve Schreiner, 2009).

Bu konuda devlet okullarında din eğitiminin sistematik bir şekilde verilmesi ile ilgili Avrupa ülkelerinden örnek almayı teklif eden Kozyrev:

Laiklik ilkesine göre geliştirilmiş din öğretimi hakkında aşağıdaki sınıflama söylenebilir:

Din öğretimi hem öğrencinin hem de öğretmenin dinî kimliğinin neliğini önceliğe almaz. Ayrıca onların mezhep aidiyeti derse devam etmelerine hiçbir zorluk çıkarmaz. Din öğretimi herhangi bir dinî topluluk ya da gelenek üyesi tarafından yürütülmediği gibi, öğretmen dinî dernek temsilcisi olmak zorunda değildir. Eğitim ne savunucu (apolojical) ne de ruhbanlık (clerical) özelliğini içermektedir. Okutulmakta olan dersin kritik değerlendirmesini yapmak teşvik edilmektedir, tartışılmaz ve bağlayıcı dindarlık üzerine kurulu doktriner derslerin okutulmasına ise izin verilmemektedir.

Din öğretimi öğrencilerin inancını ele almamaktadır ve toplum ile kilisenin bağlantısını güçlendirme (inchurching) ya da dindarlığı yükseltme gibi hedefleri yoktur. İşte son yılların en önemli çalışması olan “dinî olmayan” din dersinin Avrupa ülkelerinde okutulması, din hakkında bilgi almak isteyen ancak dinî öğretilerden uzak kalmayı öngören kesim için ideal bir model sunmuş oldu. Böylelikle “bağlılık ve gönüllülük” temelinde profesyonel (mezhebe dayalı) din öğretimi ile nonprofesyonel (mezheplerüstü) din öğretiminin birbirinden farklı olduğunu ortaya koydu. Genel yaklaşım, okulda, ya dini içerikli dersin tamamen iptal edilmesi, ya da laiklik ilkesini gözeterek ve herhangi bir mezhebe dayalı olmayan din öğretimi olması gerektiğidir. İkinci şıkta din öğretiminin zorunluluğu söz konusudur (Kozyrev, 2013: 227-228) demektedir. Bu bilgilerin ardından, yazar okul sisteminde olabilecek din dersinin tiplerinden bahsetmekle (Tablo 6.) aşağıdaki gibi tablo oluşturmuştur. Devlet okullarında öğretilmesi öngörülen din dersinin tiplerinden faydalanarak RF’nun

kendi eğitim sisteminde uygulanabilecek ve çok dinli yapısına uygun bir din öğretimi sistemi oluşturması gerektiği anlaşılmıştır.

Tablo 6. Devlet okullarındaki Din Dersinin tipleri. (Kozyrev, 2013: 228).

Dini toplulukların sorumluluğundaki	Devlet ile dini kurumların işbirliğine dayalı	Devlet okul ve kurumlarının sorumluluğundaki
Mezhebe dayalı Din Öğretimi (denominational education)	Din Bilimlerine bağlı Din Öğretimi (religious education)	
Gönüllü (isteğe bağlı)	Gönüllü/Zorunlu	Zorunlu

1990 yılındaki yasanın devamı olan 1997 yılındaki *Dinî Kurumlar ve Vicdan Özgürlüğü kanunu*, aynı kanunun 1999 yılındaki yeni düzenlemesi, Ortodoks Kilisesine avantaj sağlamıştır. Buna bağlı olarak Kilise, sadece dinî okulların organizasyonu (bkz: Dualı, 2014: 11-15) değil, aynı zamanda ders programı dışında ve bazı makul şartlar altında devlet okullarında mezhebe dayalı din eğitimi verebilme imkânı elde etmiştir. Rus Ortodoks Kilisenin gayretleriyle 2000 yılının sonuna doğru Rusya'nın birçok bölgesinde 'Ortodoks Kültürünün Esasları' dersi yerel yöneticilerle yapılan ikili anlaşmalar çerçevesinde okullarda okutulmaya başlamıştır. Din eğitimi her geçen sene biraz daha yaygın hale gelmiş ve bazı bölge okullarında zorunlu dersler arasına girmiştir. Örneğin, 2004 yılında Kursk vilayetinde mevcut 877 okuldan 615'inde Ortodoks Kültürünün Esasları dersi seçmeli olarak okutulmuştur (Dualı, 2013: 231).

2006 yılına gelindiğinde, din eğitimi *Kültür Bilim ve Dünya Dinleri Öğretimi* isimleri altında devlet okullarının tümünde doğrudan bir ders olarak okutulmaya başlamıştır. Ülkedeki *herkese din eğitimi* yaklaşımı ise *dinî konuların aşırı derecede politize edilmesi, sivil toplumların din öğretimine fazla yaklaşmaması ve seküler bir çevrede dinle ilgili çağdaş eğitim ve teorilere ilişkin yeterli derecede çalışmaların*

olmayışı gibi faktörlerden dolayı gelişmekte geç kalmıştır. Bu da *din öğretiminin* yavaş yavaş federal seviyede gelişmesini sağlamıştır (Köylü, 2013: 319-320).

2007 yılında ülkenin önde gelen akademisyenlerinden bir grup V. Putin'e mektup yazarak, Kilisenin toplum üzerinde artan etkisinden duydukları endişeyi dile getirmişlerdir. Eğitim sürecinde Ortodoks Kültürünün Esasları dersi, geniş bir kamusal tartışmaya yol açmıştır. Kozyrev açısından tartışmaya yol açması doğal durumdur. Çünkü sadece Ortodoks Kültürünün Esasları dersinin devlet okullarında din eğitiminin örneğinin yansımaları olarak okutulması, diğer din mensuplarına aykırı bir davranıştır (Kozyrev, 2003: 69-70). Bu konuda en önemli protesto eylemi "On Akademisyenin Mektubu" olarak tarihe geçmiştir (Tribune, 2015). 22.07.2007 tarihinde yayınlanan bu mektupta Rusya Bilimler Akademisinin üyeleri, laik ülke olan Rusya'nın kilise nüfuzuna (clericalization) dönüştürülmesinin sakıncalı olduğunu ve çok uluslu, çok mezhepli ülkede bu dersin verilmesinin adil olmadığını dile getirmişlerdir (Dualı, 2013: 230; Pibayev, 2015: 52).

Kozyrev ile Fedorov'a (2006) göre Rusya'daki çokkültürlülük hususu esas alındığı zaman, laik kesimin endişe ve eleştirileri doğrudur. Ancak bu proje, Rusya'daki din eğitim ve öğretimin onarılması (*reanimation*) ve yenilenmesi (*innovation*) için önemli ve belirleyici özelliğe sahiptir. Ortodoks Kültürünün Esasları dersinin, din eğitim ve öğretimin gelişmesindeki önemi üç yol ile değerlendirilebileceğini dile getiren yazarlar, şu bilgileri dile getirmişler:

Bu dersin öneminin ilk örneği, Din öğretiminin Rusya devlet okullarında öğretilirliğinin ölçülmesinde yardımcı olacaktır. Yani Ortodoks Kültürünün Esasları dersinin okullardaki iyi-kötü deneyiminden faydalanmak yararlı olacaktır. Buradaki "kültür" kelimesi ise laikliğe de karşı gelmemekte ve din kültürünün öğretilmesi gerektiğine dalalet etmektedir. İkincisi ise, bu dersin herhangi bir mezhebe

dayalı derste uygulanabilecek bazı önemli kurallar içermektedir. Örneğin dersin amacı, bilginin çağdaş sistemine doğrudan ilgisi olan yeni perspektifler ile öğrencileri tanıştırmaktır. Dersin dinî özellik taşımayıp, kültürel bağlamda öğretilmesi, ülkenin hem laik hem de hümanist özelliğine ters düşmemektedir. Bu dersin devlet okullarında okutulmasında kesinlikle dinî ritüellerden yararlanıl-mayacaktır ve hiçbir öğrenci ve ebeveyn bu konuda zorlanmayacaktır. Üçüncü önemli nokta ise, bu ders seküler ve confessionalist (katı mezhepsel) görüşleri ortak noktada buluşturabilecek ve ülkenin eğitim-öğretim sisteminde dinin doğru bir şekilde öğretilmesi ve öğrenilmesine katkı sağlayacaktır (Kozyrev ve Federov, 2006: 190).

Ortodoks Kültürünün Esasları dersi devlet okullarında din dersinin öğretilmesi konusunda yeni çığır açmakla kalmayıp, dini okullardaki müfredat farklılıklarına da öncülük edecek gibi görülmüştür. Çünkü Rusya'daki bazı dini mezheplerin devlet destekli okullarında da durum iyi değildir. Şöyle ki, Theodor Kozyrev'in dediklerine göre:

Rusya Federasyonu'nda en iyi okullardan biri olan Moskova Klasik Gimnazyumunda, eski Yunanca, Latince ve İbraniceyi içeren ve Moskova kilisesinden gelen bir papaz tarafından okutulan Ortodoks Hıristiyan Öğretisi dersi zorunlu olarak okutulmaktadır. Statü ve program itibarı ile aynı derecedeki bir diğer Petersburg Klasik Gimnazyumunda ise dinî öğretim neredeyse kaybolmak üzeredir. Ayrıca derslerin sadece küçük gruplara yönelik öğretilmesi farklı boyuttaki sorunlara yol açabilecektir. Dolayısıyla en makul yol, öğrencilerin bu derslere gönüllü olarak katılmalarının sağlanmasıdır. Yani seçmeli ders olarak Hıristiyan Kültürünün verilmesi hem mezhepler arası ilişkilerden kaynaklanan sorunların çözülmesinde hem de öğrencilerin tanımak istedikleri dinî kültür arasında seçim yapma hakkına sahip olacakları düşünülebilir (Th. Kozyrev, 2001: 295).

Ülkedeki laik kesimin endişesi ve devlet okullarındaki din dersinin tamamen kaldırılması fikri, Kilise tarafından önerilen ve uygulamaya geçirilen Ortodoks

Kültürünün Esasları dersinin ortadan kaldırılmasını ve devlet okullarında din eğitiminin verilmesini engelleyememiştir. Buradaki en önemli nokta ise, ‘Ortodoksluğun Esasları’ dersinin öğrenciler ve onların velileri açısından her hangi bir olumsuzluk yaratmayacağını belirtilmesi ve Hıristiyanlığın Batı Medeniyetine sunduğu katkı, özellikle de Ortodoksluğun Rus kültürünün oluşumunda oynadığı büyük rol oynadığında yatmaktadır (Dualı, 2013: 231). Artık ülkede dinin sosyokültürel bir bilim bakış açısıyla incelenmesi gerektiği ile ilgili olumlu kanaat geliştirilmiştir. Yani din dersi kültür bileşenlerinden biri olarak devlet okullarında okutulma kararına bağlanmış oldu (Proshak, 2010: 123).

Rusya’nın din öğretimi model arayışını Kozyrev aşağıdaki ifadesi ile adeta özetlemiştir:

Batılı pedagojik model ve yaklaşımların mekanik olarak takip edilmesi, şu an ulusal manevi hayatımızda var olan durumu şiddetlendirebilir. Örneğin, İngiltere’de, aynı sınıftaki genç öğrencilere altı farklı din (burada din hakkında modelinden bahsedildiğini belirtmem gerek) öğretilmektedir. Bu sistem Britanya’nın işine yarayacaktır, çünkü bu çocuklar doğal olarak farklı ve diğerlerinin nadiren etkileşime girdiği alt kültürlerle mensuplar. İngiliz öğretmenler, küçük bir çocuğun garip komşularını sevmesini sağlamak için komşunun dininin bile en azından anlaşılması gerektiğini düşünüyor. Rusya’da ise bu yaklaşım henüz uygun değildir. Dolayısıyla, kendi din eğitim sistemimizi oluştururken “kuşağın uzlaştırılması ve ulusal manevi geleneğimizdeki kopuşun üstesinden gelmeyi öğrenmek” gibi daha acil konuları da aramalıyız. Ayrıca gençlere, atalarımızın nerede doğruları ve nerede yanlışları olduğunu anlatmamız lazım.

Seküler dinî pedagoji konusunda Batı ülkelerinin çok gerisinde kaldık. Ancak bu geçici gerilik, kendi inançlarımızı ve kendi yolumuzu aramamalıyız anlamına gelmez. Ülkemizde halen mevcut olan dinî ve yasal durumlara uyarlanabilirken

toplumumuzun ihtiyaçlarını hala karşılayabilecek bir din eğitimi modeli seçmemiz önemlidir. Rusya'nın büyük bölümü Ortodoks Hıristiyan olarak kaldığından ve Hıristiyan Ortodoksluğu Rusya'nın etnolojik çekirdeğini oluşturduğundan dolayı, bu gerçek din eğitimi programlarına yansımalıdır. Ayrıca din eğitimi, belirli geleneklerin tarihsel olarak oluşturulan özelliklerinden ayrılmış olmamalı ve dinlerin "eşitliğini" elde etme çabasına girilmemelidir. Şüphesiz hiçbir çocuk kendi dinî geleneklerini tanıma şansından mahrum bırakılmamalı ve bu geleneklerin hiçbirine çarpık veya kısmi bir görüş verilmemelidir. Ayrıca dinsel azınlıklara mensup öğrencilerin kendi geleneklerine dayalı olarak din eğitimi alabilmeleri sağlanmalıdır.

Gerçekten de, Rusya'da din eğitiminin geleceği, sadece okul programlarının nasıl yapıldığı değil, önemli olmasına değil, aynı zamanda bu eğitimin hangi fikir ve değerlere dayandırılacağına da bağlı olacaktır. Bilimsel olarak geliştirilmiş bir dinî pedagoji sisteminin en önemli amacı, bu tür eğitimin ana fikir, amaç ve ilkelerinin bir formülasyonu olmalıdır. Konumumuzu belirlemeli, önceliklerimizi beyan etmeli ve yeni bir sivil toplum kurarken hangi değerlere güveneceğimize karar vermeliyiz. Bu öncelikler, her kişinin potansiyelini en üst seviyeye çıkarmaya yönelik yaratıcı gelişimini, ulusal ve dinî özdeşleşmemizi güçlendirmeyi ve geleneklerimize uyma kabiliyetini içermelidir. Sorulması gereken soru, dinî duyguların siyasal ve toplumsal amaçlarla sömürülmesine izin verilip verilmemesi hakkında olmalıdır. Cevap "evet" ise, ne derecede sömürüldüğü araştırılmalıdır. Yukarıdaki sorular cevaplanırken, eğer kamu ve profesyonel pedagoglar bölünerek ortak bir zemin bulamıyor iseler, çoğulculuğun özüne uygun olacak birkaç pedagojik okul ve eğilim geliştirilmeli ve zorla birleştirme olmamalıdır (Kozyrev, 2002: 26-27).

Th. Kozyrev ise Rusya'daki 2000'li yıllardaki din eğitimi ve öğretimindeki karmaşıklığın zamanla giderileceğine inanmaktadır. Ona göre RF'nda din öğretiminin neliği ile ilgili sorunun tam anlamıyla cevaplandırılmadığı ancak bireylerin farklı dinlerle tanışık olmasının sistemli bir şekilde sağlanabileceği mümkündür (Th. Kozyrev, 2001: 291). 24 Nisan 2001 yılındaki RF parlamentosunda düzenlenen "Rusya'da Din

Eğitimi: Sorunlar ve Beklentiler" başlıklı bir oturum bu gelişmenin ilk rneği denilebilir.

Bu toplantıdan elde edilen nihai belge, katılımcılar tarafından kabul edilen, Rusya okullarındaki manevi yetiştirme ve din eğitiminin, diğer eğitim konuları arasında öncelikli bir konumda olması gerektiği kararına bağlı olarak oluşturulmuştur. İlke olarak, Rusya'nın devlet okul sisteminin laik karakterinin çeşitli tarihsel-dinsel bilgi sistemlerinin ğretimi de dâhil olmak üzere dinî bakış açısına dayalı eğitimin dışlanmaması gerektiği kararı alınmış ve geleneksel inançların temel özelliklerinin, genel eğitim sistemi tarafından benimsenen programlara dâhil edilmesi dşuncesi ortaya atılmıştır (Kozyrev, 2002: 23).

Yukarıda zikredilen F. Kozyrev'in görüş ve fikirlerinden devlet okullarında din eğitimi ve ğretimi veren birçok ülkenin (rneğin İngiltere) deneyiminden yararlandığı anlaşılmaktadır (ayrıca bkz: Kozyrev, 2006: 192). Dolayısı ile modern çoğulculuk programına bağlı kalarak, öğrencilerin bir birlerine hoşgrl ve saygılı davranmasını sağlama ve güçlendirme amacını taşıyan, din ve eğitim süreci için öğretici ve eğitici bir kaynak anlayışı oluşturulmuştur denilebilir.

Dinlerarası ve dindarlar arası diyalog ilkesinin açıkça uygulanabilmesine ilişkin Rusya'da uzun süren tartışmalar sonrası, kültürel temelde din eğitimini oluşturma gerekçesi ortaya çıkmıştır. Böylelikle dersin içeriği ülkede geleneksel olarak kabul edilmiş dinlerin kültürünü öğretmeyi hedeflemektedir. Ders içeriğinin unsurları ya da konularının oluşturulmasında, ilgili din kültürlerine ait dinî semboller, bireysel çalışma ve anıtlardan (resim, yazılı metinler, tarihi mekânlar vb.) da gerekli lde yararlanma öngörülmüştür. Din kültürü ve laik etik esaslarına bağlı din öğretiminin sayesinde,

RF’nda dindarlar ve bireyler arası diyalogun dört seviyesi gerçekleştirilmiş olacağını söylemek mümkündür.

Bu doğrultuda, diyalog türünün birincisi (belki de en önemlisi) bireylerin kendi görüşleri ile bir diğèrinin görüşünün tutarsız olma durumunu engelleyebilecek “kişilerarası diyalogun” sağlanabileceği hedeflenmiştir. Din eğitimi açısından değerlendirildiği zaman da diyalogun ikinci seviyesinin başka bir deyişle “öğrencinin kişiliği ile kültür arasındaki diyalogun” sağlanması amaçlanmıştır. Üçüncü olarak multikültürel toplumların vazgeçilmesi olan “kültürlerin diyalogunun” düzenlenmesi öngörülmüştür. Dördüncü seviyede de çağdaş teolojik sözlükteki anlamı itibarı ile din ve kültürün interaktif sürecine ağırlık veren “iki yönlü diyalogun” oluşturulmasına (Kozyrev, 2010: 57-59) önem verildiği söylenmiştir.

2006’daki Ulusal Eğitim Politikası Konsepti aynı bu yönde geliştirilmiştir. Konsept gereği Rusya’daki eğitimin etik ve sosyal işlevine vurgu yapılmış, çok etnikli Rus nüfusunun tek bir ülkeye dönüştürülmesi ve maneviyatın pekiştirilmesi gerektiğine önem verilmiştir. Bu bağlamda değişim sürecine giren ülkedeki eğitim-öğretim sisteminin “Rusya Halklarının Ruhsal ve Ahlakî Kültürü Temelleri” esasında (Kozyrev, 2011a: 1) yeniden düzenlendiğini görmek mümkündür. Ancak bazı tespitlere göre RF, din öğretiminde yeni model arayışında (özellikle laik kesimin düşüncesine göre) eksik ve yanlış yoldadır. Örnek verilecek olursa gazeteci İ. Bogatırov, dinin öğretimının karmaşıklığa yol açacağını, siyaset bilimcisi S. Stremidlovskiy de, ülke genelinin dindar olarak görüldüğü halde aslında laiklik ilkesine göre yaşam tarzına sahip olmasını gerekçe göstererek, din dersinin devlet okullarına karıştırılmasını istemediklerini açık bir şekilde beyan etmişlerdir (İarex2086, 2011).

Siyaset bilimci G. Trophimchuk ise, din öğretiminin ülkede hoşgörüsüzlüğü arttırarak, bir sonraki parçalanmaya yol açacağını düşünmektedir. Onun açıklamasında aşağıdaki bilgiler mevcuttur:

Devlet yönetimi ülkenin kiliseleştirilmesinin (clericalization) nüfus için bir tehdit unsuru olduğunu anlamalıdır. RF durumunda ise dinî çizgide ülkenin çöküşü söz konusudur. Nitekim devletin parçalanmasının en güvenilir yolu dindir. Çok büyük olasılıkla nüfusun nefretinin şiddet dalgası tapınaklar yüzünden gelebilir. O yüzden dinî önderler, akıllı adamlar olarak dinin – okul ve siyasete taşınmasını istememeliler. Devletten sadece toplumsal olay ve gerçekler karşısında destek almalıdır. Hoşgörüden bahsedeceklerine, iş yüzünde onu göstermeli ve terör, mafya ve rüşvet gibi suçlarla pratikte savaşmalıdır (İarex2087, 2011).

Bu fikirlere nazaran Rusya’da din eğitimi ve öğretiminin gerekliliği konusunda araştırmalar gerçekleştirilmeye devam edilmiştir. Konu ile ilgili Kozyrev şu şekilde düşünmektedir:

Eğitim-öğretimde ilke ve standart birliğinin kurulmasının ilk yolu antropolojik düzlemde din eğitimi yapmaktır. Eğitimin merkezinde dinî geleneğin özellikleri yerine bireyin dindarlık karakteri olmalıdır, böylelikle sosyalleşme dinin genel-geçer yasaları ile ilişkili olarak gerçekleşmektedir. Bireyin dindarlığı, psikolojik ve antropolojik açıdan incelendiği zaman, din eğitiminin hedefi, mezhebe bağlı olduğuna bakmaksızın bireyin dindarlığının yükseltilmesi yönünde geliştirilebilir. Böylelikle din eğitiminin sosyalleşme işlevi, dinsel kimlik ve bireysel dindarlık konularının sosyal açıdan önemli yönlerini yükseltme hedefine göre tasarlanacaktır. Birlik kurmanın bir diğer yolu ise, kendi içinde mezhepsel birlik temelini bulmaya yönelik okul uygulamasıdır. Bu ilkede katılımcılar (öğrenciler), dindarlık (clericalization) eğitimindeki gibi inanaların topluluğunun aksine öğrenci topluluğu olarak değerlendirilir. Böylece çoğulcu toplumda yaşadığının farkında olan öğrenciler dinlerarası işbirliğine katkı sağlayabileceklerdir.

Çoğulcu toplumun küçük örneği olmaya başlayan modern okul ise, kendini açıklama ve karşısındakini tanıma, farklı olana saygı ve anlayış gösterme, dinî konularda özgür kültürlerarası diyalogun gerçekleşebileceği ve bünyesinde farklı dinî inançlara yeri olan kolektif bir yere dönüşmelidir. Bu yöndeki ilk ve en önemli unsur, eğitimin laik karakterine uygulanan amaçsallığı çerçevesinde, pedagojik ve misyonerlik hedefi ile motivasyonları ayırt edebilmektir. Okuldaki eğitim ders konuludur ve bizim çalışmamızın amacını ve eğitim sürecinin performans değerlendirme kriterlerini bilmemiz lazım. Yani din öğretimi dersinin yanlışı, doğrusu, ilerleme işaretleri neler olduğunu ve diğer derslerden farklı olan yanı ile anlamlı tarafları hangileri olduğunu bilmemiz gerekmektedir (Kozyrev, 2006: 197).

Uzun süren tartışmalar gereği ve özellikle din eğitimi ve öğretimi konusunun gerekliliğini dile getiren araştırmacılar ile Ortodoks Kilisesinin “din derslerinin resmileştirilmesi” talebi üzerine, Rus hükümeti konunun önemini anlamıştır. Bu bağlamda 2 Ağustos 2009 yılında dönemin cumhurbaşkanı D. Medvedev, bir genelge yayınlamaya, devlet okullarında *Osnovi Religioznih Kul'tur i Svetskoy Etiki (Din Kültürü ve Laik Etiğin Esasları - ORKSE)* adı altında din eğitiminin okutulmasının talimatını vermiştir (Dualı, 2013: 233; Clay, 2015: 55).

Bunun üzerine Eğitim Bakanlığı nezdinde Kurumlar Arası Koordinasyon Komisyonu oluşturularak, Rus Ortodoks Kilisesi temsilcileri, Rusya Müftüler Konseyi, Rusya Yahudi Dini Cemaatler Konseyi ve Budist cemaati yetkilileri toplanmıştır. 29 Ekim 2009 tarihinde, ‘Din Kültürünün Esasları ve Etik’ adı altında din derslerinin 2009-2011 yılları arasında bazı bölgelerde test edilmesi kararı alınmıştır (Dualı, 2013: 233). Nisan 2010'da, daha sonra uygulamaya geçirilecek olan deney başlatılmış ve konu kapsamında 9-11 yaşındaki (Rusya okul sisteminde 4. ve 5. sınıflardaki) öğrencilere Dünya Dinleri ve Kültürleri, Laik Etik Esasları, Ortodoks Kültürünün Esasları, İslam

Kültürünün Esasları, Yahudi Kültürünün Esasları ve Budist Kültürünün Esasları olmak üzere altı modül seçmeli olarak sunulmuştur (Kozyrev, 2011a: 1).

2009 Kasım ayı içerisinde RF Eğitim Bakanlığı ORKSE başlığı altındaki ders modüllerinin devlet okullarındaki müfredata uygun halde hazırlanmış ve bu planın uygulamasına ilişkin 2009-2011 yılları boyunca sürekli toplantılar gerçekleştirilmiştir. Eğitim kurumları için metodolojik destek kapsamlı eğitim kursunun hazırlanması, öğretim materyallerinin çoğaltılması ve sorumlu öğretim üyelerinin olağanüstü ek eğitim takibi 2009 yılının Şubat ayı itibarı ile 2011 yılının Ağustos ayına kadar devam edilmiştir. Ders programının pilot uygulaması için de Kalmık, Karaçay-Çerkes, Udmurtya, Çeçen ve Çuvaş özerk cumhuriyetleri, Kamçatskiy, Krasnoyarskiy ve Stavropolskiy Krayları (bölgeleri), Vologodsk, Kaliningradsk, Kostromsk, Kurgansk, Novosibirsk, Penza, Sverlovsk, Tambov, Tversk, Tomsk Oblastları (illeri) ve Yahudi Otonom Bölgesi seçilmiştir (Zakonodatel'stvo, 2016).

Bezuglov, ORKSE dersinin okutulmasına karşı çıkan bazı kesimlere cevap nezdinde, bu ders programının, öncelikle *laik eğitim sisteminin doğası* garanti edildiğini ve ders mahiyetine *dinin kültürel ve ahlaki boyutları* aktarıldığını dile getirmiştir. Bu derslerin seçmeli olmasını Rusya Anayasasının 28. Maddesinde belirtilen din ve vicdan özgürlüğünün uyarlamasına uygun halde olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca modellerin seçimi sorumluluğu *tüzel kişilik tasarımı* ile ortaya konularak, öğrencinin yasal temsilcileri olan ebeveynlere öncelik verilmesini, yazar eğitim organizasyonlarının şu ya da bu fikri öğrenciye dayatma yetkisini ortadan kaldırdığını ortaya koyduğunu dile getirmiştir. Yazar bu kriterin aynı zamanda manevî ve ahlakî kültür temsil edilen dersin, vicdan özgürlüğü kanununun 4. Bölümü ve 5. Maddesine göre seçilmesi ve ebeveynlerin

talebi üzerine de yerel otorite ile istişarede bulunma imkânını sağladığını kaydetmiştir (Bezuglov, 2013: 129).

Ders programı için toplamda otuz dört saat ayrılmıştır ve dördüncü sınıfın son, beşinci sınıfın da ilk yarısında öğretilmesi planlanmıştır. ORKSE ders programının seçeneklerinin tümünün, ilk ve son ünitesi, öğrencilerin ortak yönünü vurgulayan “Rusya hepimizin ortak evimiz” ve “Vatan için Sevmek” gibi konuları içerdiği görülmektedir (Kozyrev, 2011a: 1). ORKSE dersinin örnek sunumu (Tablo.7) aşağıda verilmiştir.

Tablo 7. Rusya eğitim sistemindeki ORKSE ders programı örneği. (Gnezdilova, 2010: 34-38).

Ortodoks Kültürünün Esasları	İslam Kültürünün Esasları	Budist Kültürünün Esasları	Yahudi Kültürünün Esasları	Dünya Dinleri ve Kültürlerinin Esasları	Laik Etiğin Esasları
4. sınıf, dördüncü çeyrek (17 saat)					
Blok 1. Giriş, İnsan ve Toplum Yaşamında Manevi Değerler ve Ahlaki İdealler (1 saat)					
1. Ders RUSYA HEPİMİZİN ANAVATANI					
Blok 2. Din Kültürü ve Laik Etiğin Esasları, I. Bölüm (16 saat)					
2. Ders					
Ortodoks-luğun dinî geleneğine giriş.	İslam dinî geleneğine giriş. Din ve Kültür.	Budist dinî geleneğine giriş. Din ve Kültür.	Yahudi dinî geleneğine giriş. Din ve Kültür.	Kültür ve Din.	Kültür ve ahlâk. Etik (ahlak) ve önemi.
3. Ders					
Kutsal Yazı (kitap).	Örnek insan ve ahlak öğreticisi Muhammed Peygamber’in hayat hikâyesi.	Buda (Buddha) ve onun öğretisi.	Yahudiliğin temel kitabı – Tevrat, özü ve Hillel’in Altın Kuralları.	Kültür ve Din	Toplumsal Cinsiyet ve Aile - insanlık tarihinin ahlaki ilişkilerin kaynağı.
4. Ders					
Kutsal ve Kutsal Gelenek.	Muhammed peygamber ve onun vaaz/tebliğ görevi.	Buda (Buddha) ve onun öğretisi.	Yazılı ve Sözlü Tevrat. Klasik Yahudi Metinler.	Dinlerin ortaya çıkışı ve antik inançlar.	Akrabalık ve aile değerleri.

5. Ders					
Ortodoks Hristiyanları. Neye İnanıyorlar?	Muhammed Peygamberin güzel özellikleri.	Budizm'in kutsal ilkeleri.	Yahudi halkının ataları.	Dinlerin ortaya çıkışı. Dinler ve onların kurucuları.	Tarihsel bellek biçimlerinden biri olarak aile tatilleri.
6. Ders					
Tanrı ve bu dünya ile ilgili Ortodoks Kültürü ne diyor?	Hoşgörünün ilkeleri olarak Kuran ve Sünnet.	Budizm'in ilkeleri.	Yahudiler Mısır'da, Yusuf'tan Musa'ya.	Dünya dinlerinin kutsal kitapları.	Farklı halkların kültüründeki ahlak örnekleri.
7. Ders					
Ortodoks Kültürü insan konusunda ne diyor	İslam etiği ve İslam'ın genel prensipleri	Dünyanın Budizm ile ilgili haritası	Mısırdan çıkış	Dünya dinlerinin kutsal kitapları	Ahlak örneği olarak – halk kahramanları
8. Ders					
Hristiyanlığın Kurtuluş öğretisi.	İslam ve İslam ahlakının esasları.	Dünyanın Budizm ile ilgili haritası.	Sina dağında Tevrat'ın alınması.	Dünya dinlerinde – ayet ve kutsal sözlerin bekçileri.	Soyluların onur kodeksi.
9. Ders					
Ortodoks geleneğinde iyilik ve kötülük.	Müslümanların sorumluluklarını yerine getirmesi.	İyilik ve kötülük.	Yahudi Kültüründe Peygamberler ve Azizler.	Dünya dinlerinin geleneklerinde insan.	Centilmen ve bayan – özellikleri.
10. Ders					
Hristiyan etiği. Hz. İsa'nın Matta İncilinde geçen sözleri.	Müslümanların sorumlulukları.	Hoşgörü ve şefkat.	Yahudi Kültüründe Peygamberler ve Azizler.	Kutsal yapıtlar.	Devlet ve vatandaşların ahlak sistemleri.
11. Ders					
Hristiyan etiği: Hoşgörünün altın kuralları.	Müslümanların sorumlulukları.	İnsana karşı sevgi ve hayatın değeri.	Yahudi hayatında tapınağın yeri.	Kutsal yapıtlar.	Vatanın kültürel tarihinde ahlak örnekleri.
12. Ders					
Hristiyan etiği.	Müslümanların sorumlulukları.	Rahmet ve şefkat.	Sinagoglar ve onların yapısı.	Din kültüründe sanatın yeri.	Vatan koruyucularının ahlak anlayışı.
13. Ders					
Hristiyan etiği: Görev ve Sorumluluk	Müslümanların sorumlulukları.	Doğa ile ilişki nasıl kurulmalıdır.	Yahudi geleneğinde Şabat.	Din kültüründe sanatın yeri.	Dürüstlük. Entelektüellik.

14. Ders					
Kurtarıcı: Kurbanlık aşk.	Mescid – niçin ve nasıl yapılmıştır.	Budist geleneğindeki azizler.	İyilik ve kötü- lük. Dünyada kötülüğün görünümleri.	Din kültüründe sanatın yeri.	Çalışma morali. İş geleneğinde etik
15. Ders					
Kurtarıcı: Ölüme karşı Zafer	Müslüman takvimi ve kronolojisi	Budist Kültüründe aile	İyilik ve kötülük	Günah, tövbe ve intikam kavramları Cennet ve cehennem.	Günümüzde ahlaki olmanın anlam ve önemi
16. Ders - Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları.					
17. Ders – Yılsonu ders notu hesaplama					
5. sınıf, ilk çeyrek (17 saat)					

Blok 3. Din Kültürü ve Laik Etiğin Esasları, II. Bölüm (12 saat)

18. Ders					
Rusya’da Ortodoksluk.	Rusya’da İslam.	Rusya’da Budizm.	Rusya’da Yahudilik.	Rusya’daki Dinler.	İyilik ve Kötülük.
19. Ders					
Ortodoksluk Kilisesi.	İslam dininde aile.	Budist öğretisinin ve ahlakının esasları.	Yahudiliğin temel prensipleri.	Rusya’daki Dinler.	Görev ve Vicdan.
20. Ders					
Ortodoks Kilisesi ve diğer kutsal tapınaklar.	İslam dinindeki aile ahlakının esasları.	Budist dünya görüşünde insanın yeri.	Yahudiliğin temel prensipleri.	Din ve ahlak. Dünya dinlerindeki ahlaki emirler.	Şeref ve haysiyet.
21. Ders					
Ortodokslukta ayınlar. Ortodoksluğun sembolik dili.	İslam’daki ahlaki değerler, iyilik ve büyüklere saygı.	Budist dünya görüşünde insanın yeri.	Merhamet, zayıfları koruma ve yardımlaşma.	Din ve ahlak. Dünya dinlerindeki ahlaki emirler.	Yaşam ve mutluluğun anlamı.
22. Ders					
Hıristiyan sanatı (simgeler, kilise korusu, el işlemeli sanatları).	İslam’daki ahlaki değerler: dostluk, misafirperverlik.	Budizm’in sembolleri.	Yahudilerin günlük hayattaki gelenekleri.	Dini ritüeller, görenek ve ibadet şekilleri.	En yüksek ahlaki değerler.

23. Ders					
Hıristiyan sanatı (simge, fresk, kilise korusu, el işleri).	İslam'daki ahlaki değerler: vatanı sevmek, barışı sevmek.	Budist Tapınağı.	Yahudilikte buluş çağının ermesi. Dini emirleri kabullenmenin sorumluluğu.	Dini ritüeller, görenek ve ibadet şekilleri.	İdeal olan özellikler.
24. Ders					
Ortoks Kültürünün takvimi ve onun sembolik anlamları.	İslam Kültüründe sağlık bakımı.	Budistlerin kutsal mabetleri.	Yahudi evi – Yahudi dünyasının kültür ve tarihini ile yakından tanımak.	Dini ritüellerin dünya sanatındaki yeri.	Ahlak prensipleri.
25. Ders					
Ortodoks Kültürünün takvimi, kutsal olanlara saygı göstermek.	İslam dininde eğitim ve ilim öğrenmenin önemi.	Budizm Kültürünün takvimi.	Yahudi Kültürünün takvimini tanımak: yapı ve özellikleri.	Dünya dinlerinin takvimi. Dünya dinlerinin bayramları.	Okulda ahlak kodeksini oluşturma usulü.
26. Ders					
Ortodoks Kültürünün takvimi, kutsal olanlara saygı göstermek.	İslam'da eğitim ve ilim öğrenmenin önemi.	Budizm Kültürünün bayramları.	Yahudi Kültüründe dini bayramlar.	Dünya dinlerinin bayramları.	Ahlak normları ve görgü kuralları.
27. Ders					
Ortodoks Kültürünün takvimi, kutsal olanlara saygı göstermek.	Rusya Müslümanlarının dini bayramları..	Budizm Kültüründe sanatın yeri ve önemi.	Yahudi geleneğindeki bayramlar.	Aile ve aile değerleri.	Okuldaki görgü kuralının örneği – okul üniforması.
28. Ders					
Ortodoks Kültürünün takvimi, kutsal olanlara saygı göstermek.	Rusya Müslümanlarının dini bayramları: ortaya çıkış tarihi ve kutlama şekilleri.	Budizm Kültüründe kutsal tapınaklar.	Yahudi geleneğinde aile yaşamı, Yahudilerin büyük anneleri.	Görev, özgürlük, sorumluluk, öğrenme ve çalışma kavramları.	Eğitim ve öğretim ahlak normlarının esası.
29. Ders					
Hıristiyan ailesi ve onun değerleri.	İslam Kültüründe sanatın yeri ve önemi.	Tabiata saygı göstermek.	Yahudi geleneğinde aile yapısı ve aile değerleri.	Toplumun sosyal sorunları ve farklı dinlerin bu konudaki yaklaşımları.	İnsanın kendini ahlaki açıdan geliştirme kuralları.

Blok 4. Rusya'nın Çok Uluslu Halkının Manevi Gelenekleri (5 saat)

30. Ders Vatani sevmenin ve saygı göstermenin önemi, çok uluslu ve çok mezhepli Rusya halkının vatanseverliği.
31. Ders - Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları.
32. Ders “Ortodoksluk anlayışım”, “İslam anlayışım”, “Budizm anlayışım”, “Yahudilik anlayışım”, “Görgü kurallarından anlatılmak istenen nedir?”, “İnsan hayatı ve toplumdaki dinin yeri ve önemi nedir?” vb. konularda öğrencilerin yaratıcı çalışmalar gerçekleştirmesi beklenir...
33. Ders “Ben ve Dünya”, “İnsanlarla nasıl ilişki kurarım?”, “Rusya'nın benim için önemi”, “Vatan dediğin nedir?”, “Rusya'nın kahraman şehitleri”, “Vatanımın gelişmesinden ailemin katkısı”, “Dedem Vatan koruyucusudur” vb. konularda öğrencilerin yazı yazmaları ve kendilerini anlatmaları beklenir...
34. Ders “Vatandaşların barış ve uyum içinde yaşamasında kültürlerarası diyalogun önemi” - konulu yaratıcı proje sunumu...

Gnezdilova'nın fikrine göre, programın 4. Blok'u ORKSE ders programının özetlenmesi ve değerlendirilmesidir. Bu blok incelenen malzemenin temelinde hazırlanarak yaratıcı projelerin sunumunu sağlamaktadır. Projeler, bireysel ve kolektif ya da her iki şekilde de geliştirilebilir ve ebeveynlerin incelemesine sunulabilir mahiyettedir. Projelerin sunumu sırasında tüm öğrencilerin aynı ya da diğer sınıf arkadaşlarından Rusya'nın diğer ruhsal gelenekleri hakkında öğrenmesi ve hazırlanan ders modüllerinin ana içeriğinin genel bilgilerle tanıtılması amaçlanmalıdır. Bir bütün olarak hazırlanan ve sunulan proje sonucunda öğrencinin çalışmaları değerlendirilerek bütün ders uygulaması sonunda final notu verilmelidir. Özellikle otuz dördüncü ders konusunun Rusya'daki “Milli Birlik Festivali” arifesinde işlenmesine özen gösterilmelidir (Gnezdilova, 2010: 38).

RF hükümeti tarafından onaylanan ORKSE dersi seçiminin pilot bölgelerdeki sonuçlarına ilişkin 29 Ekim 2009 № 1578-p tarihli rapora göre, ORKSE ders programını RF'nun %95'ini temsil eden 242.902 öğrenci seçmiştir. İlgili ders 9980 eğitim kurumu tarafından onaylanmıştır. Öğrencilerin %42'sinin Laik Etiğin Esasları, %30'unun Ortodoks Kültürü Esasları, %18'inin Dünya Dinleri Kültürü Esasları, %9'unun İslam

Kültürü Esasları, %1'nin Budizm Kültürü Esasları ve %1'in altında oranının da Yahudi Kültürünün Esasları dersini, ailelerinin yardımı ile seçtikleri tespit edilmiştir. Pilot bölgelere Mari El Özerk Cumhuriyeti ile Yaroslavl' bölgeleri eklendiği kaydedilmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2011: 3; Clay, 2015: 57).

RF Eğitim ve Bilim Bakanlığı Basın Bürosu'nun açıklamasına göre ise Laik Etiğin Esasları 557 bin 507 (%42,7), Ortodoks Kültürünün Esasları 428 bin 955 (%31,7), Dünya Dinleri Kültürünün Esasları 286 bin 50 (%21,2), İslam Kültürünün Esasları 54 bin 275 (%4), Budizm Kültürünün Esasları 4 bin 996 (%0,4) ve Yahudi Kültürünün Esasları 690 (%0,1) öğrenci ve aileleri tarafından seçildiği ortaya konulmuştur. Program çerçevesinde 70 bin 756 öğretmenin görevlendirildiği de bilinmektedir. 2012-2013 yılı eğitim-öğretim dönemlerinde 4.sınıfın sonu 5.sınıfın ilk yarısındaki öğrencilere haftada bir saat olmak üzere yılda 72 saat ders verileceği bildirilmiştir (Headline, 2012).

Program amacının, öğrencilerin ahlaki davranışlarının bilincinde olmasını ve ayrıca çok uluslu Rusya'nın kültürel ve dinî geleneklerine saygı göstermeleri ve diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamak olduğu söylenmiştir. Ayrıca öğrencilerin diğer din ve kültür temsilcileriyle diyalog kurmaları ve diyalogu geliştirmeleri hedefe konmuştur. Ders programının denetimi için Eğitim Bakanlığına bağlı Koordinasyon Kurulunun ve kurula bağlı bölgelerdeki yerel koordinasyonların faaliyete geçtiği bildirilmiştir (Headline, 2012).

15.01.2010 tarihi itibarı ile on beş gün boyunca süren ORKSE dersi öğretmenliği için başvuran 1000 aday öğretmene, ders temelleri üzerine hazırlık kursu gerçekleşmişti. Bu süreç içerisinde, aday öğretmenler, ders içeriği, yöntemleri ve çalışma alanları ile

İlgili bilgiler edinmiş, örnek olarak hazırlanan kitapların müellifleri⁶ ile görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Kursun sonunda sınava tabi tutulan adayların arasından sadece 900'ü ilgili derse girme hakkına sahip olmuştur. Kurs esnasında öğretmenler dersin bütün modelleri ile yakından tanışmıştır. Bu konu ile ilgili E. Nikitin şunları dile getirmiştir:

Projemizin verimliliği açısından her öğretmen kendi dalında daha derin çalışmalar yaparak, diğer dallarda ise ders arasındaki bağın koparılmaması adına yeterli düzeyde bilgi alma zorunluluğu getirildi. Bu ilerde öğretmenler açısından bir ayrıcalık olacaktır. Çünkü öğrenciye kendinden farklı olanı tanıtarak diyalogun kurulmasını sağlayacak öğretmen, önce kendisi, kendisinden farklı olanı tanımalı ve diyaloga hazır olmalıdır (İarex3867, 2016).

RF Milli Eğitim Bakanlığının bildirdiklerine göre, her türlü sorunların önlenilebilmesi için ORKSE ders programına yönelik *düzenleyici, organizasyon ve yönetim, pedagojik koşullar testleri, dersin tabii uygulanmasının bir öğretim ve metodolojik desteği, eğitim kurumları ve bölgesel kuruluşların web siteleri aracılığıyla kaydedilen bilgi desteği test koşulları, öğrencilerin modül seçmeye yönelik mekanizmalar (bu bağlamda her öğrenci ile ebeveynlerinin gönüllü bir seçim yapabilmelerinin sağlanması öngörülmüştür), ebeveynler ile çalışma (bu konuda kapsamlı bir eğitim toplantıları düzenlenmiştir)* ve genel destek sağlanmıştır (RF Milli Eğitim Bakanlığı, 2011: 5).

⁶ ORKSE dersinin dördüncü ve beşinci sınıflar için hazırlanan kitap önerisinde bulunanlar arasında: O. Gnezdilova (Prepodavaniye religii v gosudarstvennykh i munitsipal'nykh shkolakh Rossii – eksperiment 2009-2011 godov. (materialy monitoringa i rekomendatsii) - Rusya'nın devlet ve belediye okullarında din öğretimi - 2009-2011 yıllarına ait deney. (malzeme ve izleme önerileri), Voronij, 2010), A. Ya. Daniliuk (Osnovy Svetskoy Etiki – Laik Etiğin Esasları, Moskova 2010), A. V. Kuraev (Osnovy Provoslavnoy Kul'turı – Ortodoks Kültürü Esasları, Moskova 2010), D. İ. Latışina, M. F. Murtazin (Osnovy İslamskoy Kul'turı – İslam Kültürü Esasları, Moskova 2010), V. L. Chimitdordjiev (Osnovy Buddiyskoy Kul'turı – Budist Kültürü Esasları, Moskova 2010), M. A. Chlenov, G. A. Mindrina, A. V. Glotser (Osnovy İudeyskoy Kul'turı – Yahudi Kültürü Esasları, Moskova, 2010), A. L. Beglov, E. V. Saplina vd. (Osnovy Mirovykh Religioznykh Kul'tur – Dünya Dinleri ve Kültürlerinin Esasları, Moskova 2010) bulunmaktadır.

Şubat 2012'de eğitim bakan yardımcısı, öğretmenlerin %98'inin yeni dersi olumlu gördüğünü, öğrencilerin %81'inin çalışmalarına devam etmek istediklerini dile getirmiştir. Ayrıca ebeveynlerin yarısından fazlasının bu derse güvendiklerini, çocuklarının ahlakı üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu söylemişlerdir. Katılımcıların geneline göre de etnik gruplar arası birliğin ve Rusya halklarının kültürel ve dinsel geleneklerine saygı gösterilmeye başladığı görülmüştür (Clay, 2015: 57).

Multikültürel yapıdaki Rusya için kapsayıcı din öğretiminin seçimi kolay olmadığı gibi, devlet okullarında din öğretiminin okutulmasının planlı çalışması, bir anda ortaya çıkmış bir durum değildir. Günümüz RF için ORKSE dersinin olumlu yönlerinden biri öğrencilerin kültürel bağlamda din bilgisine sahip olması, bir diğeri ise onların kendi ülkelerinin ve kendi kültür ve geleneklerini bilimsel olarak doğru öğrenebilmesidir (RF Milli Eğitim Bakanlığı, 2011: 5).

Öğretmenler, öğrencilerin dersi sevdikleri, özenle çalıştıkları ve ebeveynleri ile yakından ilişki içinde olduklarını belirtmiştir. Çalışmanın seyri sırasında öğrencilerin kendi arasındaki ilişkinin değiştiği, birbirlerine ve etrafındakilere karşı nazik, kibar ve toleranslı davrandıkları tespit edilmiştir. Örnek verilecek olursa bu konuda Novosibirsk bölgesindeki öğretmenlerin %82'si, ORKSE dersinin, eğitimin verimliliğini arttırdığını dile getirmiştir. Kostroma bölgesindeki öğretmenlerin %99'u da ilgili dersin pozitif fenomen olduğunu dile getirmişlerdir. Yahudi Otonom Bölgesindeki öğretmenlerin %52,8'i ders programının öğrencilerin iyi birey olarak yetişmesinde etkili olduğuna işaret etmişlerdir. Çuvaş bölgesindeki öğretmenlerin %53,7'si, Vologda bölgesindeki öğretmenlerin %91'i de dersin öğrencilere olumlu yönde tesir ettiğini belirtmişlerdir. Pilot bölgelerin geneli esas alındığı zaman öğretmenlerin %40'ının derste öğrencilerin aktif olduğuna, %95'i de onların davranışlarında iyi yönde değişiklik olduğunu dile

getirmişlerdir. Derste zorlukların çıktığını dile getiren öğretmenlerin oranı ise Tomsk bölgesinde %3, Çeçenistan bölgesinde %20, Çuvaş bölgesinde de %7,1 olduğu kaydedilmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2011: 6).

Öğretmenler ORKSE ders programının aile ve okulun yakın etkileşimini desteklediğini işaret etmektedirler. Bu bağlamda özellikle Tambov, Sverdlovskiy, Novosibirskiy ve Vologda bölgelerinde, ebeveynlerin öğretmenlerin görüşlerine destek vererek bu dersin gerekli olduğunu, çocukların zevkle dersi öğrendiklerini ve sürekli iletişimde olan çocuklarının ilgili, ihtiyaç ve gereksinimleri ile uyumlu (Milli Eğitim Bakanlığı, 2011: 6) olduğunu dile getirmişlerdir.

RF'nun eğitim öğretim sürecindeki yeni başlangıcın yukarıda belirtilen olumlu yönlerinin yanında, olumsuz tarafları da mevcuttur. Buna göre problemlerden birincisi, her okulda altı seçeneği tam olarak sunmanın zor olması, ikincisi öğretmen sayısının yetersizliği ve eğitimcilerdeki dinî bilgi eksikliğidir. Üçüncüsü de *Dünya Din ve Kültürlerinin Esasları* dersi dışında geri kalan diğer dalları seçecek olan öğrencilerin sadece o dinle ilgili bilgileri edinmesinden doğacak problemlerdir (Dualı, 2013: 241; Clay, 2015: 58).

ORKSE dersinin okutulmasının ya da okutulmamasının hangi problemlere yol açacağı konusu, tezin araştırma konusunun dışında kaldığı için, detaylı bilgiler verilmemiştir. Çünkü dersin ne tür gelişmelere ya da ne tür sorunlara (dini önyargılar hariç) yol açacağı ayrıyeten araştırılması gereken bir konudur. Fakat sorunların tartışılıp üstesinden gelinmesi için RF Eğitim Bakanlığı eğitimcilerin soru ve cevaplar gönderebilecekleri bir web sitesi (<http://www.orkce.org>) oluşturmuştur. Dolayısıyla söz konusu dersin ne tür sonuçlara yol açacağı konusunda aceleci kararların verilmemesi gerektiği dikkate alınmalıdır.

C.4. Din Öğretiminde Önyargıların Aşılmasına İlişkin Bulgular

Birçok kaynağın verilerine göre 193 farklı etnik kimliğin birarada yaşadığı RF'nda, ortak kimlik olarak "Rusya Ulusu" tanımı etrafında devlet okullarında, kültürel yaklaşım çerçevesinde ele alınan dinî kültürlerin temelleri derslerinin olması, Rusya için önemli süreçtir. Ancak ortaokulda, din ve diniî olmayan kültürel temellerin öğretilmesinin zor olmasının yanı sıra, kültürel, etik, hukuki, psikolojik, didaktik ve eğitsel sorunların çözülmesi ihtiyacını doğurmaktadır. Bu bağlamda, çeşitli dinî ideolojilerin ahlakî değer, hümanizm ve manevî gelenek anlayışlarına dayanarak, karmaşık bir karakter ortaya koyan din kültürü ve laik etiğin temellerini öğrencilere tanıtmak gerekçesi ortaya çıkmıştır (Daniliuk, 2010a: 3).

ORKSE dersi, çok uluslu Rusya halkının; kültürel ve dinî geleneklerinin bilgisinin öğretiminin yanı sıra gençlerde, diğer kültürler ve dünya görüşleri ile diyaloga dayalı bilinçli ahlakî davranışı geliştirme ve öncelikli olarak insana saygıyı öğretmeyi amaçlamaktadır. Bu dersin an itibarı ile incelenen örneği; daha önce sözü geçen O. Gnezdilova'nın (2010) hazırlamış olduğu örnek sunumundan yararlanmakla birlikte farklı olduğunu görmek mümkündür.

İlgili ders "kültürel gelenek", "farklı dünya görüşler", "maneviyat", "samimiyet" ve "ahlak" gibi bir arada toplayıcı kavramları içermektedir. Tek ve birleşik eğitim sistemi olarak bilinen bu dersin içeriği, dinî ve insanî değerler ile yakından bağlantılı olarak, hümanizm ilkeleri çerçevesinde öğrencilerin kişiliğini geliştirmek üzere tasarlandığı açıkça görülmektedir (Daniliuk, 2010a: 4).

Bu ders, eğitim sistemi ve disiplinlerarası bağlantıların sınırları içerisinde, öğrencilerin *din*, *kültür*, *etik* gibi kavramları ilk defa anlama yolu olduğundan dolayı;

- Dersin bütün modüllerinin içeriği, genel eğitimin hedefine bağlı kalmakla – ahlaklı, yaratıcı ve sorumlu vatandaş yetiştirmeyi;
- Dersin tüm modüllerinin içeriği altında yatan temel sistemini öğretmeyi;
- Dersin kendi modülleri arasında olduğu kadar diğer derslerle (Rus dili, tabiat ve dünya, edebiyat, tarih vs.) sistemli bir şekilde disiplinlerarası ilişki çerçevesinde öğrencilere temel bilgileri öğretmeyi;
- Öğrencilerin kişiliğinin geliştirilmesi konusunda ortak gereksinimleri ortaya koyarak, farklı olana saygılı olmanın örneklerini sunmayı hedeflemektedir (Daniliuk, 2010a: 5).

Genelde önyargıların özelde ise dinî önyargıların aşılmasında din öğretiminin etkisi, Rusya örneğinde ORKSE ders programı ile anlatılabilir. Bunun nedeni de toplumsal barışı tehdit eden din ile ilgili yanlış yorumlar, mezhepsel ayırım ve aşırı derecedeki dinî fanatizm gibi toplumsal barışı tehdit eden unsurların (bkz: Doğan, 2006: 255-258) ve önyargıları tetikleyen fikirlerin önüne geçmenin ya da insanlar üzerindeki etkisini faydalı ve pozitif yöne çevirebilmenin en etkili yolunun, nitelikli din eğitimi ve öğretiminin sağlanmasına bağlı oluşudur. Başka bir ifade ile nitelikli ve kaliteli din eğitim-öğretiminin saygı temelli geliştirilmesi, önyargının aşılmasında etkili olabileceği söz konusudur. Saygı temeli din öğretimi konusunda M. Selçuk'un "Fikir Ağacı" incelenebilir. Nitekim fikir ağacının köklerini insana; düşünceye; hürriyete; ahlaklı olana ve kültürel mirasa saygı oluşturmaktadır (bkz: Selçuk, 2000: 14). ORKSE dersinin asıl hedefine bakıldığında zaman saygılı, hoşgörülü ve ahlaklı olma ilkelerinin yan yana geldiğini görmek mümkündür.

RF "Razvitiye Obrazovaniya" (Eğitimin Geliştirilmesi) programı çerçevesinde, özellikle son üç yıl içerisinde (2012-2015 yy) her sene 444 447 607,8 bin ruble ile

506233060,5 bin ruble arası para, sırf eğitim-öğretimin daha kaliteli olarak verilmesi için ayrılmıştır. Bununla birlikte PIRLS, TIMSS, PISA gibi genel eğitim kalitesinin karşılaştırmalı uluslararası temelli çalışmalar standartına göre, ülkedeki öğrenci başarısının yükseltilmesi de önemsenmektedir. Bu da ülkede din öğretimi ve eğitiminin ulaşılması istenilen hedef ve amaçlar doğrultusunda geliştirilmeye çalışıldığına göstergesidir. “Herkes için eğitim” programı çerçevesinde eğitimin kalitesinin daha iyi yere taşınması konusunda birçok girişimi olan RF’nda (Daniliuk, 2010a: 6), sosyal yaşamda dinî önyargıların aşılmasında ORKSE dersinin önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. İlgili ders programı yakından incelendiği zaman aşağıdaki gibi gereksinimlerinin olduğu görülmektedir:

Kişisel Gereksinimler:

- *Rus sivil kimliği ve RF için gurur duyma hissinin temellerinin oluşturulması;*
- *Birleşik ve kültürlerarası milliyet ve dinlerin çeşitliliği ile uyumlu, ülkedeki tüm halkların tarihi ve kültürü için güvenli bir ortamın oluşturulması;*
- *Özgüven ve ahlaki normlar, sosyal adalet ve özgürlük hakkındaki fikirler temelinde kendi davranışları için kişisel sorumluluğun geliştirilmesi;*
- *Ahlaki davranışın düzenleyicileri olarak etik duygularının geliştirilmesi;*
- *Başkalarının duygularını daha iyi bir şekilde anlayabilmek için, iyi niyet ve duygusal-ahlaki tepki, anlayış ve empati kurmayı öğreten eğitim biçimlerinin geliştirilmesi;*
- *Sosyal ortamlarda yetişkinlerle işbirliği yapabilme becerilerinin ve çekişmeli ortamlarda barışçıl yaklaşımı seçerek çatışmaları önleyebilme kabiliyetinin geliştirilmesi;*
- *Maddî ve manevî değerlere sahip çıkma, gönüllü olarak çalışmayı alışkanlık haline getirme motivasyonu.*

Dersler Arası (metasubject) Gereksinimler:

- *Eğitim faaliyetlerinin amaçlarını koruma ve uygulama yollarını bulma yeteneği;*

- *Planlamak, izlemek ve görevleri uygulamak açısından uygun eğitim faaliyetlerini değerlendirmek; olumlu sonuçları elde etmek için en etkili yolları belirlemek; hatanın doğasını dikkate alarak değerlendirmenin temelinde kendi performansına uygun ayarlamalar yapmak; uygulanan eğitim faaliyetinin başarı ve başarısızlık nedenlerini anlamak;*
- *Konuşma aracı ve iletişimsel, bilişsel çeşitli görevlerde, bilgi ve iletişim teknolojilerini uygun kullanmak;*
- *Bilgi toplama ve oluşturmada yeni ve daha sağlam bilgiye ulaşma yeteneğinin geliştirmek;*
- *Sentez, karşılaştırma, genelleme, sınıflandırma ve mantıksal analiz konusunda ustalık becerileri geliştirmek,, argümanları inşa edilmiş kavramlara atıfta bulunarak neden-sonuç ilişkilerinin en iyi şekilde kavranmasını sağlamak;*
- *Karşıdakini dinlemeyi, diyaloga girmeyi ve kendi bakış açısı olduğu kadar başkalarının da farklı düşüncelerinin olduğunu kabul etmeyi; kendi fikirlerini argümanlarla açıklayabilmeyi ve karşılıklı anlaşabilmeyi öğrenmek;*
- *Ortak amaçların belirlenmesi ve bunları başarmanın yollarının tanımı, ortak girişimlerde rol dağıtımı üzerinde kendini geliştirmek; hem kendi hem de başkalarının davranışlarını uygun şekilde değerlendirebilmek;*

Konu Gereksinimleri:

- *Öğrencilere bilgi, anlayış ve değerlerin kabul edilmesinin ve vatan, ahlak, sorumluluk, görev, merhamet vb. kavramların çok uluslu Rusya milletlerinin barış içinde yaşamalarının kültürel geleneklerinin temeli olduğununun öğretilmesi;*
- *Laik ve dinî ahlakın temelleri ile aşinalık, toplumda yapıcı ilişkiler kurmanın önlemlerinin anlaşılması;*
- *Laik ahlak ve Din Kültürünün, Rusya'nın geçmişi ile geleceği için katkısının ilk örneklerinin oluşturulması;*
- *İnsan hayatındaki ahlaki ve manevi değerlerin farkındalığının geliştirilmesi (Daniliuk, 2010a: 7-8).*

Görüldüğü üzere, bu dersin RF'nun kültürel ve millî miras geleneğini oluşturan bütün halkların dinî, etnik ve sosyo-kültürel varlığını ön plana koymakla, Rusya

devletinin birlik ve barış ilkesi çerçevesinde gelişmesini isteyen kendi vatandaşlarını yetiştirmek istediği söylenebilir. Önyargıları aşmaya yönelik girişimleri de her bir modülün tek ders halinde incelendiği başlıklarda daha açık hale getirilecektir.

ORKSE ders programının birinci, on altıncı, on yedinci, otuzuncu, otuz birinci, otuz ikinci, otuz üçüncü ve otuz dördüncü ders konularının içeriği aynıdır. Buna göre bütün dersler için geçerli olan ilk ders konusunun adı *Rusya Hepimizin Anavatanı*'dır. Nitekim bu ders programının belirtilen amaç ve öğrenme çıktıklarına göre, her modül eğitim sürecinin birer parçası olarak görülmektedir. İlgili ders konusunun asıl hedefi, ülke içinde farklı olana saygı göstermekle birlikte barış içinde yaşamayı, öğrencilere öğretmektir. Belirtilmesi gereken ana cümleler şu şekildedir:

Kültürel gelenekler bizim çok uluslu ülkenin zenginliğidir. Bu geleneklerin arasında ise din kültürü ile ahlaki ve etik normların özel yeri bulunmaktadır. Çünkü bunlar, iyilik, onur, adalet ve merhamet gibi evrensel değerleri esas almaktadırlar. Eğer birey bu değerleri takip ederse, karışık bir dünyada hiçbir zaman doğru yoldan şaşmayacaktır. Ülkemizde farklı kültürleri yaşatan ve bu farklılıkları yakından tanıyan birçok millet yaşamaktadır. Bunlar genellikle farklı dillerde konuşmakta, ancak birbirlerini çok iyi anlamaktadırlar, o yüzden geniş bir aileye benzerler. Görünen o ki, bu ailenin her üyesi, bütün gelenek ve kültürlere saygı duyuyor ve her birini desteklemektedir. Biz hepimiz farklıyız, fakat hepimiz birlikte yaşıyoruz, gayret gösteriyor, yeni olanı öğreniyor ve anavatanımızla gurur duyuyoruz (Kurayev, 2010: 4-5; Latishina ve Murtazin, 2010: 4-5; Chimitdjordjiev, 2010: 4-5; Chlenov vd., 2010: 4-5; Beglov vd., 2010: 4-5; Daniliuk, 2010b: 4-5).

Sözü edilen ilk ders konusunun, dinî önyargı ile ilgili çalışma alanı incelendiğinde, Allport'un (1954) ve Sherif ve W. Sherif'in (1996) dile getirdikleri *sosyal temas hipotezi* ile uygunluk gösterdiği söylenebilir. Nedeni ise birlikte yaşama, farklı olanlar ile bir arada anlayışlı yaşama ve farklı kültürlerin birer zenginlik olarak

görme hususları dikkate alınarak karşılıklı olarak saygı gösterme ilkesine önem verilmesine bağlıdır.

Temas hipotezinin asıl hedefinin, önyargılı davranışların değişmesinde etkili olabilecek bireyler arası ya da gruplararası üst amaçları içeren ve işbirliği gerektiren ortamları sunmak olduğu daha önceden dile getirilmişti. Paluck temas hipotezinin başarıya ulaşmasında önyargının merkezi halinde damgalanmış grup üyeleri ile birlikte hareket edilmesi ve önyargılı olan bireylerin en azından yüz yüze oturup konuşabilmelerinin sağlanması gerektiğini, D. Broockman ve J. Kalla'nın (2016) gerçekleştirdiği araştırmasına dayanarak dile getirmektedir. Ona göre böyle bir konuşmanın hem mutlak hem de görece önemi göz önüne alındığında, anlamlı bir etkileşimin kısa bir süre içinde gerçekleşebileceği akla yatkın görünmektedir. Sosyal bilimciler bu kısa ama anlamlı etkileşimlerin tasarlanması ve incelenmesi konusunda uygulayıcılarla birlikte çalışmaya devam etmelerinde fayda vardır (Paluck, 2016: 147).

Bu bakımdan ilk ders konusunun, işbirliği içerisinde olma, birlik-beraberliği koruma, farklı olana saygı gösterme vb. konuları öğrencilere açıklayan, böylelikle de kültürlerarası temasın sağlanmasını öne taşıyan özellikte olması hasebi ile dini önyargıların negatif etkilerini aşmada yardımcı olabileceği öngörülebilir. Temas konusunda destek amaçlı üst amaçların formüle edilmesinde ise (bkz: Gürkaynak, 2012: 261-264), din kültürü, geleneksel dinler, etik ve ahlaki norm gibi birleştirici tanımlardan yeterli ölçüde faydalanılabileceği söylenebilir.

ORKSE ders programının ilk konusunun *insan hayatı ve toplumun manevi değer ve ahlaki idealleri* başlığı içerisinde değerlendirilmesi de dikkat çekicidir. Tereshchenko'nun (2014: 6-7) belirttiğine göre, bu konunun öğrenme hedefleri (*универсальные учебные действие/learning activities*), konu

(предметные/substantive); kişisel (личностные/personal); bilişsel (познавательные/cognitive); düzenleyici (регулятивные/regulatory) ve komünikatif (коммуникативные/communicative) özelliklere göre geliştirilmiştir. Rusya hepimizin anavatanımız ders konusunun öğrenme hedeflerine bağlı olarak öğrenciler şu gibi bilgilere sahip olacaklar:

Konu: Vatanı bir değer olarak görmeyi ve bunun gibi kutsal değerlere sahip çıkmayı öğrenecekler; dinî ve kültürel gelenekleri Rusya devletinin temeli ve çok uluslu ülkenin esası olarak tanıyacaklar.

Kişisel: Birlikte çalışmayı öğrenecekler; büyükler ile işbirliği yapmayı öğrenecekler; her bireyin toplumdaki yeri ve öneminden haberdar olacaklar; ülke için çalışmanın ne olduğunu açıklayabilecekler.

Bilişsel: Ders konusu ile ilgili diğer kaynakçaları araştırmayı öğrenecekler; Metinleri okurken, öz değerlendirmeyi yapabilecekler; vatan ile ilgili cümle kurarken mantık kurallarına uymayı öğrenecekler.

Düzenleyici: Dersin ödev ve konusunu iyice anlamayı, kendini geliştirmeyi öğrenecekler; ders konularına aktif katılmayı, kontrol etmeyi, değerlendirmeyi ve sorulara doğru cevap vererek, diğerlerine örnek olmayı öğrenecekler.

Komünikatif: İletişime dayalı ve bilişsel konularda uygun cümle ve araç-gereçleri kullanmanın yollarını öğrenecekler; karşısındakini, arkadaşını ve kendinden farklı olanı dinlemeyi yapabilecekler; farklı görüş ve fikirlerin olduğuna dair bilgiye sahip olmakla, yanındaki ile diyalog kurmasını bilecekler; kendi görüş, bilgi, inanç ve düşüncelerini açıklamayı ve karşılıklı tartışmayı uygun bir şekilde yapmayı öğrenecekler (Tereshchenko, 2014: 9).

Sözü geçen ders programı kapsamında geliştirilen modüllerin on altıncı ve on yedinci ders konuları, öğrencilerin yaratıcı ve özel çalışmalarına ayrılmıştır. Burada dördüncü sınıfın sonuna gelmiş, sene boyunca edindikleri kazanımların tekrar gözden geçirilerek, beşinci sınıf için ön hazırlık ve yılsonu not verme süreci gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla öğrenciler öğrendiklerini tekrar gözden geçirerek, yılsonu çalışmasının savunmasını yapacaklardır (Tereshchenko, 2014: 18-19).

İlgili konular dini önyargıların aşılması açısından değerlendirildiğinde, karşıdakini, farklı olanı tanımayı, diyalog kurarak sağlıklı iletişime girmenin yollarını öğrenecekleri öngörülmektedir. Nitekim ilk derste okuduklarını hatırlamak suretiyle, ülkenin çok uluslu yapısını oluşturan farklı kültür, dil, din ve geleneğe sahip olan milletlerin bir arada yaşayıp geldikleri bilgisine sahip olmaktadır. Ayrıca bu konuların son değerlendirilmesinde öğrenciler, konuların değerlendirmesini yapan ya da geliştirerek, ders kitabına hazırlayan yazarların belirttiği üzere, *farklı olana karşı saygı duymanın yanında* din, kültür, merhamet, şefkat, iyilik, yardımseverlik gibi insani değerler hakkında da bilgi sahibi olacaklar.

Bu konuların *öğrenme hedeflerinin* içinde en önemlisi, öğrencilere *dünya başta olmak üzere Rusya'nın her bir parçasının, farklı yönlerinin ve çeşitli milletlerinin bir bütünü oluşturduğu* (Saplina ve Saplin, 2012: 4-5; Buneev vd., 2013: 5-7; Tereshchenko, 2014: 19) bilgisini öğretmesidir. Aynı öğrencilerin beşinci sınıfta dahi bu dersi öğrenmeye devam edeceklerinden dolayı daha hazırlıklı derslere devam edecekleri düşünülebilir.

Bütün ders modüllerinde aynı olan bir diğer otuzuncu ders konusu 'Vatanı sevmenin ve saygı göstermenin önemi'dir. İlgili ders konusunun dini önyargıları aşmadaki kilit cümlesi *vatanı sevmek ve vatana ait olan herşeye saygı göstermek* olarak

belirlenebilir. Nitekim her kitapta, “*Отечество – это все мы (Anavatan aynı zamanda hepimiz ve hepimizindir)*” şeklindeki açıklama bulunmaktadır. Böylelikle, öğrenciler, “biz”, “hepimiz”, “bizim olan” ve “hepimizin olan” sözlerinin çağrışımını belirten olgu ve olayları öğrendikleri zaman daha önceki tecrübe ve deneyimlerine dayanarak, herkesi ilgilendiren değerlere sahip çıkmayı, geliştirmeyi, yardımlaşmayı ve birlikte korumayı akıllarında canlandıracakları beklenebilir.

Sherif ve W. Sherif’in (1996) belirttikleri gibi, belirli bir amaç üzerinde gruplar işbirliği yaparak, önyargıları azaltmayı başarabileceği dikkate alındığında (bkz: Şerif ve W. Şerif, 1996: 317-325) beşinci sınıfın sonuna gelmiş öğrencilerin mutlaka etkileneceği ve kendi fikirlerini belirtmenin yanında, farklı görüşleri dinleyebileceği ve saygı gösterebileceği düşünülebilir. Bu ders konusunun kazanımları arasında “bizim vatan, vatanımızı sevelim ve saygı duyalım” gibi birleştirici mahiyetteki içerik okutulduğu için farklı dünya görüşüne sahip olmasına rağmen öğrencilerin “bizim vatan” şeklinde gelişen üst amaca uygun olarak hareket edecekleri öngörülebilir. Bu da önyargı ile ilişkili duygu, düşünce ve davranışları azaltabileceğine işaret olarak gösterilebilir. Otuzuncu ders konusunun öğrenme hedefleri şu şekildedir:

Konu: Vatan, aile, ülke, dinî ve kültürel gelenek vb. konuların bir değer olarak görür ve değere sahip çıkmayı öğrenecekler;

Kişisel: Vatani, milleti, tarihi, kültürel çeşitlilik kapsamında oluşturulan değerleri ile gurur duymayı öğrenecekler; bireysel sorumluluklarını sıralayabilecekler; yaptığı her işin sorumluluğunu almanın önemini kavrayabilecekler; gönüllü olarak diğerlerine yardım etmenin, merhamet, şefkat göstermenin ve karşılıklı anlayış sergilemenin, hem vatan karşısında hem de bireylerin karşısındaki sorumluluğu olduğunu anlayacaklar.

Bilişsel: Ders konusu ile ilgili diğer kaynakçaları araştırmayı öğrenecekler; metinleri okurken, öz değerlendirmeyi yapabilecekler; vatan, vatandaş, ülke, birey, komşu vb. birleştirici kelimeler ile ilgili cümle kurarken farkında olmayı öğrenecekler.

Düzenleyici: Dersin ödev ve konusunu iyice anlamayı, kendini geliştirmeyi öğrenecekler; ders konularına aktif katılmayı, kontrol etmeyi, değerlendirmeyi ve sorulara doğru cevap vererek, diğerlerine örnek olmayı öğrenecekler; vatan için yardım, merhamet gösterme, farklı olana saygı gibi konularda uygulamalı işleri gerçekleştirecekler.

Komünikatif: İletişime dayalı ve bilişsel konularda uygun cümle ve araç gereçleri kullanmanın yollarını öğrenecekler; karşısındakini, arkadaşını ve kendinden farklı olanı dinlemeyi yapabilecekler; farklı görüş ve fikirlerin olduğuna dair bilgiye sahip olmakla, yanındaki ile diyalog kurmasını bilecekler; Kendi görüş, bilgi, inanç ve düşüncelerini açıklamayı ve karşılıklı tartışmayı, uygun bir şekilde yapmayı öğrenecekler (Tereshchenko, 2014: 27-28).

İleride de görüleceği gibi, ders programına bağlı modüllerin konularının hepsi de dini önyargıları aşmak ile ilgili bir bilgi vermemektedir. Fakat dini önyargının aşılmasında katkısı olacak bir diğer ders konusu, ORKSE derslerinin sonuçlandırıcı özelliğindeki otuz birinci, otuz ikinci, otuz üçüncü ve otuz dördüncü derslerdir. Burada esas olarak öğrencilerin *kendi aralarında tartışmayı, kendi görüşlerini ifade etmeyi ve muhatabını dinlemeyi* öğrenmesi beklenmektedir. Bu ders konusunun öğrenme hedefleri şu şekildedir:

Konu: Vatan, aile, ülke, dinî ve kültürel gelenek vb. konuların bir değer olarak görülür ve sahip çıkmayı öğrenir; kendine ait vatani, çeşitli milletlerden oluşan dini ve

kültürel gelenekleri ile gurur duyacaklar; bütün dini ve kültürel geleneklerin ülkenin gelişmesinde katkı sağladığını görerek, eğitim alacaklar.

Kişisel: Bireysel sorumluluklarını sıralayabilecekler; yaptığı her işin sorumluluğunu almanın önemini kavrayabilecekler; gönüllü olarak diğerlerine yardım etmenin, merhamet, şefkat göstermenin ve karşılıklı anlayış sergilemenin, hem vatan karşısında hem de bireylerin karşısındaki sorumluluğu olduğunu anlayacaklar.

Bilişsel: Ders konusu ile ilgili diğer kaynakçaları araştırmayı öğrenecekler; metinleri okurken, öz değerlendirmeyi yapabilecekler; vatan, vatandaş, ülke, birey, komşu vb. birleştirici kelimeler ile ilgili cümle kurarken farkında olmayı öğrenecekler.

Düzenleyici: Dersin ödev ve konusunu iyice anlamayı, kendini geliştirmeyi öğrenecekler; ders konularına aktif katılmayı, kontrol etmeyi, değerlendirmeyi ve sorulara doğru cevap vererek, diğerlerine örnek olmayı öğrenecekler; vatan için yardım, merhamet gösterme, farklı olana saygı gibi konularda uygulamalı işleri gerçekleştirecekler.

Komünikatif: İletişime dayalı ve bilişsel konularda uygun cümle ve araç gereçleri kullanmanın yollarını öğrenecekler; karşısındakini, arkadaşını ve kendinden farklı olanı dinlemeyi yapabilecekler; farklı görüş ve fikirlerin olduğuna dair bilgiye sahip olmakla, yanındaki ile diyalog kurmasını bilecekler; kendi görüş, bilgi, inanç ve düşüncelerini açıklamayı ve karşılıklı tartışmayı, uygun bir şekilde yapmayı öğrenecekler (Tereschenko, 2014: 28).

Tereschenko'nun ORKSE dersinin değerlendirmesi bu dersin dini önyargıları azaltmadaki etkisini ortaya koymada önemlidir. Birbirinden farklı olarak hazırlanan altı modülün ortak derslerinin komünikatif hedefinin iletişime dayalı geliştirilmesi, önyargıların aşılmasını araştıran Calvin K. Lai ve diğerlerinin (2013) gerçekleştirdiği çalışma ile birebir örtüşmektedir. Nitekim önyargıların aşılmasında Clavin K. Lai ve

meslektaşları eğitim derneklerinin önemini vurgulamışlardır ve onların sayesinde *değerlendirici şartlandırmanın, gruplararası irtibatın, etkileyici, ikna edici ve bağlamın değiştirilmesine çalışmaların sağlanması gerektiğini* dile getirmişlerdir. Buna göre dini önyargıya maruz kalan göçmenlerle ilgili mümkün olduğu kadar pozitif örneklemelerin kullanılması, farklı grupların bir arada sağlıklı iletişim kurmalarına yardımcı olacak etkinliklerin oluşturulması, ırk/etnik konularla ilgili yüksek kognitif hazırlamayı sağlayan bir politikanın lehine argümanların hazırlanması, önyargılı yanıtlardan kaçınmak için kronik motivasyonlar ve eşitlikçi hedeflerin sağlanması (Calvin K. Lay vd., 2013: 316-318) oldukça önemlidir.

ORKSE ders programının bazı modüllerine ilgi artmaktadır. Örnek verilecek olursa 2010-2011 eğitim öğretim yılına nazaran ders seçen öğrenci sayısının her sene arttığını V. Saraev'in (2013) *Geography of Modules Choice of the Course Fundamentals of Religious Cultures and Secular Ethics* adlı makalesinden, ORKSE dersinin monitoringini ortaya koyan araştırmadan ve Religiozno obrazovatel'naya Rossiya adlı çalışmadan görmek mümkündür.

Buna göre 2012-2013 eğitim öğretim yılında Laik Etiğin Esasları %42,7, Ortodoks Kültürü Esasları %32,7, Dünya Dinleri Kültürü Esaları %21,2, İslam Kültürü Esasları %4, Budist Kültürü Esasları %0,1, Yahudi Kültürü Esasları %0,1'in altında seçilmiştir. 2013-2014 eğitim öğretim yılında Laik Etiğin Esasları %44,8, Ortodoks Kültürü Esasları %30,4, Dünya Kültürü Esasları %20,6, İslam Kültürü Esasları %20,5, Budist Kültürü %0,24, Yahudi Kültürü Esasları %0,01 oranını seçtiği kaydedilmiştir. 2014-2015 eğitim öğretim yılında ise Laik Etiğin Esasları %45,04, Ortodoks Kültürü Esasları %32,7, Dünya Dinleri Kültürü Esasları %18,19, İslam Kültürü Esasları %3,55,

Budist Kültürü Esasları %0,39, Yahudi Kültürü Esasları %0,02 oranda seçildiği kaydedilmiştir (Saraev, 2013: 111-114; Orkce, 2014: 1-2; Goodvins, 2015).

Ders kitapları ve kullanılacak araç-gereçlerin sağlanmasının üst düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. Buna göre ülke genelinde Laik Etiğin Esaslar %98,3, Ortodoks Kültürü Esasları %98,5, Dünya Dinleri Kültürü Esasları %97,4, İslam Kültürü Esasları %96,4, Budist Kültürü Esasları %100, Yahudi Kültürü Esasları %98,2 oranda ders kitapları ve öğretim araçları ile donatılmıştır (Orkce, 2014: 3). Devlet yönetiminin desteği, ebeveynlerin bu dersi faydalı bulduğu, öğretmenlerin de derslerin ilgi odağına dönüşmesi ve ders seçiminde öğrenci sayısının artması dikkate alındığı zaman, RF'nda dini önyargıların aşılması konusunda olumlu bir gelişmenin olduğu söylenebilir. Bu görüş her bir ders modülünün dini önyargı ile ilgili çalışma alanı incelenip, sonuçları ortaya konulduğunda daha iyi anlaşılacaktır.

C.4.1. Laik Etik Esasları

Bu ders kitabı A. Ya. Daniliuk tarafından hazırlanılmış ve St. Petersburg araştırmaları izni ile Prosveşşeniye (Просвещение) yayınları ile 2010 yılında Moskova'da basılmıştır. Daniliuk'un belirttiğine göre, çalışma kılavuzu laik etik temellerini öğrencilere tanıtacaktır.

Iyi ve kötü, erdem ve yardımcısı, fedakârlık ve bencillik nedir? Ahlaki olmak ne anlama gelir? gibi sorulara, laik etik dersinin yardımı ile öğrenciler cevap bulmaya çalışacaklardır. Ayrıca gerçek bir dost, şeref ve haysiyet, utanç ve vicdan, ahlak ve çok daha fazlası hakkında bilgi edineceklerdir. Yazar, laik etik dersinin sunduğu bilginin yardımı ile öğrencilerin kendi hayatını ve başkalarının hayatını kolaylaştırmayı, ahlaki işler yapmakla gerçekleştirebileceklerini öğreneceğine inanmaktadır (Daniliuk, 2010b).

Tablo 8. Laik Etik Esasları (Daniliuk, 2010).

Ders sırası	Dersin Konusu	Dersin içeriği ve kazanımları	Dini Önyargı ile İlgili Çalışma Alanı ⁷
1	Rusya hepimizin Anavatanı.		
2	Laik etik nedir?	<p>Ahlak ve laik etiğin toplumsal normları hakkında, ahlakın özellikleri ve kültür ile ilişkisi hakkında bilgi sunulmaktadır.</p>	
3	Kültür ve ahlak.		<p>D. Kültür kelimesinin anlamı nedir? Neden kültürü ikinci tabiat olarak adlandırırız? Ahlak nasıl oluşmuştur? – alt başlıkları ile dini önyargıların aşılmasına yönelik şu gibi cümleler mevcuttur:</p> <p>- “Ahlak insanların davranışlarını yöneten ve manevi kültürün özel türü olan, norm ve değerler sistemidir. Ahlaki değer sistemi insanların neyin yaşam için yardımcı, neyin de tehlike olduğunu anladıkları zamandan beri vardır. Örneğin, eğer birbirimize yardımcı olursak hayat kolaylaşır. Aksine tembelliği seçip, kavga etmeyi ve bencilliği ön plana koymayı adet edinirsek, birlikte yaşamamızın imkanı yoktur.</p> <p>- İyi ve kötü kavramları yavaş yavaş anlam kazanmıştır. Bunun sonunda ise iyi davranışlar teşvik edilmiş, kötü davranışların ise yasaklanmıştır. Ayrıca sonraki kuşağa iyilik ve kötülük kavramlarının anlatılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu bilgi ve anlatımlar kademeli olarak ahlak kuralları haline dönüştürülmüştür.</p> <p>- Ahlak normları herkese anlaşılır halde düzenlenen kurallar ile örtüşmektedir; anne-babaya saygı göstermek, verilen sözü tutmak, muhtaçlara yardım etmek, hırsızlık yapmamak, öldürmemek vb. Korkaklık, ihanet, açgözlülük, iftira, ikiyüzlülük vb. kötü davranışlar her zaman kınanmıştır.” (s. 9)</p>
4	Ahlakın özellikleri.		

⁷ Bu kısımda ORKSE dersinin her bir konusu incelenmiştir. Dini önyargı ile yakından ilişkisi olan mevzu **Y**, dolaylı ilişkisi bulunan konu **D** harfi ile belirtilmiştir. Böylelikle ilgili ders müfredatında işlenen konuların, dini önyargıları aşma bahsindeki etkisi dikkate alınmıştır. Bazı konularda genelde önyargı, özelde ise dini önyargı ile ilgili hiçbir konu işlenmediği gözlemlenmiştir. Söz konusu dersin kutucuğu boş bırakılmıştır.

5-6	İyilik ve kötülük.	İnsan düşünce tarihinde ahlak ve etiğin yeri ve önemi hakkında bilgi verilmektedir.	<p>D. İyilik ve iyi olan nedir? Kötülük ile kötü olan şey nedir? İyiliği niçin seçmeliyiz? Kötülüğten neden kaçmalıyız? – alt başlıkları ile önyarguların aşılmasına yönelik şu cümleleri görmek mümkündür:</p> <ul style="list-style-type: none"> - “İyilik insanların, insanlık iddiasına (hayırseverlik, karşılıklı anlayış, saygı ve hoşgörü) katkıda bulunmasıdır. - İyilik insanın, hem kendisinin hem de çevresinin gelişimine yardım etmesidir. - Kötülük iyiliğin zıttıdır, kötülüğü ortadan kaldırmak ve düzeltmek her birimizin insanlık görevidir. Kötülüğün en yaygın örneklerini hep beraber görelim:
			<ul style="list-style-type: none"> - insanları kasıtlı olarak aşağılamak, hor görmek ve hoşgörüsüzce davranmak; - dolandırıcılık yapmak ve yalan söylemek; - insanlığın özgürlüğünü bastıran şiddet; <p>İyiliğin karşıtı olan kötülük, insanların dostça ilişkilerine zarar verir. Onları işbirliği yapmaktan alıkoyar. Kötülük dünyamıza sefalet ile acıyı getirir. Dolayısıyla kötülüğü önlemek ve kötü davranışlarla baş etmek her birimizin ahlaki görevidir.” (s. 13)</p>
7-8	İyilik ve erdem.		<p>D. Erdemlilik nedir? Ayıp olan davranışlar nelerdir? İyi bir adam olmak ne anlama gelir? – alt başlıkları altında önyarguların aşılması konusuna ilişkin aşağıdaki cümleler mevcuttur:</p> <ul style="list-style-type: none"> - “Faziletli olmak demek, bireyin iyiliğe koşması, iyiliği arzu etmesi ve iyiliğin modelini örnek alması demektir. Fazilet ayrıca insanın erdemli özellikleridir. Örneğin: çalışkanlık, iş yapabilmek, sorumluluk sahibi olmak, dost yanlısı olmak, nezaket göstermek, empati yeteneği, sağduyulu olmak gibi iyiliğin arkadaşı olan duygular, insanın faziletli erdemleridir. - Günah ise insanın hem kendine hem de başkalarına zarar vermesidir. Ayrıca insanın kınandığı durumlar ve yaptığından utanması gereken ortamlar da günah olarak bilinir. Mesela: açgözlülük, tembellik, yalancılık, kibir ve kendini beğenmişlik. Bunlar insanı günaha sürükleyen duygulardır. - Peki iyi bir birey olmak var iken neden günah yolunu seçmelidir insan?” (s. 17)

9	Özgürlük ve insanın ahlaki tercihleri.		
10	Özgürlük ve sorumluluk.		
11	Ahlaki görev ve yükümlülükler.	Etik ve ahlak kültürü kavramlarının temel tanımı ve ahlakiliğin esas tanımlaması hakkında bilgi verilecektir.	<p>D. Ahlaki görevlerimiz nelerdir? Özel ahlaki yükümlülüklerimiz nelerdir? Bir insanın ahlaki sorumlulukları nelerdir? – alt başlıkları ile önyargının aşılmasına ilişkin şu cümleleri görmek mümkündür:</p> <p>- “Ahlaki yükümlülük ve sorumluluk çerçevesinde, kültürel normlar her bireyin görevi haline dönüşür. İnsan ahlaki sorumluluklarını zorla değil özgür iradesi ile gerçekleştirmelidir. Çünkü yükümlülükler özgürlük ile sıkı-sıkıya ilişkilidir. Bir kişinin sahip olduğu ahlaki sorumlulukları şunlardır:</p> <p>- toplumda belirtilen ahlaki standartlarını yerine getirmek;</p> <p>- diğer insanlara ve onların haklarına saygılı olmak;</p> <p>- özverili olarak başkalarına yardım etmek;</p> <p>- ve her zaman teşekkür etmesini bilmek. Ahlaki yükümlülüklerimizi yerine getirirken esas olan – sosyal norm ve yönetmelikleri körü-körüne değil, bilinçli ve isteyerek yapmaktır.” (s. 26-27)</p>
12	Adalet.		
13	Fedakarlık ve bencillik.		
14	Dostluk ve arkadaşlık.		
15	Ahlaki olmak ne demektir?	Kültür, gelenek, laik etik ve insanların ahlaki davranışları arasındaki ilişki açıklanmak suretiyle öğrencilere bu çeşitliliğin gerekliliklerinin analizini yapabileceği kazandırılacaktır.	<p>D. “Ahlaki olan nedir?” sorusuna lait etik ne tür cevap verir? – alt başlığı ile önyargıların aşılmasına yararlı olabilecek şu cümleleri görmek mümkündür:</p> <p>- “Daha önce belirtildiği gibi iyi ve kötü olan davranışlar bellidir. Bu davranışların seçimi ise insana aittir. Çünkü iyi ve kötü olan davranışlar kendiliğinden değil, insanlar tarafından oluşturulmuştur. Ahlak işte burada önemini ortaya koyar. Kültürün ayrılmaz bir parçası olan ahlak işte kendisinin yarattığı iyilik ve kötülüğün arasında seçim yapmasında yardımcı olur. Esasen düşmanlığın yerine işbirliğini seçmek için gayret göstermeliyiz.” (s. 35)</p>
16-17	Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları/Yıl sonu ders notu girme.		

18	Aile ve cinsiyet – aile değerleri.	İnsanın etik ve ahlak standartlarını analiz etmeyi, laik kültür, sanat olgusu ve dini geleneklerin çeşitliliğini karşılaştırmayı öğretmektedir. Aile içi ahlaki değerler hakkında bilgi verilmektedir.	
19	Ahlaki eylem ve davranışlar.		
20	Ahlakın altın kuralları.	Öğrencilere insanların yaşamında ve toplumsal oluşumlarda, etik ve ahlaki değerlerin önem ve yeri hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca farklı kültürel geleneklerin standartları ile karşılaştırma yaparak, yaşamın ve ahlaki davranışın analizini yapabilme öğretilmektedir.	
21	Utanc, günah ve aff dileme.		
22	Şeref ve haysiyet.		
23	Vicdan.		
24-25	Ahlaki idealler.		
26	Ülkemizin kültüründe ahlak örnekleri.	Öğrencilere tarih, edebiyat, sanat ve günlük yaşamda yüksek ahlak tezahür örnekleri ile aşına olmayı öğretmektedir.	
27	Etik.		
28	Ailedeki özel günler ve bayramlar.	Aile içi ahlaki, etik ve kültürel geleneklere saygı duyma ve devam ettirme, bununla birlikte farklı dünya görüşü ve kültürel gelenek temsilcilerine hoşgörü ile yaklaşmayı öğrenmenin yeri aile olduğunun farkına varılması hakkında bilgiler verilmektedir.	
29	İnsan hayatı ve onuru – en büyük ahlaki değerdir.		
30	Vatanı sevmenin ve saygı göstermenin önemi.		
31-34	Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları ve Ders Özeti (Generalizing lesson).		

Laik Etiğin Esasları modülü, insan davranışlarını yöneten ahlakî norm ve değerlerden mümkün olduğu kadar faydalanmayı, birlikte yaşamının imkânlarını oluşturmayı ve farklılıkların özelliklerinden yaşama yardımcı olanı seçmek, tehlike oluşturacak yolları ise terk etmeyi ön koşul olarak (Tablo 8.) sunmaktadır.

Söz konusu ders modülünün önyargıları aşma konusunda hayırseverlik, karşılıklı anlayış, saygı, sevgi ve hoşgörülü ortamları oluşturma gibi kavramlar ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Öncelikle laik etiğin ne olduğunu sonrasında da ahlaki norm ve değerlerin insanı daha iyi olana sürüklemesi gerektiğini öğrenen genç bireylerin, öğrendiklerini davranışa dönüştürdüklerinde, önyargıyı tetikleyebilecek tutum ve düşüncelerden uzak kalmalarını beklemek mümkündür.

C.4.2. Ortodoks Kültürünün Esasları

RF ortaokullarının dördüncü ve beşinci sınıf öğrencileri için hazırlanan bu ders kitabı, Ortodoks Kültürünün Esasları ders programının devlet okullarında okutulması ile ilgili hazırlanacak ders kitaplarının kontrolünü yapan editörlü kurul üyeleri ve bu kurulun başkanı Moskova Patriği Kirill tarafından, 2009.29.06 tarihinde onaylanmıştır.

Ders kitabının yazarı A. V. Kurayev'tir, yazar ders konularının hazırlanmasında Metlik İ. V ve Sklyarova İ. T'nin görüşlerinden önemli ölçüde faydalandığını belirtmiştir. Söz konusu ders modülü için kullanıma sunulan bu kitap, St. Petersburg araştırmaları izni ile Prosveşşeniye (Просвещение) yayınlarına ait olup 2010 yılında, Moskova'da basılmıştır.

Kurayev, söz konusu modülün ikinci ve yirmi dokuzuncu ders içeriklerinin hazırlanmasında pedagog İ. V. Metlik ve T. V. Sklyarova'nın görüşlerinden istifade edildiğini ve bu kitabın hazırlanışında emeği geçen M. B. Bagge, M. G. Belov, O. V.

Juravlev ve İ. V. Korolkova'nın katkılarından dolayı müteşekkirdir olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu ders esnasında öğrencilerin Ortodoks Kültürünün Esaslarını öğrenmekle kalmayıp, bu dini anlayışın insan hayatındaki önemi, gerekliliği ve bireyin kişiliğinin gelişmesindeki etkisini ifade ederek dünya ve çevre ile ilgili önemli görevleri hakkında bilgi alabileceklerini belirtmektedir (Kurayev, 2010).

Tablo 9. Ortodoks Kültürünün Esasları (Kurayev, 2010).

Ders sırası	Dersin Konusu	Dersin içeriği ve kazanımları	Dini Önyargı ile İlgili Çalışma Alanı
1	Rusya hepimizin Anavatanı.		
2	Din ve Kültür.	Rus Ortodoks kültürünün ortaya çıkışı ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır.	D. İnsan kültürü nasıl oluşturmuştur? Din insanlara ne demektir? – şeklindeki alt konu başlıkları etrafında, aşağıdaki cümleler öne çıkmaktadır: - <i>“İnsan çaba göstererek bu dünyayı değiştirir, insanın çabası bir nevi kültürdür. Çabalayan, gayret eden adam sadece dünyayı değil, kendisini de değiştirir (örneğin daha sevecen olur, tembellikten uzaklaşır). Demek ki, kültürün en önemli unsuru insanın insan olarak kalması ve hareket etmesidir.”</i> (s. 6) - <i>“Arkadaşlığı, insanları sevmeyi ve hakikat için savaşmayı sadece ders dinleyerek öğrenemezsiniz. Kültürün bütün insanlar ve ülkemiz için ilgili alanları bulunmaktadır. Ancak farklı kültürlerin ve kültürde farklılıkların olduğunu da bilmeliyiz ki, diğerleri ile dost, arkadaş olup, anlaşabilelim.”</i> (s. 7)
3	Ortodoks kültüründe insan ve Tanrı.	Ortodoks Kilisesinin manevi gelenek esaslarını öğretmektedir.	D. Tanrı'nın insanlara bahsettiği hediyeler nelerdir? Tanrı'ya inanmanın insanların davranışları üzerindeki etkileri nelerdir? – alt başlıkları altında, dini önyargıların aşılmasına ilişkin şu cümleleri görmek mümkündür: - <i>“İnsan birinin elinde hareket eden sopa gibi olmamalıdır, aksi halde tam olarak özgürlüğüne ulaşmış olamaz. Ne yapacağına kendisi karar verebilen birey, iyi insan olmaya aday olabilir. Bu yüzden insana özgürlük verilmiştir. Fakat sonunu düşünmeyen, aklını kullanmayan sadece özgür olduğunu düşünen adam, tehlike yaratabilir. İşte bu yüzden özgürlüğün yanında, aklı kullanmayı da Tanrı insana bahsetmiştir. Bununla da insanın iyi olması tamamlanmış olamaz, çünkü merhamet, vicdan, sevgi ve sağduyu olmadan iyi insan olamayız.”</i> (s. 9-10)

4	Ortodoks kültüründe ibadet.	Ortodoks kültürünün temel kavramlarının tanımı hakkında bilgi sunmaktadır.		
5	İncil ve Evanjelizm.			
6	Hristos'un (Hz. İsa'nın) vaazı.		Ortodoks kültürü ile insan davranışları arasındaki ilişkiyi anlatmaktadır. Öğrencilere ilişki kurmayı öğretmektedir.	
7	Hristos ve Çarmıhı.			
8	Pasha (Paskalya).			
9	Ortodoksluğun insanoğlu ile ilgili doktrini.	Ortodoks kültürünün kutsal kitaplarının, kutsal yerlerinin, tağnak ve mabetlerinin, dini bayramlarının ve özel günlerinin ana bileşenleri hakkında bilgi verilmektedir.	D. Tanrı insanı ne ile mükafatlandırmıştır? İnsanın kalbi ne zaman hastalanır? İnsanda, Tanrı'nın yansıması nasıl hissedilir? – şeklindeki alt başlıkları altında, dini önyargıların aşılmasına ilişkin şu cümleler mevcuttur: - <i>“Kalbimizin (ruhumuzun) inanılmaz derecede mükemmel özelliği vardır. Kalbin zengin olması, başkalarına daha çok vermeye ve yardım etmeye bağlıdır. Yardımsever insan hem iyi hem de zengin olur. Böylelikle dünya da iyi ve zengin hale gelir.”</i> (s. 34)	
10	Vicdan ve pişmanlık.		D. Vicdan nedir? Vicdanın ipuçlarını merak ediyor musunuz? Hatalarımızı nasıl düzeltebiliriz? – alt başlıkları altında dini önyargı ile savaşmanın yollarına ilişkin aşağıdaki cümleler bulunmaktadır: - <i>“Bu nedenle, hayattaki en önemli şey vicdanı ile barışık olmaktır. Vicdanımızı dinlemeyi, onun dediklerine uymayı ve hatalarımızı düzeltmeyi bilmemiz gerekmektedir.”</i> (s. 37)	
11	Eski ve Yeni Ahitler.		D. İnsanlara verilen emirler nelerdir? Cinayet işlemek ile hırsızlık yapmanın ortak noktaları nelerdir? Kıskançlığın sevinci söndürdüğünü biliyor muydunuz? – alt başlıkları altında, dini önyargı ile savaşmanın yollarına ilişkin aşağıdaki cümleler bulunmaktadır: - <i>“On emirin ilk dördü, Tanrı ile insan ilişkisi hakkındadır. Gerisi de insanların ilişkileri hakkındadır. İşte bunlardan öne çıkanlar – öldürme; çalma; zina yapma; yalan söyleme; kıskanma – gibi kötülüğü önleyen duygulardan oluşmaktadır.”</i> (s. 40-41)	

12	Merhamet ve şefkat.		<p>Y. İyilik yapma ile dostluğun arasında ne tür farklar vardır? Yakın adamım diye kimlere hitap ederiz? Bir Hıristiyan diğer insanlara nasıl davranmalı? – alt başlıkları ile dini önyargıların aşılmasına ilişkin şu cümleler mevcuttur:</p> <p>- “İsa’nın bu meselinden şunları anlamak mümkündür: yakın diyebileceğin adam – seni sorunlar karşısında yüzüstü bırakmayan adamdır. Aynı zamanda senin yardımına muhtaç olan sen için yakın adam sayılır. Birisi senin önünde suçlu olsa bile, başına dert geldiği zaman, şikayetleri, dargınlıkları unutarak ona yardım eli uzatman gerekmektedir. Çünkü merhamet göstermek – adaletli cezadan daha iyidir.” (s. 43)</p>
13	Etiğin (ahlakın) altın kuralı.	<p>Karşılıklı adaletin sağlanmasında her hangi bir davranışta bulunma hakkı ve sorumluluğu hakkında bilgi vermektedir.</p>	<p>D. İnsan ilişkilerinin ana kuralı nedir? Yargılamamak ve yargılanmamak nedir? – alt başlıkları altında dini önyargıların aşılmasına ilişkin şu cümleler mevcuttur:</p> <p>- “Etiğin altın kuralı – kendin için istemediğini başkalarına da yapmadır.” (s. 46)</p> <p>- “Ayrıca insan dedikodu yapmamalı ve dedikodulara inanmamalıdır. Başkaları hakkında konuşmak hem insanı hem de dünyayı basitleştirir. Ortodoksluk’ta bir kural vardır. Bu: günahkar bile olsa insanı sev, fakat günahtan nefret etmek gerekir. Günahkari sevmen ise, ona günahlarından kurtulmasına yardım etmen demektir.” (s. 47)</p>
14	Tapınak.	<p>Ortodoksluğun manevi gelenek ve kültürünün farklı fenomenleri hakkında bilgi sunmaktadır.</p>	
15	İkona (Simge ve semboller).		
16-17	Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları/Yıl sonu ders notu girme.		
18	Hıristiyanlığın Rusya’ya yayılması.	<p>Rusya tarihinde Ortodoks kültürünün gelişmesi hakkında bilgiler verilmektedir.</p>	
19	Başarı ve beceri.		<p>D. Fedakârlığın anlamı nedir? İnsanların iyilik yaparak kendisini kurban etmeleri ne anlama gelir? – alt başlıkları altında dini önyargıların aşılmasına ilişkin şu cümleler mevcuttur:</p> <p>- “Hıristiyan biri, kendi iyiliği ve Tanrı’nın rızası için başkalarının uğruna fedakarlık yapabilir. Bunun örneğini özür dilemek olarak görebiliriz. Çünkü burada gurur kurban edilmekte, ego ve bencillik ezilerek başkasına daha yakın olmanın örneğini görebiliriz.” (s. 62)</p>
20	Hız. İsa’nın Matta İncilinde geçen sözleri.		

21	Neden iyilik yapılmalıdır?	Öğrenciler hayattaki bazı olayların analizini yapmayı, ahlaki davranışların seçmeyi ve bu davranışların Ortodoks kültürünün standartları ile karşılaştırarak hayatında davranış sergilemeyi öğrenmeleri beklenmektedir.	D. İsa Mesih'i nasıl örnek almalıyız? Azizler ne tür işlere sevinirler? – alt başlıkları ile dini önyargıların aşılmasına ilişkin şu cümleler mevcuttur: - “Hristiyanların bencil olmamasını gerektiren ilk durum, İsa'nın bizler için yaptıklarıdır.” (s. 68) - “Hristiyan kalbinin mutluluğunu aramakla hayatını geçirir. Mutluluğun anahtarı ise başkalarına iyilik yapmaktır.” (s. 69)
22	Hristiyanın hayatındaki mucize.		
23	Ortodoksluğun Tanrı'nın yargı günü hakkındaki doktrinleri.	Ortodoksluğun ibadet esasları hakkında bilgi vermekle beraber, farklı din ve kültürden olanlar ile sağlıklı ilişki kurma becerisinin kazandırılması amaçlanmaktadır.	
24	Merasim ve ayinlerin kutsallığı.		
25	Manastır.		
26	Hristiyan'ın doğa ile ilişkisi.	İnsanın ailesi ve çevresi ile nasıl davranması gerektiği konusunda temel bilgiler sunulmaktadır. Ayrıca dersin son konuları olduğu için, Rusya'nın çok uluslu yapısını oluşturan diğer din, kültürlerdeki ve laik etiğin normlarındaki bireyin davranışları hakkında bilimsel araştırma yapılması, karşılaştırmalı sonuçlarla analize ulaşma becerisi kazandırılacaktır.	
27	Hristiyan ailesi.		
28	Vatani ve milleti korumak, milli savunma.		
29	Hristiyan'ın el emekleri.		
30	Vatani sevmenin ve saygı göstermenin önemi.		
31 – 34	Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları ve Ders Özeti (Generalizing lesson).		

Görüldüğü gibi, Ortodoks Kültürünün Esasları (Tablo 9.) ders programında, dinî önyargıyı aşma konusunda, Hristiyan bireylerin diğer dindarlar ile sevgi ve saygı çerçevesinde ilişki kurmasına öncelik tanımaktadır. Hristiyanların arkadaşlık, dostluk, sevgi ve saygıya önem veren, merhamet, vicdan, sağduyu ve hoşgörü sahibi, özellikle de yardımsever birey olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu tür eğitim yolundan geçen

genç bireylerin, önce kendi dininden olan ile sonra da farklı dinden olanlar ile ilişkilerini, saygı ve hoşgörü duygularının etrafında gerçekleştireceği beklenebilir.

C.4.3. Dünya Dinleri ve Kültürlerinin Esasları

St. Petersburg araştırmaları izni ile Prosveşşeniye (Просвещение) yayınlarına ait olup 2010 yılında, Moskova’da yayımlanan bu ders kitabının yazarları, A. L. Beglov, E. V. Saplina, E. S. Tokarev ve A. A. Yarlikapov’dur. İlk ve otuzuncu derslerini Daniliuk kaleme almıştır.

Bu ders kitabı, dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerine dünya dinlerinin tarihi, özellikleri ve insan hayatındaki yeri ve önemi hakkında genel-geçer bilgiler içermektedir. Yazarların özellikle belirttiklerine göre, bu kitapta dini görüş ve inanışların ortasındaki tartışmalı konulara hiç girilmemiştir. Mümkün olduğu kadar ülkedeki geleneksel ve diğer dinlerin ortak noktalarına vurgu edinilmiştir (Beglov vd., 2010).

Tablo 10. Dünya Dinleri ve Kültürlerinin Esasları (Beglov vd., 2010).

Ders sırası	Dersin Konusu	Dersin içeriği ve kazanımları	Dini Önyargı ile İlgili Çalışma Alanı
1	Rusya hepimizin Anavatanı.		
2-3	Kültür ve Din.	Dünya dinlerinin temeli, esas özellikleri, kültür ve gelenekleri hakkında bilgi verilecektir.	Y. Din nedir? Hangi dinler vardır? İbadet ve ritüellerin dindeki yeri ve önemi nedir? – alt başlıkları altında dini önyargıların aşılmasına yönelik şu cümleler bulunmaktadır: - “Rusya’da çok eskiden beri birçok dinin olduğu daha doğrusu dini hayatın olduğu bilinmektedir. Rusların Ortodoks Hristiyanları olarak bilinir. Rusyalıların önemli bir kısmı ise İslam ve Budizm gibi dünya dinlerine inanırlar. Aramızda Yahudiler de bulunmaktadır. İşte bu dört din, Rusya’nın geleneksel dinleri olarak kabul edilir. Ülkemizde Hristiyanlığın diğer alanları olarak bilinen Katolik ve Protestanlığı tutunan bireylerimiz de vardır. Bunun dışında eski geleneksel dine inananlar ve hiçbir dine inanmayan bireylerimiz de vardır. (s. 7)
4	Dinlerin ortaya çıkış tarihi.		

5	Dinlerin ortaya çıkışı. Dünya dinleri ve onların kurucuları.	Dünya dinlerinin ilahi ve kutsal kitapları, öncü isimler ve dini taşıyanların özellikleri hakkında bilgi sunulmaktadır.	
6-7	Dünya dinlerinin Kutsal Kitapları.		
8	Dünya dinlerinde geleneklerin koruyucuları		
9-10	Kötülük, iyilik, günah, tövbe ve mükafat.	Dünya dinlerinin insan hayatındaki yeri, önemi ve onların yaşamı üzerindeki etkisi, dindar birinin farklı inanç sahibi olanlarla ne tür ilişki içerisinde olması gerektiğiyle ilgili bilgi verilmektedir.	D. Dünya dinlerinin geleneklerinde günah, tövbe ve ceza anlayışları hakkında – alt başlıkları altında dini önyargıların aşılmasına yönelik aşağıdaki cümleler bulunmaktadır: - “... bütün dinler insanlara – iyilik ve adaletin yolundan şaşmamayı emretmiştir.” (s. 26)
11	Dindar insanlar hakkında anlayış.		
12-13	Dünya dinlerinde kutsal yapılar.	Dünya dinlerinde kutsal yapı, madet ve ibadethanelerin yeri ve önemi; bu yapılarda sanatın yansıması örnekleri hakkında bilgiler verilecektir.	
14-15	Dünya dinlerinde sanat.		
16-17	Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları/Yıl sonu ders notu girme.		
18-19	Rusya'daki dünya dinlerinin tarihi.	Rusya'da mevcut olan farklı dini gelenekler ve kültürler hakkında esas bilgiler sunulmaktadır. Öğrencilerden dini kültürün, toplum ve birey üzerindeki etkisi hakkında fikir beyan etmeleri istenecektir.	D. Rus Ortodoks, Katolik, Protestan inançları ve İslam, Yahudilik ve Budizm dinlerinin Rusya'nın tarihinde oynadığı rol nedir? – alt başlığı ile dini önyargıların aşılmasına yönelik aşağıdaki cümleler bulunmaktadır: - “Rusya devletinin kendisine yeni din seçimi konusunda ne tür yollardan geçtiği ile ilgili bir hikaye bulunmaktadır. Buna göre Knez Vladimir'in zamanında her dinin elçileri onun huzuruna gelerek kendi inançları hakkında geniş bilgi vermiştir. Buglar bölgesinden Müslümanlar gelmiştir. Sonra Kiev'e Hazar Yahudileri gelerek, Knez Vladimir'i ziyaret etmişlerdir. Ardından ise Batı Avrupa ülkelerinden Hristiyanlığı tanıtmak için elçiler gelmişlerdir. Son olarak ise Yunan filozofu gelerek Bizans kilisesinin inancını yani Ortodoks Kilisesi hakkında bilgi sunmuştur. Bu bilgiler bizlere Rusya'nın ilk devirlerden itibaren, günümüzde de yaygın olan geleneksel dinlerimiz yani Hristiyanlık, İslam ve Yahudilik dinlerine aşina olduğunu anlatmaktadır.” (s. 40)

20-21	Dünya dinlerinin ibadet ve ritüel örnekleri.		
22	Dünya dinlerinde mabetler ve hac görevi.	Dünya dinlerinin ibadet özellikleri, ibadethaneleri, dini bayram ve özel günleri hakkında bilgi sunulmaktadır.	Y. Hacca gitmenin dünya dinlerinde ne önemi vardır? – alt başlığı ile dini önyargıları aşma konusuna ilişkin esas olarak bütün dinlerdeki hac görevi ile ilgili detaylı bilgi sunulmuştur. Önemli olan burada bütün dinlerin ortak noktası hakkında bilgi verilmektedir ve haz görevini ifa eden insanların başta diğer insanlara ve tüm canlılara zarar vermemesi gerektiği, daima iyilik yapmak, hoşgörülü olmak ve samimi ilişkileri korumakla görevli olduğu vurgulanmıştır. (s. 58-61)
23-24	Dünya dinlerinin dini kavramları.		
25-26	Din ve ahlak. Dünya dinlerinde ahlaki kurallar		
27	Merhamet, şefkat ve yardımlaşma.	Öğrencilere ahlaki kurallar hakkında bilgi verilerek, onların hayattaki bazı olaylar karşısında, ahlaki davranışları seçmesini sağlamayı, farklı görüş ve kültüre sahip olanların, yaşam tarzına, alışkanlıklarına ve kendini ifade etme biçim standartlarına hoşgörü ile yaklaşmayı öğretmektedir.	D. Dünya dinlerinde merhamet, şefkat ve yardımseverlik hakkında insanlara ne tür öğütler verilmiştir? – alt başlığı ile dini önyargıların aşılmasına ilişkin aşağıdaki gibi cümleler bulunmaktadır: - “Birçok dini inanç insanın Tanrı'nın suretinde yaratıldığını açıklamaktadır. *Yahudilikte insanın insan olarak kalabilmesinin en önemli unsuru – yardımseverlik ve merhamettir. *Hristiyan inancına göre en önemli unsurlardan biri, Tanrı iyiliğe önem veren ve merhametli varlık olduğu için, insanlar dahi iyilikte yarışan ve merhamet sahibi olmaları gerekmektedir. *İslam dini de hayırseverlik ve iyilikseverliğe çok önem vermektedir. Hayırlı işin birçok formları mevcuttur. Bütün varlık sisteminin Allah vergisi olduğunu kabul eden Müslümanlar, Kur'an'ın açıklamasına istinaden, diğer varlıklara ve tüm insanlara iyilik yapmaları gerekmektedir. *Budizmin inanç sistemi şefkat üzerine kurulmuştur. Tüm canlılara karşı şefkatli ve merhametli olmak, bir Budist için çok önemlidir. Dolayısıyla dünyadaki tüm Budistler dünyada yaşayan bütün canlı varlıklara zarar vermeye çalışmaktadırlar.” (s. 72-73)
28	Aile.		
29	Görev, özgürlük, sorumluluk ve emek.		
30	Vatanı sevmenin ve saygı göstermenin önemi.		
31-34	Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları ve Ders Özeti (Generalizing lesson).		

Dünya Dinleri ve Kültürlerinin Esasları modülünün içeriğine bakıldığı zaman (Tablo 10.) Rusya'daki geleneksel ve diğer dinlerin, devletin millî ve sosyo-kültürel mirasının birer parçası olarak görülmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Bütün dinlerin insanlara iyilik ve adaletten sapmamayı öğrettiğine vurgu yapan bu ders müfredatı, mümkün olduğu kadar bütün dinlerin ortak noktalarını ortaya çıkarmış, tartışmalı konulardan uzak durulmuştur. Bu dersi gören genç bireylerin, bütün dinler hakkında bilgi sahibi olmakla birlikte, önyargıların dinlerden değil, dine inanan bireylerden dolayı var olduğunu ve bunlarla savaşmanın yollarını dinden bulmanın mümkün olduğunu öğrenmiş olacaklardır. Dolayısıyla önyargıları yaratan değil, onlarla savaşan birey olarak yetişebilecekleri beklenebilir.

C.4.4. İslam Kültürünün Esasları

İlgili ders kitabı D. İ. Latishina ve M. F. Murtazin tarafından hazırlanılmıştır. İlk ve 30. dersler A. Ya. Daniliuk'un öncülüğünde oluşturulmuştur. Söz konusu ders modülü için kullanıma sunulan bu kitap, St. Petersburg araştırmaları izni ile Prosveşşeniye (Просвещение) yayınlarına ait olup 2010 yılında, Moskova'da basılmıştır. Yazarlar bu kitabın sayesinde öğrencilerin Hz. Muhammed'in hayatı, İslam dininin doğuşu, bu dinin esasları ve Müslümanların sorumlulukları hakkında, Kur'an ve Sünnetin ışığında ahlaki normlar hakkında bilgiye sahip olabileceklerini belirtmektedirler. Ayrıca Rusya'daki Müslümanların daha iyi bir şekilde tanıtılmasında önemli yeri olacağı da bildirilmiştir (Latishina ve Murtazin, 2010).

Tablo 2. **İslam Kültürünün Esasları** (Latishina ve Murtazin, 2010).

Ders sırası	Dersin Konusu	Dersin içeriği ve kazanımları	Dini Önyargı ile İlgili Çalışma Alanı
1	Rusya hepimizin Anavatanı.		

2	İslam'ın Beşiği.	İslam dininin ilk ortaya çıkışı, İslam kültürününün esasları ve ahlaki temelleri hakkında bilgi sunulacaktır.	D. İslam nedir? Müslümanlar kimlerdir? İslam ilkin hangi ülkede ortaya çıkmıştır? – alt başlıkları altında dini önyargıların aşılmasına ilişkin şu cümleler mevcuttur: - “İslam kelimesi Arapçada “Tanrı'nın barışı” anlamına gelmektedir. İslam dinini kabul edenler, yani Tanrı'ya teslim olup barış yolunu seçenler Müslüman olarak adlandırılırlar.” (s. 6)
3	İslam dininin kurucusu Muhammed.		
4	Peygamberliğin ilk yılları.	İslam dinin temel kavramları ve İslam kültürü ile bireyin davranışları arasındaki ilişki hakkında bilgiler verilecektir.	
5	Peygamberin mucizevi yolculukları.		
6	Hidra (Hicret).		
7	Kur'an ve Sünnet.		D. Kur'an ne söyler? – alt başlıkları ile dini önyargıların aşılmasına ilişkin şu cümleler mevcuttur: - “Kur'an her birimize iyi ile kötüyü birbirinden ayırt etmeyi öğretir. Her taraftan gelişmiş ve iyi eğitilmiş birey olabilmek için hepimizin çok çok okuması gerekmektedir. Kitap dendiği zaman sadece ders kitapları olmamalı, ayrıca bilimsel literatür ve sanatsal eserleri de okumalıyız.” (s. 23) - “Sünnet bizlere Hz. Muhammed hakkında fikir verir. Çünkü onun hayatı – bizim için bir örnek modeldir. Onun birkaç hadisinden örnekler verelim: ‘Kolaylaştırın, zorlaştırmayın’ ‘İnanmak demek – şiddeti reddetmek demektir’.” (s. 25)
8	Allah'a inanmak.	İslam dininin bireyler üzerindeki etkisi ve insanların davranışlarına düzen veren temel kurallar hakkında en önemli bilgiler sunulacaktır.	D. Müslümanlar neye inanırlar? Tanrı Müslümanlara ne tür nitelikler vermiştir? – alt başlıkları ile dini önyargıların aşılmasına ilişkin şu cümleler mevcuttur: - “Tanrı iyilik yapan, sabreden ve ihtiyaç sahibi olanlara yardım edenleri sever. Yakınlarına, ailesine saygı göstermeyen, açgözlü, cimri, zayıf ve fakirleri zor duruma düşüren ve kendisine inananları kınar.” (s. 27) - “Allah merhametlidir, ancak bu dünyada kötülük, savaş, acı ve yoksulluk vardır. Bütün bu sıkıntılar, insanların suçları ve günahlarının sonucudur. Ama Allah yine de insanlara merhamet eder. Çünkü zorlukları başından geçiren insanlar, zor durumda olan diğer insanları daha iyi anlar ve yardım etmeye çalışırlar.” (s. 27) - “Erdemli insanları Allah merhametsiz bırakmaz. Çünkü aynen bu iyi insanlar Allah'ın sevdiği kullarıdır. İyi insan olmanın kolay yolu vardır, o da inandığı dine bağlanmaktır.” (s. 28)

9	İlahi Kitaplar, Allah'ın elçileri.	<p>Öğrencilere, İslam dinindeki ilahi kitaplar, kutsal yapılar, dini bayramlar ve İslam kültüründe ibadethanelerin açıklaması ve onların ana içeriği hakkında bilgiler verilecektir.</p>	<p>Y. İlahi kutsal yazılar hangileridir? Tevrat, İncil ve Kuran'ın insanlara verdiği mesaj nelerdir? Allah'ın elçileri kimlerdir? – alt başlıkları altında dini önyargıları aşma konusuna ilişkin şu cümleler mevcuttur:</p> <p>- “İslam dini bütün kutsal yazılara saygı duymayı, Allah'ın göndermediği diğer inanç sistemlerine ise hürmetle yaklaşmayı emreder. Müslümanlar Kuran'ı kendi kitabı olarak kabul eder, ancak diğer kitaplara da inanarak, saygı duyar. Dolayısıyla Müslümanlar ehli-kitaptan olan ve olmayan bütün insanlarla iyi ilişki kurmayı hedeflemektedirler.” (s. 20)</p> <p>- “Hz. Muhammed, diğer kutsal kitaplar hakkında konuşmaya, onları örnek göstermeye ve onlarla tanışmaya hiçbir zaman karşı çıkmamıştır. Çünkü Kuran'da “Bizim Allah'ımız sizin de Allah'ınızdır, hepimiz aynı ve bir Allah'a iman ederiz” açıklaması bulunmaktadır. Diğer kutsal kitap ehline saygılı davranmayı emreden İslam dini aslında bütün insanları barış içinde yaşamaya teşvik etmektedir. Milletler arasında hiç bir zaman savaş ve kavga olmamalıdır. İnsanlar birbirine kin ve nefretle yaklaşmamalı ve herkesin iyiliği için beraber hareket etmelidirler. Çünkü bütün insanlar şefkat ve yardımı hak etmektedir.”</p> <p>- “Kur'an'ın ve Sünnetin buyruğu, insanların barış ve dostluk içinde anlaşarak yaşamalarına yöneliktir. Bu ilke, Hz. Muhammed'in de her zaman söylediği husustur.” (s. 31)</p>
10	Ahiret ve kaza-kader inancı.		
11	Müslümanın görevleri (İman Esasları).		
12	Allah'ın önünde eğilmek (Namaz).	<p>Bu bölümde katılımcılara İslam dininin temel ibadetleri, şartları ve Müslümanların dini görevleri hakkında bilgi verilecektir. Öğrenciler İslam kültürünün birey</p>	<p>D. Allah'a ibadet etmenin ana formu nedir? Dua nasıl gerçekleşir? Mescid ve camii nasıl inşa edilmektedir?– alt başlıkları altında dini önyargıları aşmaya ilişkin şu cümle mevcuttur:</p> <p>- “İslam dini hem iç dünyanın hem de ruhun temiz olmasını öngören dindir.” (s. 41)</p>

13	Ramazan ayında Oruç tutmak (Oruç).	ve topluma sağladığı katkı hakkında bilgiye sahip olacaklar.	D. İslam dininde orucun özellikleri nelerdir? Müslümanlar hangi ayda oruç tutarlar? Orucun nitelikleri hangileridir?– alt başlıkları ile dini önyargıları aşmaya yönelik şu cümleler mevcuttur: - “Ramazan ayında dünya çapında Müslümanlar oruç tutarlar. Onların bu yönelişleri bir çeşit birlikteliğin sembolüdür. Ramazan ayında, yaşlı, genç, zengin, fakir ve ten renginin farkı gözetilmeksizin herkes eşit ve aynı değerde olurlar. Ayırımın olmadığı ayda oruç tutmanın ayrıca keyfi bulunmaktadır.” (s. 44)
14	Allah’ın rızası için bağış yapmak (Zekât ve Kurban kesmek).		D. Bağış yapmanın anlamı nedir? Müslümanların zenginlik ve fakirliğe yaklaşımları nasıldır? – alt başlıkları altında, dini önyargıların aşılmasına yönelik şu cümleler mevcuttur: - “Zekat ve sadaka, sıkıntısı olan, hasta, yaşlı ya da zor durumda olanlara elden verilen iyilik ve bağıştır. Ancak önemli olan gösteriş yapmamaktır. Çünkü zekat ile sadakanın özelliği – verildikten sonra yardımı alan insandan teşekkür bile beklememektir. Çünkü Allah yapılan bütün iyilikleri görür ve sevabını verir.” (s. 47)
15	Mekke ziyareti (Hacca gitmek).		
16-17	Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları/Yıl sonu ders notu girme.		
18	İslam dininin Rusya’ya giriş tarihi.	İslam dininin Rusya Federasyonunun gelişimindeki yeri ve önemi hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca öğrencilerden hayattaki bazı olayların analizini yapmayı, ahlaki davranışların seçmeyi ve bu davranışların İslam kültürünün standartları ile karşılaştırarak, hayatında davranış	Y. İslam dini ülkemizde ne zaman yaygınlaşmıştır? Rusya’nın hangi milletleri İslam dinine inanırlar? İslam dinini kabul eden insanların hayatında ne tür değişiklikler olmuştur? – alt başlıkları altında, dini önyargıların aşılmasına ilişkin aşağıdaki cümleler mevcuttur: - “İslam dini – barış dinidir, o yüzden Müslümanlar, Ortodoks, Budizm ve Yahudilik gibi dünya dinlerine inanan bireylere her zaman hoşgörülü davranmışlardır. İslam dini kabul eden devletlerin yöneticileri hiç bir zaman zorla dini yaymaya çalışmamışlardır. İslam devletleri zamanında herkes inanmak istediği dini seçme hakkına sahip olmuştur.” (s. 52)

19	İslam dininin ahlaki değerleri.	sergilemeleri beklenmektedir.	<p>Y. Ahlakî değerlerimiz nelerdir? Müslümanların ahlakî değerleri nelerdir? İnsanın vatan sevgisinin tezahürleri nelerdir? – alt başlıkları ile dini önyargıları aşmaya yönelik şu cümleler bulunmaktadır:</p> <p>- “Kur’an bu dünyada barışı sağlamak, korumak ve iyilik yapmayı emreder... Vatanı sevmek – insanın ahlakî değerlerinin en başında gelir. Vatanı sevmenin anlamı – başta dünya olmak üzere kendi ülkesini, doğayı ve çevreyi korumak, gelişmesine her türlü katkıda bulunmak demektir. Vatanını seven birey, hiç bir zaman çevresine ve doğaya zarar vermez. Vatandaşlarının iyi ve güzel şartlarda yaşaması için çalışır. Ülkesine zarar vermediği gibi, zor durumda da ülkesini terk edip gitmez.” (s. 54-55)</p>
20	İslam’da iyilik.		<p>D. “İyilik yapmanın” anlamı nedir? İyilik yapmayı nasıl öğrenebiliriz? – alt başlıkları altında dini önyargıların aşılmasına ilişkin şu cümleler mevcuttur:</p> <p>- “İslam sevgi ve şefkat dinidir. “İyilik” kelimesinin Kur’an’da birçok yerde geçtiğini kolayca görmek mümkündür. İyilik ve iyi işler hayatımızın her aşamasında bizlere lazımdır. İyilik – aile üyelerine, yakın akrabalara, komşulara, kimsesizlere ve yardıma ihtiyacı olan herkese karşı yapılması gereken erdemdir.” (s. 56)</p>
21	İslam’da yardımlaşma ve dostluğun önemi.		<p>Y. Dostluk ne anlama gelmektedir? Güçlü dostluğun ne tür özellikleri vardır? – alt başlıkları altında, dini önyargıları aşmanın yollarına bağlı şu cümleler vardır:</p> <p>- “Dostluk ne demektir? Bunun anlamı her zaman ve herkes ile nazik, anlayışlı ve sıcak ilişki kurmaktır. İnsanları yargılamanın yerine onlara karşı hoşgörülü olmak demektir. Kur’an’da belirtildiği gibi birini kötülemek, aşağılamak ve alay etmek gibi çirkin davranışlarda bulunulmamalıdır. İslam dininde dedikodu yapmak, insanların işlerinde yanlış aramak, onları alaylı bir şekilde eleştirmek gibi insan onurunu kıran davranışlar yasaklanmıştır. (s. 58)</p>
22	İslam dininde “aile”.	İslam dininin aile ve akrabalık ilişkilerine verdiği önem hakkında	

23	Ebeveynler ve çocuklar, sevgi, şefkat ve merhamet.	esas bilgiler sunulacaktır. Bununla birlikte farklı dini kültür geleneğine sahip olan bireylerle hoşgörülü davranılması gerektiği öğretilenlerdir.	
24	İslam'da büyüklere saygı.		
25	Misafir ağırlama kültürü ve adabı.		
26	İlmin ve öğrenmenin faydaları.		
27	İslam ile ilmin ilişkisi.	İslami gelenek ile laik kültürün örnekler vererek ve onları karşılaştırarak kapsamlı bilgiler öğretilenlerdir ve öğrenciler araştırmaya yönlendirileceklerdir.	
28	İslam dininde sanat ve görsellik.		<p>İslam dininin sanata ve görselliğe verdiği önem hakkında ve dini bayramlarının özellikleri hakkında bilgiler verilecektir.</p> <p>D. İslam dinindeki sanat neyi yansıtmaktadır? İslam dinindeki sanatsal eserlerin ilginç, özel ve önemli tarafları nelerdir? – alt başlıkları altında, dini önyargıların aşılmasına yönelik şu cümleyi görmek mümkündür:</p> <p>- “İslam dinindeki en önemli mucize Kur'an'dır. Bu kitap Arap dilinde gökten indirilmiştir. Bu kitabın iyilikle kuşatılmış yansımalarını, Müslümanlar yaşayan bölgelerin hemen hepsinde görmek mümkündür. (s. 72)</p>
29	Müslümanların dini kavramları.		
30	Vatanı sevmenin ve saygı göstermenin önemi.		
31-34	Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları ve Ders Özeti (Generalizing lesson).		

İslam Kültürü Esasları modülü (Tablo 11.) dikkatle incelendiği zaman, genelde önyargıların, özelde ise dinî önyargıların aşılması konusunda, Müslüman bireylerin, İslam dininin özü olan “saygı ve şefkat”ten uzak kalmaması gerektiğini hatırlatmaktadır. Ayrıca, çok okuma, eğitilmiş olma, iyilik yapma, sabırlı olma, ehli kitaptan olan ve olmayan herkesle iyi, sağlıklı ve hoşgörülü ilişki kurma, ruhunu, kalbini, bedenini, çevresini ve tabiatı temiz tutmaya gayret göstermesi hakkında bilgiler tekrarlanmaktadır. Genç bireylerin İslam dininin özünü doğru bir şekilde öğrendikleri zaman, önyargıdan uzak, hoşgörülü ortamı hazırlayan ve herkesin barış içinde yaşamasına katkı sağlayan vatandaş olarak yetişebilmeleri söylenebilir.

C.4.5. Budist Kültürünün Esasları

St. Petersburg araştırmaları izni ile Prosveşşeniye (Просвещение) yayınlarına ait olup 2010 yılında, Moskova’da yayımlanan bu ders kitabının yazarı V. L. Chimitdjordjiev’dir, yazarın belirttiğine göre ilk ve otuzuncu dersi Daniliuk hazırlamıştır. Öğrenciler bu kitabın sayesinde, Budist geleneğinin esasları, kültürü, bu dinin kurucuları, ahlaki değerleri, kutsal kitapları, ritüelleri, dini bayramları, sanatı, mabetleri ve Budistliğin en önemli öğretileri hakkında genel bilgiler elde edeceklerdir (Chimitdjordjiev, 2010).

Tablo 3. Budist Kültürünün Esasları (Chimitdjordjiev, 2010).

Ders sırası	Dersin Konusu	Dersin içeriği ve kazanımları	Dini Önyargı ile İlgili Çalışma Alanı
1	Rusya hepimizin Anavatanı.		
2	Kültür ve Din. Budist kültürüne giriş.	Budizm’in esas ve temel öğretileri hakkında bilgiler verilecektir.	D. Kültür ve din nedir? Budha kimdir? – alt başlıkları altında, dini önyargıların aşılması ile ilgili şu cümleleri görmek mümkündür: - “Dünya dinlerinin hepsi, iyilikseverliği, hoşgörölü olmayı ve yardımlaşmayı öngörür, bununla birlikte dünyanın daha iyi, adil ve iyiliğin yuvası olmasında insanlara yardımcı olur.” - “Budha kendi öğretilerinde hayatı iyileştirmenin mümkün olduğunu hep söylemiştir. Bunun anahtarı ıes, her zaman doğru sözlü olmak, iyilik yapmaya gayret etmek, öfke ve kıskançlık ile savaşmak ve tüm canlılara karşı sevgi ve şefkat göstermek olduğunu – belirtmiştir.” (s. 7)
3-4	Budha ve onun öğretileri.	Öğrencilere, Budizm dinindeki ilahi kitaplar, kutsal yapılar, dini bayramların açıklaması ve onların ana içeriği hakkında bilgiler verilecektir.	
5-6	Budist kültürünün kutsal kanonu (kanunu) Tripitaka.		
7-8	Budistlerin dünya görüşü.		

9	İyilik ve kötülük.	<p>Budist kültürünün temel esasları ve Budizmin öğretileri ile bireylerin hayatı arasındaki ilişkiyi, Budist kültüründeki kutsal metinler ışığında öğrencilere bilgi verilecektir. Budistlerin, tabiata ve diğer insanlara karşı nasıl davranılması gerektiği öğretilenecektir. Farklı görüş ve dini kültürden olan insanlarla ilişkilerin doğru bir şekilde geliştirilmesine yön verilecektir.</p>	<p>D. Budist inancında – iyilik ve kötülük. Budizm’e göre iyi ve kötü işler – alt başlıkları ile dini önyargıların aşılmasına yönelik, şu cümleler mevcuttur:</p> <p>- “Budha kendi öğretilerinde her defasında tevazuyu geliştirmeyi, kızgınlık ve öfkeyi yenmeyi, tüm canlılara karşı şefkatli olmayı ve bütün bunları diğer insanlara öğretmeyi tekrarlamıştır. Budizm’de doğru olan ilke insanın başkalarının davranışlarını değiştirememesine karşın kendisinin onlara karşı doğru davranmasını bilmesidir. Her zaman doğru sözlü olmayı öğreten Budha, yalan ve küfürden uzak durmayı, sözleri ile başkalarına zarar vermeyi tavsiye etmiştir.” (s. 20)</p> <p>- “İnsan bilinçli olarak diğer varlıklara zarar vermeyecektir. Budist için aklını kullanmak önemlidir. Çünkü bilgelik iyilik ile kötülüğü ayırt eden ve iyiliğe doğru götüren erdemdir. Bulgeliğin sürekli düşünmekten doğduğunu ilke haline getiren Budha, herkesin kutsallığını bildirmektedir. Öldürmeye ve ölüme dürtü olan her davranışa karşı olan Budha, hayatın her tezahürünün çok değerli olduğuna dikkat çekmektedir.” (s. 21)</p>
10	Şiddete yol vermeme ilkesi.		<p>Y. Şiddeti önleme prensibi – başlığı altında, dini önyargıların aşılmasına yönelik şu cümleler bulunmaktadır:</p> <p>- “Budizm’deki şiddete karşı durma ilkesine göre birey, tüm canlı varlıklara, söz, düşünce ve davranışı ile zarar vermeme düşüncesi mevcuttur. Çünkü herkesin mutlu olmaya hakkı vardır.” (s. 24)</p> <p>- “... biz kendi sevdiğimizimize nasıl sevgi, şefkat dolu davranış sergileyerek onları koruduğumuzu belirtiyorsak, diğer varlıklara karşı dahi böyle davranmalıyız.</p> <p>“Şiddetin olduğu yerde, acı bitmeyecektir. İnsanlar güzel, çirkin, dost yanlısı ya da düşman bile olsalar, sonuçta onlar, bizim gibi insandır. Onlar da bizim gibi mutlu olmayı ister ve ıstırap çekmeyi dilemezler...” (s. 25)</p>

11	İnsanı sevme ve onun hayatının dokunulmazlığı.		<p>Y. İnsanı sevmek ve saygı duymak. Hayatın önemli değer olduğuna dair. – alt başlıkları ile, dini önyargının aşılmasına yönelik şu cümle bulunmaktadır:</p> <p>- “... Budist öncelikle kendinde sevgiyi geliştirmelidir ve şefkatli olmayı adet haline getirmesi gerekmektedir. Bu bütün canlılara sevgi ve şefkat dolu yaklaşımı doğurur.” (s. 27)</p>
12	Şefkat ve merhamet.		<p>D. Şefkat ve merhamet hakkında. – alt başlığı ile dini önyargıların aşılmasına yönelik şu cümle bulunmaktadır:</p> <p>- “Budizm’deki iyilik yapmaya daima hazır olma ilkesine göre – insan keder, üzüntü ve sıkıntısı olan herkese kalpten yardım etmeye çalışmalıdır.” (s. 28)</p>
13	Çevreyi ve tabiatı koruma.		
14	Budist kültüründeki öncü isimler.	Budizm kültürünün liderleri, aile yapısı ve değerleri hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca öğrencilerden Budizm’in insan hayatındaki yeri ve önemi hakkında kendi görüşlerini bildirmeleri istenecektir.	
15	Budist kültüründe aile ve değerleri.		
16-17	Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları/Yıl sonu ders notu girme.		
18	Budizm dininin Rusya’daki yansımaları.	Budizm dininin Rusya Federasyonunun gelişimindeki yeri ve önemi hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca öğrencilerden hayattaki bazı olayların analizini yapmayı, ahlaki davranışların seçmeyi ve bu davranışların	<p>D. Rusya’da Budizm’in tarihi. Ülkemizdeki Budizm dininin bugünkü durumu. – alt başlıkları altında dini önyargıları aşma konusunda şu cümle bulunmaktadır:</p> <p>- “Budizm geleneğine göre insanlar arasında uyum, anlayış ve hoşgörü sağlanmalıdır. Bu değerlerin sağlanmasında budistin yeri büyüktür.” (s. 39)</p>
19	Manevi mükemmeliyete götüren yol.		

20-21	Budda öğretisinde erdemler.	Budizm kültürünün standartları ile karşılaştırarak, hayatında davranış sergilemeleri beklenmektedir.	
22	Budda sembolleri.	Öğrencilere, Budizm dinindeki ilahi kitaplar, özel tanımlar (semboller), kutsal yapılar, dini bayramlar ve Budizm kültüründe ibadethanelerin açıklaması ve onların ana içeriği ve Budizm dininin sanata ve görselliğe verdiği önem hakkında bilgiler sunulacaktır.	
24	Budizm kültüründeki kutsallıklar.		
25	Budizm kültüründeki kutsal mekânlar.		
26	Budist tapınakları.		
27	Budist takvimi.		
28	Budistlerin dini bayramları.		
29	Budist kültüründe sanat.		
30	Vatanı sevmenin ve saygı göstermenin önemi.		
31-34	Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları ve Ders Özeti (Generalizing lesson).		

Budist Kültürünün Esasları modülü (Tablo 12.) iyilikseverlik, hoşgörü, yardımlaşma, saygı ve sevgi gösterme, şiddete yol vermeme gibi evrensel ahlak kuralları ile önyargıyı aşmak istediğini görmek mümkündür. Nitekim başta Budizm olmak üzere tüm dinlerin insanlar arası uyum, anlayış, sevgi, saygı ve hoşgörü ortamının olmasını hedeflediği kaydedilmektedir. Böylesi birleştirici, barış sağlayıcı ve hoşgörü odaklı dersi okuyan bireylerin hem iyi Budist olarak hem de iyi insan olarak yetişmesi söylenebilir.

C.4.6. Yahudi Kültürünün Esasları

M. A. Chlenov, G. A. Mindrina ve A. V. Glotser tarafından hazırlanan bu ders kitabı, St. Petersburg araştırmaları izni ile Prosveşşeniye (Просвещение) yayımlarına ait olup 2010 yılında, Moskova'da yayımlanmıştır. Bu modülün birinci ve otuzuncu dersleri yine Daniliuk'un kalemine aittir. Yazarların özellikle belirttiklerine göre bu

kitap, Yahudi kültürünün tarihini, Yahudi kimliğini, bu dine inananların günlük hayatını ve Yahudiliğin Rusya'daki Yahudiler üzerindeki etki ve önemi, ayrıca diğer dinlerle ilişkisi hakkında detaylı bilgi sunmakta ve ortaokul öğrencilerine Yahudiliğin değerini açıklayan bilgiler öğreteceği belirtilmiştir (Chlenov vd., 2010).

Tablo 4. Yahudi Kültürünün Esasları (Chlenov, Mindrina ve Glotser, 2010).

Ders sırası	Dersin Konusu	Dersin içeriği ve kazanımları	Dini Önyargı ile İlgili Çalışma Alanı
1	Rusya hepimizin Anavatanı.		
2	Yahudi geleneğine giriş. Kültür ve din.	Yahudiliğin temel esasları bilgisi verilmektedir.	
3	Yahudiliğin kitabı Tevrat. Tevrat'ın özü. Hille'in altın kuralı.	Yahudi geleneğindeki kutsal kitap, sözlü ve yazılı netinler hakkında bilgiler verilecektir. Ayrıca Yahudilerin ataları ve bu kültürün toplum ve birey üzerindeki etkisi hakkında detaylı bilgiler sunulmaktadır.	
4	Yazılı ve sözlü Tevrat. Yahudiliğin kutsal metinleri.		
5	Yahudi halkının ataları.		
6	Yusuf'tan Musa'ya – Mısır Yahudileri.	Yahudilerin tarihi, göç etme nedenleri, yeniden yerleşmesi, kutsal yapı ve ibadethaneleri ve özel mekanlar ile Sina Dağı'nın önemi hakkında bilgiler verildikten sonar peygamberlerinin görev ve	
7	Yahudilerin Mısır'dan göç edişi.		
8	Tevrat'ın Sina Dağı'nda indirilişi.		

9-10	Yahudi kültürünün peygamberleri ve azizleri.	yaptıkları işleri hakkında bilgiler verilecektir.	<p>D. Dürüstlük nedir? Kimler dürüştür? – alt başlıkları ile dini önyargıların aşılmasına ilişkin aşağıdaki cümleler vardır:</p> <p>- “Yahudi düşünürlerine göre – dürüst insanın kalbinde bütün yandaşlarının da gönlü ve ruhu bulunur. Böylelikle dürüst insan Tanrı'ya yakarışlarında diğer insanlar için de iyilik ister ve onların dürüstlükten uzaklaşmalarına etkisi olur.</p> <p>- “Bütün insanlar, ırk ve milliyetine bakılmaksızın dürüst olabilmektedirler. Yahudilerin davranışı, Musevi geleneği tarafından belirlenen 613 emiri yerine getirmekle değerlendirilmektedir. Yahudi olmayanlar için ise Tevrat'ta belirlenen doğruluğa ait yedi ilke yeterli olmaktadır. Bu ilke Nuh oğulları için indirilen yedi emir olarak da bilinmektedir.” (s. 27)</p>
11	Tapınağın – Yahudilerin hayatındaki yeri ve önemi.		
12	Sinagog'un yapı ve düzeni.		
13	Şabat gününün (Cumartesi) Yahudi kültüründeki yeri ve önemi. Şabat ibadetleri.	Yahudi kültüründeki ibadet esasları, özellikleri ve önemi, bununla birlikte dini bayramları hakkında bilgi verilmektedir. Farklı görüş ve dini kültürden olan insanlarla ilişkilerin doğru bir şekilde geliştirilmesine yön verilecektir.	
14	Yahudilerin ibadetleri, dua ve kutsama törenleri.		
15	İyilik ve kötülük.		<p>D. Yahudilikte yetzer hatov (iyi eğilim) ve yetzer hara (kötü eğilim) anlayışları – alt başlığı altında dini önyargıların aşmaya yönelik şu cümleler mevcuttur:</p> <p>- “Yahudilikte iyi veya kötü eylemler arasında seçime dayalı özgürlük insan için Tanrı tarafından verilen en önemli hediyedir. Yahudiliğin kutsal kitabı Tora insanları iyiliği seçmeyi ve iyilik yapma sanatını öğretmektedir.” (s. 42)</p>
16-17	Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları/Yıl sonu ders notu girme.		
18	Yahudiliğin Rusya'daki tarihi.		

19-20	Yahudiliğin inanç esasları.	Yahudiliğin Rusya Federasyonunun gelişimindeki yeri ve önemi hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca öğrencilerden hayattaki bazı olayların analizini yapmayı, ahlaki davranışların seçmeyi ve bu davranışların Yahudi kültürünün standartları ile karşılaştırarak, hayatında davranış sergilemeleri beklenmektedir.	Y. Yahudilikte kaç tane emir bulunmaktadır ve bunlar nelerdir? Yahudi kültüründeki emirleri birleştirmeye ve tek sınıfa indirmeye çalışan kimdir? – alt başlıkları ile, önyargının aşılmasına yönelik şu cümleleri görmek mümkündür: - “Yahudi geleneğindeki en önemli emirlerin sayısı ondur. Bunların arasındaki en önemlilerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Hiçbir zaman öldürme; Zina yapma; Hırsızlık yapma; Yalan tanıklık etme.” (s. 51) - “Bu dört ana emir, ana suçların işlenmesini yasaklamaktadır. Öncelikli olarak yahudilerin uyması gereken emirlerdir.” (s. 52)
21	Merhamet, yardımlaşma ve mazumlara sahip çıkma.		D. “Hayırseverlik” kelimesi, neden İbranicede “adalet” kelimesi ile aynı anlamda kullanılır? Musevilik geleneğinde, merhamet ve iyilik yapmanın rolü nedir? – alt başlıkları ile dini önyargıların aşılmasına ilişkin şu cümleler vardır: - “Maddi ve manevi olarak insanın yardım etmesini anlatan merhamet ve şefkat, Yahudiliğin esas ilkeleri arasındadır ve Tora ile Talmud’da sıklıkla dile getirilmektedir. Dolayısıyla Yahudiler diğer insanlara iyilik yapma, merhamet ve şefkat göstermekle yükümlüdürler.” (s. 58)
22	Yahudi geleneği ve Yahudilerin günlük hayatı.		
23	Yahudi kültüründe Bar Mitsva ve buluğ çağına gelmiş çocukların dini emirleri kabul etme törenleri.	Yahudi kültüründeki çocukların yeri ve önemi, onların büyümeye adım attıkları özel dönemler hakkında bilgiler sunulmaktadır.	
24	Yahudi evi, Yahudi dünyası: tarih ve kültür.		
25	Yahudi takvimi.	Yahudi geleneğindeki özel günler, bayramlar, aile içi ilişkiler ve aziz anaları hakkında bilgiler verilecektir.	
26-27	Yahudi bayramları. Dini bayramların tarihi ve kültürdeki yeri.		
28-29	Yahudi kültüründe aile ve aile hayatının önemi. Yahudilerin aziz anaları	Öğrencilerden diğer din ve kültürler ile karşılaştırma yapmaları istenir.	
30	Vatanı sevmenin ve saygı göstermenin önemi.		
31-34	Öğrencilerin Yaratıcı Çalışmaları ve Ders Özeti (Generalizing lesson).		

Yahudi Kültürünün Esasları modülünde (Tablo 13.)  nyargıları aşma konusunda yardımcı nitelikte olan Yahudi geleneğindeki ana emir ve yasaklara dikkat çekilmiştir. Buna göre Yahudilerin diğer dinden olanlar ile bir arada yaşamaları için arkadaşlığa, dostluğa, dürüstlüğe ve her zaman iyi eğilim sergilemeleri gerektiği söylenmektedir. İbranicede hayırseverliğin, adalet olduğu belirtilmekle, Yahudilerin her zaman iyilik yaparak, adaleti sağlayabilecekleri dile getirilmiştir. Bu modülün amacına göre eğitilen genç bireylerin, mutlaka barış, birlik ve hoşgörü ortamını yaratabilecekleri beklenebilir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi ORKSE ders programının birebir aynı olan Rusya Hepimizin Anavatanı,  ğrencilerin Yaratıcı  alıŐmaları ve Vatanı Sevmenin ve Saygı Göstermenin  nemi adlı konuların yanında anlam olarak biri-birine yakın konular bulunmaktadır. Bu bağlamda insan, din, ahlak, kültür, iyilik, kötülük gibi temel kavramlar çerçevesinde oluşturulmuş bütün modüllerde genel geçerliliği olan Kültür ve Din, Kültür ve Ahlak, Din ve Ahlak, İlahi Kitaplar, İyilik ve Kötülük, İnsana karşı merhamet, anlayış ve saygı gösterme, onu koruma, Dindar olarak Hristiyanın, Müslümanın, Budist ve Yahudinin sorumluluk ve görevleri, Din ve Ahlakın evrensel ve altın kuralları, Dünya ve Rusya'daki dinlerde kutsal yapılar, peygamberler, tapınak ve bayram günleri, Rusya'ya dinlerin geliŐ tarihi ve Dinlerde sanat ile görselliği anlatan derslerin, konu ve içerik açısından birbirine yakın olduğunu görmek mümkündür. Din ve laiklik konusunda doğru ve geçerli davranış kazandırma, dini alanlara saygı gösterme, farklı düŐünceli bireylere hoŐg r l  davranma gibi hedefleri olan ORKSE dersinin iletişim, dersler arası ve toplumsal gereksinimleri bakımından psikoloji, eğitim bilimleri, dini bilimleri ve Rus dili, edebiyatı bilim dalları ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir.

ORKSE ders programının modülleri arasında birbirinden farklılık arz eden ders konuları daha çok spesifik alanda görülmektedir. Buna göre Laik Etiğin Kurallarının, Hristiyanlıkta Hz. İsa'nın, İslam'da Hz. Muhammed'in, Budistlikte Budha'nın, Yahudilikte de Hz. Musa'nın özel alanları hakkında bilgi içeren konular bulunmaktadır. Ayrıca din öğretiminin laiklik temelleri ve toplumsal temelleri çerçevesinde her bir dinin ve laik etiğin ahlaki idealleri açıklanmıştır. Laik Etik dersi dışında diğer dört dinin esasları Dünya Dinleri ve Kültürlerinin Esasları dersinde toplandığını da görmek mümkündür.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Önyargı bir kişi ya da olay hakkında yeterli bir bilgi edinmeden, önceden bir yargıya varmış olma durumudur. En adaletsiz yargı olarak karşımıza çıkan önyargı, bireyi belirli bir grubun yanında ya da karşısında olmaya zorlamaktadır. Psikanalitik yaklaşıma göre önyargı, sosyal öğrenme, engellenme, otoriter kişilik ve kategorizasyonun sonucunda ortaya çıktığı belirtilmektedir. Önyargının gruplararası ve dindarlar arası ilişki düzeyi, sosyal mesafeyi oluşturmaktadır. Bu da aynı ülkeyi ve ortamı paylaşan bireylerin bir birini yakından tanımasını engelleyerek, doğal durumlarda sergilenebilecek saygı ve hoşgörü ortamının oluşturulmasına izin vermemektedir.

Önyargının ortaya çıkmasında din faktörünün belirleyici bir etkiye sahip olduğu düşüncesi bulunmaktadır. Ancak bu görüşün, önyargının - dinî öğretilerin muhtevassından ve etnosantrik eğilimlere başvuran din liderlerinden kaynaklanmış olduğu düşüncesi ile değiştirilmesi gerekmektedir. Böyle olduğu takdirde, önyargının dinî biçimdeki gerçekliğinin, insanın düşüncelerine bağlı olarak geliştiği ve önyargıyı değiştirmenin yine insana din hakkında doğru bilgiler sunulmakla gerçekleşeceği anlaşılabacaktır.

Etnosantrizmden beslenen fikirlerden kurtulmanın başarısı, çokkültürlü, çok uluslu, millî, kültürel, dinî ve sosyal farklılık özelliğini taşıyan toplumun, birlikte hareket edebilme kabiliyetinin geliştirilmesine bağlıdır. “Öteki” olarak kabul edilen kişi ya da grubun, sadece “farklı” olduğu, fakat ülkenin vatandaşı olarak değerlendirilmesi gerektiği anlaşıldığı takdirde, genelde önyargının, özelde ise dinî önyargının davranışa dönüşmüş hallerinin etkisinin azaltılması mümkün olabilir. Bunu gerçekleştirmenin

yollarından birincisi, sosyal temas hipotezinde öngörülen hem bireyler arası hem de gruplararası ilişkileri olumlu yöne çevirebilecek üst amaca yönelik birleştirici uygulamaları gerçekleştirmektedir.

Rusya örneğinde RDK'nin bir nebze olsun bunu gerçekleştirdiğini, dinî önyargı şeklinde tanımlanan etnik ve kültürel özellikteki önyargıların aşılmasını hedeflediğini görmek mümkündür. Konseyin öncelikli olarak barışçıl, hoşgörülü ve saygılı bireylerin kültürler arası, dinler arası, etnik arası alanlarda diyalog yapabileceğini ve belirli bir sorun üzerinde (özellikle dinin yanlış yorumlanması, terör, ekstremizm vb.) birlikte hareket edilebileceğini ortaya koymuştur.

Önyargıları aşmanın yollarından ikincisi ise, doğru ve sağlıklı eğitimin verilmesidir. Önyargının değiştirilmesinin en temel destekçisi birlikte yaşayabilme ve hoşgörü ortamını oluşturmak ise, bireyin davranışında istendik değişikliklerin ortaya çıkarılmasına hizmet eden eğitim ve din eğitiminin, bir arada barış ve huzur içerisinde yaşam oluşturma konusunda başarılı olabileceğine inanmak güç değildir. Böylesi faaliyetlerin örneğini REDCo eğitim projesinin ulaştığı sonuçlardan ve projenin Rusya'daki yansımalarının genişletilerek geliştirilmiş hali ORKSE ders programının konularından kolayca anlamak mümkündür.

Önyargıları aşma konusunda RF'daki öğretmenlerin, ebeveyn ve öğrencilerin görüş ve fikirleri başarı odaklıdır denilebilir. Neticesinde ORKSE dersinin RF gibi çok uluslu ülkenin genç bireylerinin dinî önyargıları aşma konusunda hazırlıklı olarak yetişmelerine önemli ölçüde katkı sağladığını söylemek hata olmayacaktır. Çünkü önyargıların aşılması konusundaki anahtar kelimelerden birçok yerde bahsedilmiştir. Bunun örneklerini ORKSE ders programının bütün modüllerinde işlenen *Rusya hepimizin Anavatanı* ders konusu başta olmak üzere, kültür ve ahlak, kültür ve erdem,

iyilik ve kötülük ahlaki görev ve sorumluluklar, dostluk ve arkadaşlık, ahlaklı olmanın gerekliliği, şeref ve haysiyet, ahlaki idealler, günah ve aff dileme, yardımlaşma ve destek çıkma, insan hayatı ve onuru gibi konulardan görmek mümkündür.

ORKSE ders programının her modülünün önyargıları aşma konusundaki çalışmaları incelendiğinde, ders kitaplarında önyargıların aşılmasını yakından ve dolaylı olarak ilgilendiren cümlelere rastlamak mümkündür. Buna göre ders programı öncelikli olarak RF vatandaşlarının sosyo-kültürel yaşamı, etnik özelliği ve dinî görüşünün bir birinden farklı olduğu dikkate alınmış, olası önyargıları önlemeye yönelik bir şekilde geliştirilmiştir. Şöyle ki ORKSE ders programının amacı öğrencilerde, bilinçli ahlakî davranış geliştirilmek, çok uluslu Rusya halkına bilgiye dayalı kültürel ve dini geleneklerini öğretmek ve farklı olana saygı göstermeyi güçlendirmektir. Bununla birlikte ders programı sayesinde farklı kültürel, millî ve dinî değerlere sahip bireyler ile diyalog kurma yeteneğini geliştirmeyi amaçlamıştır.

Ders programının öncelikli hedeflerinin arasında Laik Etiğin Esaslarını, Ortodoks Kültürünün Esaslarını, İslam Kültürünün Esaslarını, Budist Kültürünün Esaslarını, Yahudi Kültürünün Esaslarını ve Dünya Dinleri ve Kültürlerinin Esaslarını öğrencilere doğru bir şekilde tanıştırmak vardır. Başka ifade ile kendine uygun modülü seçen öğrenci o modül hakkında doğru bilgiye sahip olması hedeflenmiştir. Ders programı öğrenciye, aile ve toplum için gerekli birlikte yaşam standartlarını ve değerlerini manevi kültür ve ahlaki sorumluluklarını açıklayarak öğretmektedir. Katılımcılara öğretilen becerilerin davranışa dönüşmesi ve ülkenin tarihi, kültürel ve dini değerlerinin bütünselliğini anlatma konusunda da toplumsal barış ve uyum uğruna karşılıklı saygı, hoşgörü ortamlarının oluşturulması için diyalogun gerçekleştirilmesi

gerektiği bariz bir Şekilde açıklanmıştır. Böyle olması hasebiyle, ORKSE ders programı önyargıların aşılmasına katkı sağlayacağını söylemek mümkündür.

ORKSE ders programını geliştirme süreci boyunca her zaman bilimsel bilgi ön planda olduğundan bu ders programı güçlü bir bilimsel arka plana sahiptir. Nitekim programı hazırlayan komisyonda Rusya Eğitim Bakanlığı tarafından seçilmiş birçok akademisyen, uzman, din bilimci ve eğitmcileri, ayrıca ‘‘Rusya devlet okullarında din eğitim ve ğretimi’’ gibi zamanında tartışma yaratan çalışmalara imza atan araştırmacı ve din eğitimi koordinatörleri yer almaktadır. Ayrıca İlahiyat Kurumlarınca sunulan görüş ve teklifler dikkate alınmış, RDK yelerinin görüşlerinden yararlanılmıŐ ve programın geliştirilmesine yardımcı olabilecek bilimsel araştırmalardan destek alınmıştır. Özellikle Avrupa lkelerinin deneyimlerinden de faydalanılmıŐtır.

ORKSE ders programı, RF’nın doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine doğru uzanan düzeyinde birbirinden farklı yaşayış ve anlayış biçimlerinin olduğunu dikkate alarak esneklik ağırlıklı türden geliştirilmiştir. Bu özelliği ile ders programı, aynı konuları farklı öğrenme usulüne göre geliştirme olanağını sağlamaktadır. Bu noktada ne çıkan unsur, farklılıklara takılıp dersin amacından sapmayı engellemenin ve öğretmenlerden aynı performans sergilemesini beklememeyi garantiye almış olmasdır.

Laik ve geleneksel dinlere önem veren bir ülke olan RF’da, *ğrencilerde bulunması gereken eğitimsel özellikler* erevesinde, ders programı sayesinde, bilimsel verileri dikkate alan, araştıran, sorgulayan, hoŐgrl, farklı olana saygılı, ülkenin kültürel ve dinî değerlerine sahip çıkan bireyleri yetiştirmek amaçlanmıştır. Ders programının *bilimsel hedef ve içeriği* erevesinde ise, ülkenin sosyal ve kültürel yaşamına katkıda bulunan geleneksel dinlerin ve laik etiğin, insan yaşamına anlam

kazandırılması, insanın insanca yaşamasına yardımcı olmasına dikkat verilmiştir. Bunun yanında bütün farklılıklara rağmen, diğerlerinin durumunu anlayabilecek emel iletişim koşullarını bünyesinde taşıyan bireylerin yetiştirilmesine önem verilmiştir. Ayrıca din öğretiminin, birlikte yaşama kültürünün (genelde önyargı özelde ise dinî önyargılardan uzak) ve hoşgörü ortamının oluşturulmasına katkı sağlayacak Rus vatandaşı yetiştirmek hedeflenmiştir.

ORKSE ders programının *geliştirilmesi, ders kitaplarının yazılması ve din öğretiminin gerçekleştirilmesi ile ilgili tüm süreçlerde uyulması gereken süreçler* çerçevesinde, ders kitaplarında işlenen konuların işlevsel olması, toplumun ihtiyacına cevap vermesi, önyargıların oluşturduğu sorunların çözümüne yardımcı olması, farklı olana karşı saygılı ve hoşgörülü yaklaşım bilincinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte, bireylerin her türlü olay ve oluşum karşısında anlayış, saygı, hoşgörü ve aynı zamanda eleştirel yaklaşım sergilemesi, din kültüründeki farklılıkların, ayrımcılığın ana fikri değil de dinin anlaşılma biçimlerinin birer zenginliği olarak görümesinin öğretilmesi vurgulanmıştır.

Ders müfredatındaki eğitimsel aktivitelerin işlevsel olması ve ünitelerde işlenen konuların sosyal yaşam ile ilişkilendirilmesi ile ilgili hususlar ise şu şekilde sıralanabilir. Büyüklere saygı, küçüklere sevgi göstermenin ve aile ile anlaşılabilme yetisinin, davranışa dönüştürülmesinin; kültürel mirasın bazı konularda dini anlayışların önüne geçebileceğine karşı duyarlı olunmasının; hem sosyal, hem kültürel, hem de dini alanlarda doğru ile yanlışların ayırt edilebilmesinin mümkün olması. Buna ek olarak dinî ibadetlerin davranışın düzeltilmesindeki etkisinin fark edilebilmesine; insan eğilim ve davranışlarının olumlu yönde geliştirilebilirliğinin anlaşılabilmesine; dinî anlayış farklılıklarının ülkenin sosyo-kültürel ve ideolojik yapısındaki zengin bir anlayış

biçimleri olarak değerlendirilmesine; dinî yaşamla birlikte akıl ve zihnin gücünden de yararlanılmasının gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

Rusya'daki geleneksel dinlerin birleştirici özelliğinde olduğu, barış ve yardımseverliğe katkısı, saygı ve hoşgörü boyutlarının görülmesi; çevre, doğa, tabiat ve yaşam alanlarının temiz tutulması ve birlik beraberliği zedeleyecek unsurlardan uzak durularak, toplumsal duyarlığa ulaşılması gibi hususlar da dikkate alınmıştır. İlgili ders programının *kültürlerarası iletişim, dindarlar arası diyalog, birlikte yaşama ve barış kültürünün geliştirilmesi, hoşgörü ortamının geliştirilmesi ve "ben"likten kurtularak "biz" olabilme duygusunun kazandırılması* çerçevesinde, diğer din ve dindarlar hakkında da doğru ve birinci elden alınan bilgi sahibi bireyleri yetiştirme gerekli hale geliştirilmiştir. Bu nedenle ders programının her modülünde, bütün dinlerin esas amacının iyi insan yetiştirme olduğunun altı çizilerek,⁸ iyiliği kötülüğe tercih edilmesi, daima yardımsever olunması, hoşgörü ve saygı konusunda taviz verilememesi, ülkenin bütün bireylerin ana vatanı olduğu için herkesin birlikte yaşama kültürüne bağlı kalınması gerektiği gibi, dini önyargıların oluşturulmadığı ortamın sağlanması gibi özelliklere de yer verilmiştir.

⁸ Laik Etiğin Esasları Dersinde önyargıları aşma konusunda hayırseverlik, karşılıklı anlayış, saygı, sevgi ve hoşgörülü ortamları oluşturma gibi kavramlar ile dolu dolu bilgiler sunmaktadır. Ortodoks Kültürü Esasları Dersinde Hristiyanların arkadaşlık, dostluk, sevgi ve saygıya önem veren, merhamet, vicdan, sağduyu ve hoşgörü sahibi, özellikle de yardımsever ve yargıdan uzak duran bireyler olması gerektiği vurgulanmıştır. Dünya Dinleri ve Kültürleri Esasları Dersinde bütün dinlerin insanlara iyilik ve adaletten sapmamayı öğrettiğine vurgu yapan bu ders müfredatı, mümkün olduğu kadar bütün dinlerin ortak noktalarını ortaya çıkarmış, tartışmalı konulardan uzak durulmuştur. İslam Kültürü Esasları Dersine Müslüman bireylerin, İslam dininin özü olan "saygı ve şefkat"ten uzak kalmaması gerektiğini hatırlatmaktadır. Ayrıca, çok okuma, eğitilmiş olma, iyilik yapma, sabırlı olma, ehli kitaptan olan ve olmayan herkesle iyi, sağlıklı ve hoşgörülü ilişki kurma, ruhunu, kalbini, bedenini, çevresini ve tabiatı temiz tutmaya gayret göstermesi hakkında bilgiler tekrarlanmaktadır. Budist Kültürü Esasları Dersinde insanlar arası uyum, anlayış, sevgi, saygı, hoşgörü olmasını hedeflediği kaydedilmektedir. Yahudi Kültürü Esasları Dersinde de Yahudilerin diğer dinden olanlar ile bir arada yaşamaları için arkadaşlığa, dostluğa, dürüstlüğe ve her zaman iyi eğilim sergilemeleri gerektiği söylenmektedir. İbranicede hayırseverliğin, adaletin kendisi olduğu ve Yahudilerin her zaman iyilik yaparak, adaleti sağlayabilecekleri belirtilmiştir.

ORKSE dersi için hazırlanan altı modülün ders kitapları dikkatle incelendiği zaman, programın hazırlandığı ve öğrenme-öğretme süreçlerinde hedeflenen hususların şu şekilde oluşturulduğunu görmek mümkündür: Ders programı, insanın ve toplumun üzerinde etkisi kaçınılmaz olan dinin, doğru anlaşarak yorumlanması; farklı milletler ve kültürler arası ilişkilerin, dinin ve laik etiğin sayesinde olumlu yönde geliştirilmesi; laiklik ilkesini göz önünde bulundurarak, din, vicdan, düşünce ve ifade özgürlüğünün zedelenmemesini öngörmektedir. Ayrıca öğrencilerin hoşgörülü, yardımsever, sağduyulu ve dini önyargılara karşı dirençli birer vatandaş olarak yetişmelerinde, dinî ve ahlakî bilgilerden yararlanılmasına dikkat çekerek, millî birlik-beraberliği güçlendiren sevgi, saygı, kardeşlik, arkadaşlık ve dostluk bağlarını pekiştiren kavramların, öğrenciler tarafından benimsenerek, dinî önyargılara karşı davranış sergileme hususunda bu kavramlardan faydalanabilmelerine özen gösterilmiştir.

Rusya'nın geleneksel dinlerinin ve laik etiğin milli kültürü oluşturan en önemli unsurlardan biri olduğu gerçeği her zaman ön planda tutulmuştur. Ders müfredatının konuları, sınıf seviyesine göre, ilgi çekici, bilgi içerikli ve öğrenci kültür düzeylerini aşmayacak düzeyde işlenmektedir. İnanç ile davranışın ilişkisinin önemi üzerinde durularak, birlikte yaşamanın, hoşgörü ve saygı ortamlarının oluşması için sürekli gayret göstermenin, çalışmanın, doğrunun yanında olmanın, iyilik ile kötülüğün farkını bilmenin, başta aile olmak üzere bütün insanlara yardım ederek hayatı kolaylaştırabilmenin yolu olduğu kavratılmaya çalışılmıştır. Dini liderler ile ilgili konular işlendiği zaman, onların ahlakî kişiliği, günlük hayat ile ilişkilendirilerek, mümkün olduğu kadar ideal, ahlakî ve etik normlar çerçevesinde öğrencilere doğru bilgi sunulmuştur.

Temizlik, çevreyi koruma, dinî bayramlar, adalet, aile içi ilişkiler, bir arada yaşama gibi konular öğrencilerin grup halinde çalışma yapmalarına imkân sağlamaktadır. Bu çerçevede insanların toplum halinde yaşayan varlık olduğu bilincinin kalıcılığını sağlamak amaçlı, ders müfredatlarının 16. ve 17. dersi olan *öğrencilerin yaratıcı çalışmaları* kapsamında, sevgi, saygı ve hoşgörü duyguları içinde iş birliğini sağlayacak yöntemlerin uygulandığını görmek mümkündür. Böylelikle öğrencilerin birbirlerinin görüş ve fikirlerine değer vermemeleri, yardımlaşmaları, farklı olanı birlikte öğrenmeleri, sevinç ve üzüntülerini paylaşmaları gerektiği duygusu kazanmalarına özen gösterilmiştir. Ünite ve konuların işleniş sırasındaki bilgi ve örnekler insan hakları, saygı, hoşgörü, laik değerler, adalet, ahlak vb. evrensel ve Rusya'nın milli, kültürel ve laik geçmişine uygun değerler çerçevesinde derlenmiştir.

ORKSE dersinin din, kültür, ahlak ve etik hakkında doğru, bilişsel, duyuşsal ve becerisel öğrenmeler yoluyla, bireylerin temel dinî ve ahlakî sorularına cevap verdiği, hem kültürel hem de dinî değerlerine inanma ve yaşama özgürlüklerinin bilincine varabilmesine yardımcı olduğu, dinin sevgi boyutunun insan için vazgeçilmez olduğunu öğrettiği, dini kavramların doğru bir şekilde açıklanarak, anlatıldığını, öğrencilerin kendi dinî ile barışık olabilmelerinin yanında diğer dinden olan bireyler ile olumlu ilişkiler kurmasını öğrettiğini söylemek mümkündür. Çünkü her bir müfredat, ilgili din hakkında doğru bilgi içermektedir ve her dinin, saygı ve sevgiyi gerektiren, hoşgörünün sağlandığı ortamın oluşturulması için yaşanması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Vatanı sevme, sahip çıkma ve vatani oluşturulan tüm bileşenlere saygı göstermeye önem veren ders üniteleri, bireylere toplumda yaşanan dinî ve ahlakî davranışları tanıtmaktadır. Toplumdaki farklı dinî, kültürel ve sosyal yaşam biçimlerinin, sosyal gerçeklik olduğunu öğretmektedir. Ayrıca başkalarının inanç ve yaşayışlarına hoşgörü

ile yaklaşabilmeyi, toplum içerisindeki problemlere yol açacak sorunların farkına varabilmeyi, ahlakî değerleri bilen ve bunlara saygı duyan erdemli birey olarak yetişmeyi, bütün dinlerin ahlaklı birey yetiştirmek istediğini ve ibadetlerin bireyin davranışlarını güzelleştirmedeki olumlu etkisini fark edebilmeyi öğretmektedir.

Dinlerin önyargıları hem meydana getirmekte hem de onların gücünü azaltmaktaki önemli fonksiyonları (Allport, 1954; 444-445) dikkate alındığında, dinin gerçekliği ve karşılıklı olarak farklı dini inançların öğretimi doğru zaman ve yerde öğretilenirse sosyal yaşamdaki önyargıların aşılması mümkün görülmektedir. ORKSE ders programında da doğru dinî bilgilerin yardımıyla; kültürler, dindarlar, milletler ve nesiller arası anlayış farklılıklarına sağlıklı ve bütün dinlerin, özellikle de laik etîğin temel özelliklerini tanıyan, böylelikle bütün vatandaşlar ile hoşgörülü bir şekilde yaklaşabilen öğrenci yetiştirilmesi amaçlanmıştır.

RDK'nin 02.12.2015 tarihinde "Terörle mücadelede dinin rolü" konulu açık oturumda, Rusya için dinin gerçek anlatımı ile güçlendirilmesi gerektiği ve teröristlerin din kisvesine bürünerek faaliyet göstermelerine engel olması gerektiği dile getirilerek, teröristlerin gerçek yüzünü anlamının tek yolunun dini doğru öğrenmek olduğuna dikkat çekilmiştir. RF'da bu gibi konularda sempozyum, konferans ve açık oturumların çoğaltılması önerilebilir. Ayrıca ORKSE ders programı sonunda öğrencilerin anavatan, vatanseverlik, bireyin manevi dünyası, dini ve kültürel gelenekler hakkında bilgi ve düşüncelerini güçlendirmek amaçlı gezilerin düzenlenmesi de önerilebilir. En önemlisi de önyargıların aşılması için öğrenciler, genel-geçer bilgilerle sınırlı kalmayıp mümkün olduğu kadar kendinden farklı olanı tanıma, onunlarla konuşma, sorular sorma ve düşüncelerini açık bir şekilde ifade etme gibi diyalog temelli uygulamalara teşvik edilmelidir.

KAYNAKÇA

ADORNO, T. W., (2003), **Otoriteryen Kişilik Üstüne**, (çev: Doğan, Ş), Om Yayınları, İstanbul.

AFANASYEV, N. N., “İdeologiya Terrorisma” (Terörizmin İdeolojisi), **Jurnal Sotsialno-Gumanitarnih Znaniy**, 2002, 1/002, 224-235.

AKTAN, T., UĞURLU, S. N., “Kalıpyargı İçeriği Modeline Sosyal Bağlamsal Bir Yaklaşım: Bağlam İçinde Kalıpyargı İçerikleri”, **Türk Psikoloji Yazıları**, (Haziran 2013), 16/31, 15-31, <http://www.turkpsikolojiyazilari.com/PDF/TPY/31/02.pdf> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi: 21.02.2015).

AKYÜREK, S., (2010), **Din Öğretimi**, Nobel Yayınları, Ankara.

AKYÜZ, N., ÇAPÇIOĞLU, İ., (2012), **Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi**, Grafiker Yayınları, Ankara.

ALBAYRAK, K., “İslam Dünyasında Diyalog Grupları ve Kurumları”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2009, 18/1, 1-26.

ALLPORT, G. W., (1954), **The Nature of Prejudice**, Addison Wesley Publishing Company, Cambridge.

ALTAŞ, N., (2003), **Çokkültürlülük ve Din Eğitimi**, Nobel Yayınları, Ankara.

ALTUN, F. V., “Çeçen Sorunu ve Rusya'nın Terörle Mücadele Politikaları”, https://www.academia.edu/18266141/Çeçen_Sorunu_ve_Rusya'nın_Terörle_Mücadele_Politikaları sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi: 27.06.2016).

ANTONOVA, L. E., (2006), **Diyalog Kak Osnova İnkulturatsii Liçnosti (Kişisel Kültürleşmenin Temeli Olarak Diyalog)**, (yayımlanmamış Doçentlik Çalışması), Ulan Ude.

APA, (2006), **Dictionary of Psychology**, American Psychological Association, Washington.

ARCHIVE, 2016,
http://web.archive.org/web/20160101175733/http://www.religare.ru/2_42432.html,
sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 27.03.2016).

ARKONAÇ, S. A., (2001), **Sosyal Psikoloji**, Değiştirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.

ASKER, A., (2010),
<http://www.21yyte.org/arastirma/rusya/2010/12/14/6020/rusyanin> sayfasından
erişilmiştir, (erişim tarihi 08.12.2015).

AŞLAMACI İ., (2008), **Çoğulculuk ve Din Eğitimi**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Sakarya.

ATASOY, E., “Rusya Federasyonu Sınırları İçinde Yer Alan Özerk Cumhuriyetlerin Etno-coğrafya Işığında Değerlendirilmesi”, **Turkish Studies**, 2008, 3/7, 83-123, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/839658157_4atasoyemin.pdf
sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 28.11.2016).

AVEST, I. ter, JOZSA, D. P., KNAUTH, T., ROSÓN, J., & SKEİE, G., (2009), **Dialogue and Conflict on Religion. Studies of classroom interaction in European countries**, Muenster, Waxmann.

AYDINALP, H., “Sosyal Çatışma ve Din”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 19/2, Bursa 2010, 192 – 199.

AYTAÇ, S., (2004), **İnsanı Anlama Çabası**, Ezgi Kitabevi, Bursa.

BAKHTİN, M. M., (1996), **Problema Rechevıh Janrov//Russkiye Slovari (Konuşma Türleri Sorunu//Rusça Sözlükler)**, Sobraniye Soçineniy, Moskva.

BAUMANN, G., (1999), **Çokkültürlülük Bilmecesi**, (çev: DEMİRAKIN, I), Dost Kitabevi, Ankara.

BAYRAKÇI, M., “Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması”, **Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2007, 14, 198-210, Sakarya.

BAZARKULOV, S., (2008), **Değer Öğretimi ve Dinden Öğrenme**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

BEGLOV, A. L., SAPLİNA, E. V., TOKAREV, E. S., & YARLIKAPOV, A. A., (2010), **Osnovi Mirovih Religioznih Kul'tur (Dünya Dinleri ve Kültürlerinin Esasları)**, Prosveşşeniye, Moskva.

BEZUGLOV, S. V., “Transformatsiya Otnoşeniy Mejdu Gosudarstvom i Religioznimi Obyedineniyami v Novom Federal'nom Zakone – Ob Obrazovanii v Rossiyskoy Federatsii” (Rusya Federasyonu'nda Eğitim Üzerine Kabul Edilen Yeni Federal Yasadaki Devlet ve Dini Kuruluşlar Arasındaki İlişki Dönüşümü), **Leningradskiy Yuridicheskiy Jurnal**, 2013, 4/34, 123-132.

BİLGİN, N., (1996), **İnsan İlişkileri ve Kimlik**, Sistem Yayınları, İstanbul.

BORİCHEV, A., & KOMAROV, S., (2003), **Psihologiya Predubejdeniy. Sekreti Şablonov Mişleniya, Vospriyatiya i Povedeniya (Önyargı Psikolojisi. Zihin, Algı ve Davranış Kalıplarının Sırları)**, Evroznak Yayınları, St. Petersburg.

BUNEEV, R. N., DANİİLOV, D. D., & KREMLYEVA, I. I., (2013), **Osnovi Duhohno-Nravstvennoy Kul'turı Narodov Rossii, Svetskaya Etika (Rusya Halklarının Manevî ve Ahlakî Kültürünün Esasları, Laik Etik)**, 5-klass, Shkola-2100, İzdatel'stvo Balass, Moskva.

BÜLTEN, 1990, Vicdan Özgürlüğü ve Dini Kuruluşlar//Halk Temsilcileri Kongresi Bülteni ve SSCB Yüksek Sovyet'i günü, 1990, No: 41, s. 813.

BÜYÜKKARA, M. A., “Dinî Grup Yapılarında Dine İlişkin Muhtemel Anlama ve Temsil Sorunları”, **Usûl**, 2007, 7/1, 107-136.

CANATAN, K., “Avrupa Toplumlarında Çokkültürlülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, **Uluslararası Sosyal Dergisi**, Kış 2009, 2/6, 80-97.

CHİMİTDJORDJİYEV, V. L., (2010), **Osnovı Buddiyskoy Kul'turı (Budist Kültürünün Esasları)**, Prosveşşeniye, Moskva.

CHLENOV, M. A., MİNDRİNA, G. A., & GLOTSER, A. V., (2010), **Osnovı İudeyskoy Kul'turı (Yahudi Kültürünün Esasları)**, Prosveşşeniye, Moskva.

CİRHİNLİOĞLU, F. G., “Dini Yönelimler ve Önyargı”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, 2010, 7/1, 1366-1384.

CLAY, E., “Multiculturalism and Religious Education in the Russian Federation: The Fundamentals of Religious Cultures and Secular Ethics”, **State, Religion and Church**, 2015, 2/1, 44-47

COŞGUN, Ş., (2004), **Kültürlerarası İletişim Sürecinde Kalıp Düşüncelerin ve Önyarguların Rolü: “Antalya’da Yaşayan Güneydoğulular ile Antalya Yerlileri Arasındaki Kalıp Düşünceler ve Önyargılar”**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

ÇEKİN, A., “Din Eğitimi”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 2013, 2/3, 136-150.

DANİLİUK, A. Ya., (2010a), **Osnovı Religioznıh Kul'tur i Svetskoy Etiki: Programmi Obşebrazovatel'nıh Uchrejdeniy (Din Kültürü ve Laik Etik Esasları: Genel Eğitim Kurumları Programı)**, Prosveşşeniye, Moskva.

..... (2010b), **Osnovı Svetskoy Etiki (Laik Etik Esasları)**, Prosveşşeniye, Petersburg.

DERYABİNA, S. R., “Rossiya i Opıt Mul’tikulturalizma: Za i Protiv” (Rusya ve Çokkültürlülül Deneyimi: Avantaj ve Dezavantajları), **Journal Etnopanorama**, 2005, 1/2, 14-18.

DICTIONARY OF THE ENGLISH LANGUAGE, 2011, American Heritage.

DIYANET, 2016, <http://www.diyanetdergisi.com/diyanet-dergisi-139/konu-805.html> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 26.06.2016).

DOBAYEV, İ, P., “İslamskiy Radikalizm: Sotsiyal’no-Filosofski Analiz” (İslam Radikalizmi: Sosyal ve Felsefi İnceleme), **Yujnorossiyskoye Obozreniye**, 7-vıpusk, 2002, Rostov-na-Donu.

DOĞAN, R., (2006), “Nitelikli Din (İslam) Eğitim-Öğretiminin Sosyal ve Evrensel Barışa Katkısı”, **Dinin Dünya Barışına Katkısı; 2005 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri**, TDV Yayınları, Ankara.

DÖNMEZER, S., (1984), **Sosyoloji**, Met-er Matbaası, Ankara.

DUALI, Şir M., “Rusya Müslümanları Örneğinde Din ve Vicdan Özgürlüğü Sorunu”, **Milel ve Nihal**, 2012, 9/1, 81-104. (Yayın No: 97557).

..... (2013), “Rusya Federasyonu’nda Milli ve Dini Kimliğin Yükselişi”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, 2013, 8/2, 205-222.

..... (2014a), **Başlangıçtan Günümüze Rusya’da Din-Devlet İlişkileri**, İz Yayınları, İstanbul.

..... (2014b), “Patrik Kirill ve Soğuk Savaş Sonrası Rus Ortodoks Kilisesinin Yeniden Yapılandırılması”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, (Avid), 3/1, 1-21. (Yayın No: 1670813).

DUHOBR, 2016, http://duhobr.ru/duh/islam_doc/kcmsk.html sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 28.05.2016).

DUMAN, M. Z., “Küreselleşme, Kimlik ve Çokkültürlülük”, **Eğitim-Bir-Sen**, Uluslararası Eğitim Felsefesi Kongresi, 2009, http://www.vizyon21yy.com/documan/Egitim_Ogretim/Egitim/Egitim_Makaleleri/Kuresellesme_Kimlik_ve_Cokkulturluluk.pdf sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 18.05.2017).

EREN, E., (1989), **Yönetim Psikolojisi**, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, No:15, İstanbul.

ERŞAHİN, S., (2015), **Rusya İmparatorluğunda Müslümanlar**, Çoban Yıldızı, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara.

FESHKİNA, İ. A., “Suşnost’ i Rol’ Stereotipov v Protsesse Mejkul’turnoy Kommunikatsii” (Kültürlerarası İletişim Sürecinde Stereotiplerin Özü ve Rolü), **İzvestiye Volgogradskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo Universiteta**, 2009, (5), 53-57.

FİLATOV, S. B., LUNKİN, R. N., “Statistika Rossiyskoy Religioznosti: Magiya Tsifr i Neodnosnaçnaya Real’nost” (Rusya Dindarlık İstatistikleri: Sayıların Sihri ve Belirsiz Gerçek), 2005, **Sotsiyologiya** **Religii**, http://ecsocman.hse.ru/data/967/921/1216/35-Filatovx2c_Lunkin.pdf sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi, 16.11.2016).

FİMİNA, E., “Razmışleniye Na Temu Vnutrenney i Vneşney Religioznosti” (İçe dönük ve Dışa dönük Dindarlık Üzerine Düşünceler), http://www.hramks.ru/text_material/Fimina_1.php sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi: 10.11.2015).

FREEDMAN, J. L., MARTIN, C. K., & MOTA, V. L., (1998), **Pretrial Publicity: Effects of Admonition and Expressing Pretrial Opinions**, *Legal and Criminal Psychology*, 3.

FRUSETH, I., REPSTAD, P., (2006), **An Introduction to the Sociology of Religion Classical and Contemporary Perspectives**, (çev: Çapçioğlu ve Aydınalp), Ashgate Publishing Company, Ankara.

GEREK, B., “Rusya Federasyonu’nda Dini Hayat II”, **Diyanet Aylık Dergisi**, Ocak, 2011, Ankara.

GIDDENS, A., SUTTON, P. W., (2012), **Sociology**, Polity Press, UK.

GKSRU, 2012,

http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm

sayfasından erişilmiştir, (yayın tarihi 27.05.2012, erişim tarihi 10.10.2015).

GNEZDİLOVA, O., “Prepodavanie Religii v Gosudarstvennih Şkolakh Rossii” (Rusya'da Devlet Okullarında Din Öğretimi), **Eksperiment**, Voronij, Çast 1, 2010, 34.

GOODVİNS, 2015, “Religioznaya Obrazovatel’naya Rossiya” (Din Eğitime Yönelen Rusya), <http://goodvins.livejournal.com/11069.html> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 09.08.2016).

GÖKALP, Z., (1976), **Türk Medeniyeti Tarihi**, (haz: Aka ve Koprman) Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

GÖNÜLLÜ, M., “Grup ve Grup Yapısı”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 2/1, 2001, 191-201.

GÖREGENLİ, M., (2012a), **Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık**, Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar, (der: Çayır ve Ceyhan) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 17-27.

..... (2012b), **Önyargıyı ve Ayrımcılığı Azaltmak**, Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar, (der: Çayır ve Ceyhan) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 247-254.

GULEVICH, O. A., SARIÉVA, I. R., & PRUSOVA, I. S., “Ethnic Prejudices In Russia: Questionnaire Adaptation For The Measurement Of Prejudices Towards Migrants”, **Psychology. Journal of the Higher School of Economics**, 2015, 12/2, 112–132.

GÜRKAYNAK, E. Ç., (2012), **Toplumsal Temas: Önyargı ve Ayrımcılığı Önlemek İçin Bir Sosyal Değişim Aracı Olarak Kullanılabilir mi?**, Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar, (der: Çayır ve Ceyhan) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 255-265.

GÜRSES, İ., “Önyargının Nedenleri”, **Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bursa 2005, 14/1, 143-165.

GÜVEN, V., “Kültürün Bir Unsuru Olarak Din”, **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, 2012, 1/1, 933-948.

HANDBOOK of PREJUDICE, (2009), (ed: Pelinka, A., Bischof, K., Stögner, K.), Cambria Press, Amherst, New York.

HEADLINE, 2012, <http://haberrus.com/headline/2012/09/08/rusya-okullarinda-din-ve-ahlak-dersleri-zorunlu-oldu.html> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 16.11.2016).

HOROZCU, Ü., “Tecrübi Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki”, **Milel ve Nihal**, 2010, 7/2, 216-225.

HÖKELEKLİ, H., (2008), **Din Psikolojisi**, TDV Yayınları, Ankara.

HRAM, 2015, http://www.hram-ks.ru/text_material/Fimina_1.php sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi: 10.11.2015).

HULL, John M., “Çoğulcu Demokratik Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirmeler”, (çev: NASMAN, D), **Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları**

Uluslararası Sempozyumu, s. 43-51, II. Baskı, Akşam Sanat Okulu Matbaası, 2004, Ankara.

..... “Religious Education in Germany and England: The Recent Work of Hans-Georg Ziebertz”, **British Journal of Religious Education**, (January 2005), 27/1, 5-17.

İLGAZ, İ., (1990), **Rusya’da Birinci Müslüman Kongresi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İAREX2086, 2011, <http://www.iarex.ru/interviews/20086.html> sayfasından erişilmiştir, yayın tarihi 04.09.2011, (erişim tarihi 18.11.2016).

İAREX2087, 2011, <http://www.iarex.ru/news/20087.html> sayfasından erişilmiştir, yayın tarihi 04.11.2011, (erişim tarihi 18.11.2016).

İAREX3867, 2016, <http://www.iarex.ru/news/3867.html> ve <http://www.patriarchia.ru/db/print/3966661.html> sayfalarından erişilmiştir, (erişim tarihi 18.11.2016).

İLBARS, Z., “Kişiliğin Oluşmasındaki Kültürel Etmenler”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1987, 31/1.2, 201-211.

İLHAN, R. S., ÇEVİK, A., (2003), “Önyargıların Psikolojisi: Psikodinamik Bir Gözden Geçirme”, **Nesne Dergisi**, <http://www.nesnedergisi.com/makale/pdf/1365951202.pdf> adresinden erişilmiştir, (erişim tarihi: 23.08.2014).

İTERFAX, 2015, <http://www.interfax-religion.ru/print.php?act=interviewveid=209> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi, 13.12.2015).

İTERRELİGİOUS (2015) www.interreligious.ru sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 08.03.2015).

İSPRRAS14, 2014, http://isprras.ru/pages_14/index.html#3 sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 07.02.2016).

İSPRRAS15, 2016, http://isprras.ru/pages_15/index.html#9 sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi: 09.04.2016).

İZVESTİYA, 2015, <http://izvestia.ru/archive/?type=1> sayfasından erişilmiştir (Ob itogah referenduma Sovetskoy Respubliki, sostoyavşegosya 17 Marta 1991 goda/İz sobşeniya Tsentral'noy komissii referenduma Sovetskoy Respubliki – Sovyet Ülkelerinde 17 Mart 1991'de gerçekleştirilen Referandum Sonuçları, Referandum Merkezi Komisyon Bildirgesi)//İzvestiye, 1991, 27 Mart, erişim tarihi: 13 Ekim, 2015).

JACKSON, R., (2007), “Avrupada Kurumlar ve Din Öğretimi-Öğreniminin Kamusal Alandaki Genel Eğitime Katkısı”, **Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi**, (ed: İlyas Çelebi), Ensar Neşriyatı, İstanbul.

..... (2011), “Editorial; Religion, Education, Dialogue and Conflict: Editorial Introduction”, **British Journal of Religious Education**, (March 2011), 33/2, 105–109.

..... (2016), “Intercultural Education and Religious Diversity: Interpretive and Dialogical Approaches from England”, <http://folk.uio.no/leirvik/OsloCoalition/Jackson0904.htm> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 09.09.2016).

JACKSON, R., MIEDEMA, S., WEISSE, W., & WILLLAİME, J. P., (2007), **Religion and Education in Europe. Developments, Contexts and Debates**, Muenster, Waxmann.

JAY, M., (2005), **Diyalektik İmgelem**, (çev: Oskay, Ü), Belge Yayınları, İstanbul.

JOHNSTONE, R. L., (1992), **Religion in Society**, New Jersey.

KAARIAINEN, K., FURMAN, D., (2000), **Stariye Tserkvi, Novyye Veruyushchiye: Religiya v Massovom Soznanii Postsovetskoi Rossii (Eski Kiliseler, Yeni İnançlar: Post-Sovyet Rusya'nın Din Hakkındaki Kitlesele Bilinci)**, Letniy Sad Yayınları, Moscow/St Petersburg.

KAMPLING, R., (2009), "Religious Prejudice", **Handbook of Prejudice**, (Ed: Pelinka, A., Bischof, K., Stögner, K.) Library of Congress Cataloging-in-Publication Data.

KARADERE, M. L., (2017), "Rusya ve Bölge Müslümanları: Tarihten Günümüze İlişkiler", **İNSAMER**, <http://insamer.com/katins.php?q=Rusya+ve+B%C3%B6lge+M%C3%BCs1%C3%BCm%20anlar%C4%B1> sayfasından erişilmiştir (erişim tarihi 24.10.2017).

KARAKAYA, S., (2008), **Dindarlık ve Kişilik Arasındaki İlişki, Allport ve Fromm'un Karşılaştırmalı Analizi**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, (yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana.

KARGINA, İ V., "Vliyaniye Krizisa na Protestantskiye Konfessii v Sovremennoy Rossii" (Günümüz Rusya'sında Ekonomik Krizin Protestan Kiliseleri Üzerindeki Etkisi), **Vestnik Moskovskiy Gosudarstvenniy İstitut Mejdunarodnih Otnoşeniy**, 2014, 1/34, 177-183.

KARPENKO, L. A., PETROVSKİY, A. V., & YAROSHEVSKİY, M. G., (1998), **Kratkiy Psihologičeskiy Slovar' (Kısa Psikoloji Sözlüğü)**, Fenix, Rostov na-Donu.

KARPOV, V., LIISOVSKAYA, E., (2014), "Religioznaya Neterpimost' k Zapadnim Tserkvyam Rossii" (Rusya'daki Batı Kiliselerine Yönelik Dini Hoşgörüsüzlük), <http://www.eastwestreport.org/54-russian/1-r19-3/431-2013-11-30-06-54-33> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 07.09.2016).

..... “Religious İntolerance among Orthodox Christians and Muslims in Russia, Routledge”, **Religion State and Society**, (05 December 2008), 36/4, 361-377.

KARATAŞ, Z., “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”, **Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi**, (Ocak 2015), 1/1, 62-80.

KAVKAZ, 2016,
<http://web.archive.org/web/20160304025949/http://eng.kavkaz-uzel.ru/articles/1018/>
sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 28.05.2016).

KAYIKLIK, H., YAPICI, A., “Dinsel Eğilimle Önyargı ve Hoşgörüsüzlük Arasındaki İlişkiler Üzerine Psikolojik Bir Araştırma”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2005, (14), 413-426.

KAYIKLIK, H., “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç Davranış Etkileşimi”, **İslamî Araştırmalar Dergisi**, 2006, 19/3, 491-499.

KILIÇ, R., “Dini Çoğulculuk mu, Dinde Çoğulculuk mu?”, **Dinî Araştırmalar**, 2004, 7/19, 13-17.

KİRMAN, M. A., (2004), **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul.

KNAUTH, T., JOZSA, D. P., BERTRAM-TROOST, G. & IPGRAVE, J., (2008), **Encountering Religious Pluralism in School and Society – A Qualitative Study of Teenage Perspectives in Europe**, Muenster, Waxmann.

KOFANOVA, E. N., MCHEDLOVA, M. M., “Religioznost’ rossiyan i evropeytsev” (Rus Vatandaşlarının ve Avrupalıların Dindarlık Ölçeği), **Monitoring obshestvennogo mneniya**, (Mart-April’, 2010), 2/96, 201-230.

KON, İ, S., (1975), “Predrassudok” (Önyargı), **Bol’shaya Sovetskaya Ensiklopediya**, Cilt: 20, Plata-Prob, Moskva.

KONDAKOV, N. İ., (1976), **Logičeskiy Slovar'-spravočnik (Mantuk Sözlüğü – El Kitabı)**, Nauka, Moskva.

KOSHMİNA, İ. V., “Vertikal’nyı Tematizm (printsip diyaloga gumanitarnih predmetov)” (Dikey Tematikizm, beşerî bilimlerin diyalog ilkesi), **Jurnal İskusstvo v Shkole**, 1997, (2), 27-33.

KOZYREV, F., FEDOROV, V., (2006), “Religion and education in Russia: Historical roots, cultural context and recent developments”, in R. Jackson, S. Miedema, W. Weisse, & J-P. Willaime (Eds.), **Religion and education in Europe: Developments, contexts, and debates**, Waxmann Münster, New York.

KOZYREV, F., (2001), **Religioznaya Pedagogika//Konsetptsiya, Programmi, Dokumentı (Din Eğitimi// Kavram, Programlar, Belgeler)**, Russkiy Hristianskiy Gumanitarnıy İstitut Yayınları, St. Petersburg.

..... (2002), “On the Place and Role of Religious Education in Russian Schools: Retrospection and Forecasts”, *Religious Education in Schools: School Education in Relation with Freedom of Religion and Belief, Tolerance, and Non-Discrimination*, **International Association for Religious Freedom**, Madrid, Spain, (November, 2001), 23-27.

..... (2003), **Religiya i Tolerantnost’: Problema Pedagogičeskoy Sovmestimosti//Real’nost’ Etnosa (Din ve Hoşgörü: Pedagojik Uyumluluk Sorunu//Etnosun Gerçekliği)**, Etnonatsiyonal’nyıye Aspektı Modernizatsii Obrazovaniya. Materialı V. Mejdunarodnoy Konferentsii, Asterion, St. Petersburg.

..... (2006), “The Roles of Dialogue in Religious Education: a Russian Perspective”, **Education, Religion and Society: Essays in Honour of John M. Hull**, Routledge, London.

..... (2010), “Religious Education and Religious Freedom in Russia”,
in *International Handbook of Inter-religious Education, Part 1*, **International
Handbooks of Religion and Education**, (4), Springer, Dordrecht – Heidelberg –
London - New York.

..... (2011a), “Religious Education in the Russian Federation: The
Interpretive approach to ‘Spiritual & Moral’ Education in St. Petersburg”, **Intercultural
Understanding**, *The European Wergeland*, 27.04.2017.

..... (2011b), “Russian REDCo findings in support of dialogue and
hermeneutics”, **British Journal of Religious Education**, (March 2011), 33/2, 257 —
270.

..... (2012), “Religiozniye Vozzreniye Şkolnikov Evropı i Sankt-
Peterburga po Dannım Mejdunarodnogo issledovaniya REDCo” (REDCo uluslararası
projesinin çalışmalarına göre Avrupa ülkeleri ve St. Petersburg'daki Okul
Öğrencilerinin Dinî Düşünceleri), **Vestnik Russkoy Hristiyanskoy Gumanitarnoy
Akademii**, 13/1, 199-205.

..... (2013), “Religiya v Sovremennom Obrazovanii: Osnovniye
Ponyatiya i Tipologii” (Modern Eğitimde Din Öğretimi: Temel Kavramlar ve
Tipolojiler), **Vestnik Russkoy Hristiyanskoy Gumanitarnoy Akademii**, 14/1, 22-237.

KOZYREV, Theodor, (2001), “The Contemporary Condition of Religious
Education in Russian Schools and The Perspectives of its Interdenominational
Model”, **Spiritualität und ethische Erziehung: Referate und Ergebnisse des
Nürnberger Forums 2000**, Hamburg, 291–296.

KÖKTAŞ, M. E., (1993), **Türkiye’de Dinî Hayat**, İşaret Yayınları, İstanbul.

KÖROĞLU, S. A., “Literatür Taraması Üzerine Notlar ve Bir Tarama Tekniği”, **GİDB DERGİ**, 2012, (1), <http://gidbdergi.itu.edu.tr/sayilar/01/0107.pdf> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 24.09.2016).

KÖYLÜ M., “Çağdaş Bir Din Eğitimi Teorisi Olarak Çoğulcu Din Eğitimi Modeli: Batı Örneği”, **Dini Araştırmalar**, 2003, 6/17, 241-267.

..... “Rusya’da Din-Devlet İlişkileri ve Din Eğitimi”, **Küreselleşme Sürecinde Din Eğitimi, Sempozyum Kitabı**, Eskişehir, 2013, 313-324.

KREMLİN, 2015, <http://kremlin.ru/> sayfasından erişilmiştir, (Rusya Cumhurbaşkanı resmi sitesi, yayın tarihi 1999, 31 Aralık, erişim tarihi: 18.12.2015).

KRIS’KO, V. G., (2003), **Sotsiyalnaya psihologiya v shemah i kommentariyah: Uchebnoye posobiye (Şemalarla Sosyal Psikoloji ve Yorumlar: Ders Kitabı)**, Piter Yayınları, St. Petersburg.

KUBLİZKAYA, E. A., “Osobennosti Religioznosti v Sovremennoy Rossii” (Çağdaş Rusya’da Dindarlığın Özellikleri), **Sotsiyologičeskiye İssledovaniye**, No: 4, (Aprel’ 2009), 96-107.

KURAYEV, A. V., (2010), **Osnovi Provoslavnoy Kul’turu (Ortodoks Kültürü Esasları)**, Prosveşşeniye Yayınları, Moskva.

KUROPATKINA, O. V., “Rol’ Religii v Natsiyestroitel’stve Sovremennoy Rossii” (Çağdaş Rusya’da Ulusal Bina Konusunda Dinin Rolü), 2014, <https://cyberleninka.ru/article/v/rol-religii-v-natsiestroitelstve-sovremennoy-rossii> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi: 28.07.2017).

KURT, A., “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bursa 2009, 18/2, 1-26.

KUZ’MİN, A. G., Ul’tpravıye Skinkhedı v Sovremennoy Rossii: Evolyutsiya Politicheskoy ideologii i Praktiki (Çağdaş Rusya’da Sağcı Dazlaklar: Siyasal İdeoloji ve

Uygulamanın Evrimi), <http://www.politex.info/content/view/668/30/> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi, 23.05. 2016).

LÄHNEMANN, J., SCHREINER, P., (2009), **Interreligious and Values Education in Europe: Map and Handbook**, Comenius Institute.

LÄHNEMANN, J., (2004), “Doktriner Din Öğretimi Bağlamında Dinler Arası Öğretim İlkeleri”, **Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyumu**, s. 471-488, II. Baskı, Akşam Sanat Okulu Matbaası, Ankara.

LATISHINA, D. İ., & MURTAZİN, M. F., (2010), **Osnovi İslamskoy Kul’turi (İslam Kültürü Esasları)**, Prosveşşeniye, Moskva.

LENTA, 2015, <https://lenta.ru/news/2012/04/06/shevchenko/> ve <http://www.newsru.com/russia/30mar2012/mrakobes.html> sayfalarından erişilmiştir, (erişim tarihi, 13.12.2015).

LEYENS, J.-Ph., YZERBYT, V., & SCHADRON, G., (1996), **Stereotypes and Social Cognition**, Sage, London.

LUNKİN, R., “Rossiyskiy Protestantizm: Evangelskiye Hristiyane Kak Noviy Sotsiyalnyy Fenomen” (Rus Protestanlığı: Yeni Bir Sosyal Durum Olarak Evanjelik Hristiyanlar), **Obshestvo i Religiya**, 2014, 10/152, 133-143.

MALASHENKO, A. V., (2001), **İslamskiye Orientiri Severnogo Kafkaza (Kuzey Kafkasya'daki İslami Yer İşaretleri)**, Gendalf, Moskva.

MASLOV, V. N., (2016), **Osnovy Russkoi Pedagogiki (Rus Pedagojisinin Temelleri)**, Samiş, Moskva.

MCHEDLOVA, M. M., (2009), **Religioznost’ rossiyskih grajdan i “russkaya mehta” (Rus vatandaşlarının dindarlığı ve Rus rüyası)**, Ves’-Mir, Moskva.

MCHEDLOVA, M. M., GAVRİLOV, Yu. A., & SHEVCHENKO, A. G., “Religiya i obshestvo v Rossii: mejkconfessional’nyye otnosheniya i protivodeystviye

ekstremizmi//Rossiya reformiruyushshayasya” (Rusya'da Din ve Toplum: Dinler Arası İlişkiler ve Aşırılıklara Karşı Mücadele//Rusya Reformu), **Ejegovnik İnstituta Sotsiyologii RAN**, 2009, (8), 347-360.

MCHEDLOVA, M. M., KOFANOVA, E. N., “Religioznost’ Rossiyan i Evropeytsof” (Rusların ve Avrupalıların Dindarlık Ölçüleri), **Monitoring Obshestvennogo Mneniya**, (Mart-Aprel’ 2010), 4/98, 201-230.

MEDVEDEVA, E. N., (2014), “Metodologiya Empiriçeskih İssledovaniy v Psihologii Religii: Problemy i Perspektivy” (Din Psikolojisinde Ampirik Çalışmaların Metodolojisi: Sorunlar ve Beklentiler), <http://pstgu.ru/news/university/2014/12/11/56606/> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi, 09.04.2016).

MELNİK, S. V., (2016), “Deyatel’nost’ Mejreligioznogo Soveta” (Dinlerarası Konsey Faaliyetleri), HDIM.NGO/0335/16/RU07 Sentyabr’.

MERİÇ, C., (1974), **Umrandan Uygarlığa**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

METLİK, İ. V., (2004), **Religiya i Obrazovaniye v Sovetskoy Şkole (Sovyet Okulunda Din ve Eğitim)**, Planeta Peresvet, Moskva.

MEZHEVOVA, M., “Naseleniye Rossii: Demografiçeskiye İtogi 2013 Goda. Kratkiy Doklad” (Rusya'nın Nüfusu: 2013 Yılı'nın Demografik Sonuçları. Kısa Rapor), **Demografiçeskoye Obozreniye**, 2014, 1/4, 6-32.

MİCHAEL, T., (1998), “İnançlararası Diyaloga Çeşitli Yaklaşımlar”, **Kültürlerarası Diyalog Sempozyumu 7-8 Mart**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

MİTROKHİN, N., (2004), **Russkaia Pravoslavnaia Tserkov’: Sovremennoie Sostojaniiye i Aktual’nyie Problemy (Rus Ortodoks Kilisesi: Çağdaş Durum ve Aktüel Sorunlar)**, Novoie Literaturnoie Obozreniye, Moskva.

MORGAN, C. T., (1999), **Psikolojiye Giriş**, 13. Basım, Hacettepe Üniversitesi, Psikoloji Bilim Yayınları, Ankara.

MOSMONİTOR, 2015, http://mosmonitor.ru/news/society_news/yunost-patriarha.html sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi, 13.12.2015).

MYBOOK, 2016, <https://russia.mybook.ru/> ve <http://fadn.gov.ru/> sayfalarından erişilmiştir, (erişim tarihi, 5.01.2016).

MYERS, D. G., (2002), **Social Psychology**, (8th edition), Boston: McGraw-Hill.

NALCHİK, 2016, <http://interreligious.ru/mezhreligioznyy-dialog/nalchik/> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 21.11.2016).

NEMİROVA, V. V., (1995), **Diyalog v Sisteme Yestetičeskogo Vospitaniye Detey (Çocukların Estetik Eğitim Sisteminde Diyalog)**, Nauka, Moskva.

OĞUZ, E., YAKAR, A., (2007), **Küreselleşme ve Eğitim**, Dipnot Yayınları, Ankara.

OKUMUŞ, E., (2002), “Gösterişçi Dindarlık”, http://www.dinbilimleri.com/Makaleler/423163499_0602020359.pdf sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 24.06.2016).

ORKCE, 2014, “Rezultaty Monitoringa po itogam 2013-2014 uchebnogo goda” (2013-2014 akademik yılının sonuçları), http://orkce.apkpro.ru/doc/itg_mntrng_13-14.pdf sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 09.08.2016).

ÖZCAN, H., (2013), **Maturidi’de Dini Çoğulculuk**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

PAKER, M., (2012), “Psikolojik Açıdan Önyargı ve Ayrımcılık”, **Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, (der: Çayır, K., Ceyhan, M. A.,) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

PANKOVA, L. N., PARANUH, Yu. V., “Regional'naya sotsiokul'turnaya identichnost' Severnogo Kavkaza i yego politicheskoye znachenie v profilaktike ekstremizma i terrorizma” (Kuzey Kafkasya'nın bölgesel sosyo-kültürel kimliği ve aşırılık ve terörizmi önlemedeki politik önemi), **Jurnal Vlast'**, (2010a), 148-152.

..... (2010b), **Profilaktika (Preduprejdeniye) Ekstremizma i Terrorizma; Metodicheskoye Posobiye Propogandistov** (Önyargı, Aşırılık ve Terörizmi Önleme Uyarısı; Metodolojik Savunma Araç Seti), Moskovskiy Gosudarstvenniy Universitet imeni Lomonosova M. V, Universitetskaya Kniga, Moskva.

PATRİARCHİA, 2015, <http://www.patriarchia.ru/db/print/366197.html> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi, 13.12.2015).

PAZARLI, O., (1993), **Din Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

PEKER, H., (2010), **Din Psikolojisi**, Çamlıca Yayınları, İstanbul.

PEREPİS, (2010), **Svidetel'stvo o Registratsii SMİ (Kitle İletişim Araçlarının Kayıt Belgesi)**, № FS77-39707, 07.05.2010.

PERSPEKTİVY, 2016, <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=55198> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 09.11.2016).

PİBAYEV, A. İ., “Pravo na Religioznoye Obrazovaniye v Svetskom Gosudarstve/na primere Rossiyskoy Federatsii i İtalii (Laik Devlette Din Eğitimi Hakkı/Rusya ve İtalya Örneği), **Aktual'niye Problemi Rossiyskogo Prava**, (Sentyabr' 2015), 9/58, 52-58.

PLETNYEV, A., (2015), <http://www.molodeznoe.info/prejudice.html> sayfasından erişilmiştir, (yayın tarihi 24.01.2013, erişim tarihi 12.05.2015).

PLOUS, S., (2003), **The Psychology of Prejudice, Stereotyping and Discrimination: An Overiev**, *Understanding Prejudice and Discrimination*, McGraw-Hill, New York.

POKROV, İ. P., (2014), “Tserkov’ i Natsiya” (Kilise ve Millet), <http://andrey-one.prihod.ru/files/2015/12/%D0%9F%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%B2-2014.pdf> sayfasından erişilmiştir (erişim tarihi 20.11.2017).

PONKİN, İ. V., (2007), **Komentariy k Nekotorim Statyam Federal’nogo Zakona – O Svobode Sovesti i O Religioznih Obyedineniyah (Vicdan Özgürlüğü ve Dini Kuruluşlar ile ilgili Federal Yasanın Bazı Maddeleri Üzerine Yorum)**, İstitut Gosudarstvenno-Konfessiyonal’nih Otnosheniy i Prava, İzdatel’stvo Garnitura, Moskva.

POLAT, İ., KILIÇ, E., “Türkiye’de Çokkültürlü Eğitim ve Çokkültürlü Eğitimde Öğretmen Yeterliliği”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2013, 10/1, 352-372.

PREJUDİCE, (2015), <http://www.understandingprejudice.org/apa/russian/page3.htm> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 17.04.2015).

PRESSMİA, 2016, <http://pressmia.ru/pressclub/20151202/950528512.html> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 21.11.2016).

PROHOROV, A. M., (1977), Bol’şaya Sovetskaya Ensiklopediya (Büyük Sovyet Ansiklopedisi), 3. Baskı, Cilt: 24, II, 89, İstitut, Moskva.

PROSHAK, V. V., “Models of Religious Education in Public Secondary Schools within European Research Context: The examples of France, Russia, and The Netherlands”, **Theological Reflections**, 2010, (11), 115-134.

PTSU, 2016, <http://www.4pt.su/pt-br/node/288> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi: 05.05.2016).

RDK, 2015, <http://interreligious.ru/mezhreligioznyy-sovet-rossii/> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 08.03.2015).

RDK, 2016, <http://interreligious.ru/mezhreligioznyy-dialog/msr-19-11-2012/> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 21.11.2016).

RDK1, 2016, <http://interreligious.ru/dokumenty/> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 24.11.2016).

RDK2, 2016, <http://interreligious.ru/chto-nas-obedinyaet/> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 24.11.2016).

RDK3, 2016, <http://interreligious.ru/borba-s-terrorizmom/> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 24.11.2016).

REDCo, 2006-2009, **Project Acronym, Final Activity Report**, Universität Hamburg, Fakultät 4, Von-Melle-Park 8, Hamburg.

REDCo, 2016, “Final REDCo Summary”, **CORDIS**, *European Union 2016*, http://cordis.europa.eu/result/rcn/47525_en.html sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 24.11.2016).

REDCO.UNİ, 2013, <http://www.redco.uni-hamburg.de/web/3480/3481/index.html> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 25.04.2013).

RELİGARE, 2016, http://web.archive.org/web/20160101175733/http://www.religare.ru/2_42432.html sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 27.03.2016).

RGRU, 2011, <http://www.rg.ru/2011/12/16/stat.html> sayfasından erişilmiştir, (yayın tarihi: 22.12.2011, erişim tarihi: 14.10.2015).

ROKSAT, 2000, <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 13.12.2015).

ROSSTAT, (2013), *Population size and migration in the Russian Federation in 2013*, Statistical Bulletin, Federal Service of State Statistics, Moskva: 3-9.

ROZANOV, V. V., (1995), **Okolo Tserkovnih Sten/Sobraniye Soçineniy (Около Церковных Стен/Собрание Социниений)**, Respublika, Moskva.

RUSS, 2016, <http://magazines.russ.ru/oz/2013/1/21s.html> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi, 07.11.2016).

RUSSKİKİH, L. V., “Osnovniye Napravleniya Politiki Mul’tikul’turalizma v Rossii” (Основные Направления Политики Мультикультурализма в России), **Vestnik Yujno-Ural’skogo Gosudarstvennogo Universiteta**, 2014, 14/2, 85-89.

RUSYA FEDERASYONU ANAYASASI, I, <http://www.constitution.ru/> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 12.06.2015).

RUSYA FEDERASYONU ANAYASASI, CEZA KANUNU, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi, 24.06.2015).

RF MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, (2011), **Analiz aprobatsii kursa ORKSE v 2009-2011 godah (ORKSE dersinin analiz testi)**, Ministrestvo Obrazovaniya i Nauki Rossiyskoy Federatsii, Akademiya Pozışeniya kvalifikatsii i porfessional’noy perepodgotovki rabotnikov obrazovaniya, Moskva.

SADOKHİN, A. P., “Mejkulturniye baryeri i puti ih preodeleniya v protsesse kommunikatsii/Observatoriya kul’turı, (Межкультурные барьеры и пути их преодоления в процессе коммуникации) **Jurnal Obozreniye**, 2008, (2), 26-32.

SAĞLIKTERİMLERİ, 2015, <http://www.saglikterimleri.com/104-ambivalan-nedir.html> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi: 17.02.2015).

SALOM, 2016, <http://arsiv.salom.com.tr/news/detail/2294-Rusyada-Yahudilik-yeniden-yukseliste.aspx> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi: 12.04.2016).

SAPLINA, E. V., SAPLIN, A. I., (2012), **Osnovı Duhovno-Nravstvennoy Kul'turı Narodov Rossii (Rus Halklarının Manevi ve Ahlaki Kùltürü Esasları)**, 4-
klass, *ORKSE*, İzdatel'stvo Astrel', Moskva.

SARAEV, V., "Geography of Modules Choice of the Course Fundamentals of Religious Cultures and Secular Ethics When Introducing it in Russia, and Religiosity of Population", **Vestnik Transbaikal State University**, 2013, 10/101, 110-115.

SELÇUK, M., (2000), **Din Öğretiminin Kurumsal Temelleri, Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar**, MEB Yayınları, İstanbul.

SEROV, A., (2015), "Duhovno-Nravstvennoe Obrazovanie Şkolnikov" (Öğrencilerin Manevi ve Ahlakî Eğitimi), http://www.raop.ru/content/Otdelenie_obzshego_srednego.2012.01.19.Spravka.pdf sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi: 28.06.2016).

SHAHOV, M. O., (2012), "Glava 6: Federal'nyy Zakon – O Svobode Sovesti i O Religioznh Obyedineniyah; i Osnovniye Podzakonniye Aktı, Obespechivayushshiy Ego Realizatsiyu. Pravovoy Status Religioznh Obyedineniy" (Vicdan Özgürlüğü ve Dinî Kuruluşlar ile ilgili Federal Yasanın, 6. Maddesi: Dini kuruluşların yasal statüsü ve uygulamasını sağlayan temel yönetmelikleri), <http://docplayer.ru/34201254-Shahov-2012-indd-45.html> sayfasından erişilmiştir, (erişim 21.01.2016).

..... (2013), **Pravoviye osnovı deyatel'nosti religioznh obyedineniy v Rossiyskoy Federatsii (Rusya'da dini kuruluşların faaliyetlerinin hukukî temelleri)**, Sretesnkıy Monastır' Yayınları, 2. Baskı, Moskva.

SHALHARBEKOVA, N, A., (2013), **Formirovaniye i Razvitiye Etničeskih Predubejdeniy v Protsesse Sotsiyal'noy Adaptatsii v Novoy Etnokul'turnoy Srede (Yeni Etnokùltürel Ortamda Toplumsal Uyum Sürecinde Etnik Önyargıların**

Oluşumu ve Gelişimi), (yayımlanmamış Doktora Tezi), Kazahskiy Natsiyonal'nıy Universitet imeni Al-Farabi, Almata.

SHAMİN, I. V., SORDİYA, G. T., “Ekstremizm i Terrorizm v Kavkazskom Regione kak Geopolitiçeskaya Ugroza Natsiyonal'noy Bezopasnosti Rossii: Politiko-Pravovoy Analiz”, *Mejdunarodniye Otnoşeniya. Politologiya. Religiovedeniye* (Rusya'nın Ulusal Güvenliğine Jeopolitik Bir Tehdit Olarak Kafkasya Bölgesi'nde Aşırılık ve Terörizm: Siyasal-Yasal Analiz), **Vestnik Nijgorodskogo Universiteta imeni Lobaçevskogo N. I**, 2010, 5/1, 327-332.

SHEPHERD, J., “İngiliz Eğitiminin Kişilik Gelişimine Katkısı” **Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de Din Eğitimi Uluslararası Sempozyumu**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Tömer Dil Öğretim Merkezi İşbirliği (20-21 Kasım 1997), Ankara.

SHKUROVA, E. V., “Social Aspects of the Interaction Between Religious and Secular Institutions in the Educational Process”, **Sociological Research**, 2012, 74/2, 56-62.

SHMELYEV, İ. M., (2012), **Ponyatiye – Religioznaya Liçnost’ i Klassifikatsiya Tipov Veruyuşşih Lyudey v Zarubejnoj i Oteçestvennoy Psihologii** (Yerel ve Yurtdışı Çalışmalarda Dini Kimlik ve Dindarlar Hakkında Araştırma), Rossiyskiy Gossudarstvenniy Gumanitarnıy Universitet, Moskva.

SİKEVİCH, Z. V., (2012), **Etniçeskiye Paradoksı i Kul'turnıye Konfliktı v Rossiyskom Obshestve** (Rus Toplumunda Etnik Paradokslar ve Kültürel Çatışmalar), St. Petersburg.

SİNELİNA, Yu. Yu., (2013), **Dinamika Religioznosti Rossiyan (1989-2012)// Sotsiyologiya Religii v obshestve pozdnego moderna** (Rusya’daki Dindarlık

Dinamikleri (1989-2012)//Geç Modernist Toplumda Din Sosyolojisi, NİU, Bel-GU, Belgorod.

SMETANOVA, Yu. V., (2005), “Psychology of Religion: methodological and historic-psychological perspectives”, **Tomsk State University Journal**, no. 286, 130–135.

SOMUNCUOĞLU, A., “Rus Ortodoks Kilisesi’nin Eski Sovyet Alanındaki Misyonu”, **Karadeniz Araştırmaları**, (Yaz 2004), (2), 93-107.

..... “Rusya Federasyonu’nda Merkez-Bölge İlişkilerinin Ekonomik Boyutu”, **Avrasya Dosyası, Rusya Özel**, (Kış 2001), 6/4, 43-63.

STEPANYANTS, M. T., “Rol’ Diyaloga Kul’tur v İdentifikatsiyonnih Protssah Postsovetskoy Rossii” (Sovyet sonrası Rusya’yı Tanımlama Süreçlerinde Kültürlerarası Diyalogun Rolü), **Miroviye Religii v Kontekste Sovremennoy Kul’turu: Noviye Perspektivi Diyaloga i Vzaimoponimaniya**, 2011, Rossiyskiy Institut Kul’turologii, St. Petersburg, 38-48.

STRÍŽENEC, M., “Religiosity and Cognitive Processes”, (çev: Sezen, A., (2010), “Dindarlık ve Bilişsel Süreçler”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2002, (3), 273-286.

SUMNER, W. G., (1906), **Folkways: The Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores and Morals**, Ginn & Co, New York.

ŞERİF, M., ŞERİF, W. Carolyn, (1996), **Sosyal Psikolojiye Giriş II**, (çev: Atakay ve Yavuz), Sosyal Yayınları, İstanbul.

TABAK, Y., (2001), “Modern Eğitim Sistemi ve Eski Dini Önyargılar”, **DİYALOGOS** sempozyum kitabının içinde, s. 416-432, Moskva.

TERESHCHENKO, N. V., (2014), **Osnovi Mirovih Religioznih Kul’tur (Dünya Dinleri ve Kültürlerinin Esasları, Ders Anlatım Kitabı)**, *Raboçaya*

Programma po Uçebniku Beglova, Saplinoy, Tokarevoy i Yarlıkapova, İzdatel'stvo Uchitel', Volgograd.

TOLERANCE, 2016, <https://www.rt.com/news/350310-tolerance-unesco-prejudice-refugees/> sayfasından erişilmiştir, yayın tarihi 09.07.2016, (erişim tarihi 22.12.2016).

TOLKOVİY SLOVAR' RUSSKOGO YAZIKA (Rus Dili Açıklayıcı Sözlük), <https://www.vedu.ru/expdic/25919/> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 23.05.2015).

TOSUN, C., (1996), **Din ve Kimlik**, TDV Yayınları, Ankara.

..... (2012), **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, Pegem Akademi Yayıncılık, 7. Baskı, Ankara.

..... (2013), “Küreselleşme ve Din Öğretimi: Neler Değişti?”, **Küreselleşme Sürecinde Din Eğitimi, Sempozyum Kitabı**, Eskişehir, 50-54.

TRİBUNE, 2015, <http://www.ufn.ru/tribune/trib240707.pdf/> ve http://scepis.net/eng/articles/id_8.php sayfalarından erişilmiştir, (erişim tarihi: 10.04.2015).

TÜRK DİL KURUMU, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.592c35d8378939.94925538 sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi 17.06.2015).

ULUSOY, O., (2008), **Ergenlerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı Ve Saldırganlık İlişkisi**, (yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

USHİNSKY, K. D., (1988), **Pedagogičeskiye Soçineniya: v Şesti tomah (Altı Cilde Pedagoji Yazıları)**, Pedagogika, Moskva.

UYSAL, V., “İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma”, **İslami Araştırmalar**, 1995, 8/(3-4), 263-278.

ÜLGER, İ. K., (2007), “Rusya Azınlıkları”, **38. İCANAS Bildiri Kitabı**, (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), Cilt: III, 1399-1416, <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/%C3%9CLGER-%C4%B0rfan-Kaya-RUSYA-AZINLIKLARI.pdf> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi: 27.05.2016).

ÜNLÜ, S., (2004), **Sosyal Psikoloji**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

WEISSE, W., (2003), “Difference without Discrimination: Religious Education as a Field of Learning for Social Understanding?”, **International Perspectives on Citizenship, Education and Religious Diversity**, London.

..... “The European research-project on Religion and Education “REDCo”. An introduction”, in **Report on “Religion in Education: Contribution for Dialogue or Conflict? Overview on historical and societal key developments in European Countries”**, (September, 2006), Hamburg.

..... “REDCo: A European Research Project on Religion in Education”, *Religion and Education*, **Routledge, Taylor & Francis Group**, 2010, 37, 187-202.

WHITLEY Jr., BERNARD E., & KITE Mary E., (2010), **The Psychology of Prejudice and Discrimination**, 2. Edition, Wadsworth, United States of America.

YAPICI, A., (2004), **Din Kimlik ve Ön Yargı (Biz ve Onlar)**, Karahan Kitabevi, Adana.

YAPICI, A., ALBAYRAK K., “Ötekini Algılama Bağlamında Dinî Gruplar Arası İlişkiler”, **Dini Araştırmalar**, (Eylül-Aralık 2002), 5/14, 35-59.

YARLIKAPOV A. A., “Kuzey Kafkasya’da Köktendincilik ve Vahabilik Sorunu”, (çev: Cabbarlı ve Aslanlı), **Avrasya Dosyası, Rusya Özel**, (Kış 2001), 6/4, 202-219.

..... “İslam na Kavkaze i Ego Vliyanie na Konfliktnost’ve Regione i Rossii” (Kafkasya’da İslam ve o bölgedeki çatışma üzerindeki etkisi), **Comparative Politics**, 2013, 3/13, 136-136.

YILMAZ, H., (2003), **Din Eğitimi ve Sosyal Barış**, İnsan Yayınları, İstanbul.

ZABİINFO, 2015, <http://zabinfo.ru/person.php?pageid=personveidperson=275> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi, 26.12.2015).

ZAKONODATEL’S TVO, 2016, Sobraniye Zokonadatelstva Rossiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Mevzuatı Toplamı), st. 5369, No: 45, N 1578-p, Moskva, <http://www.szrf.ru/doc.phtml?nb=edition00veissid=2009045000vedocid=109> sayfasından erişilmiştir, (erişim tarihi: 16.11.2016).

ZHİTENEV, T. E., “Buddism v Rossii: Vehi İstorii” (Rusya’da Budistlik: Tarihin Kilometre Taşları), **Vestnik Voljskogo Universiteta**, 2011, (7), 3-17.

ZİCK, A., KÜPPER, B., & HÖVERMANN, A., (2011), **Intolerance, Prejudice and Discrimination a European Report**, Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin.

SOSYAL YAŞAMDA ÖNYARGILARIN AŞILMASINDA DİN ÖĞRETİMİ

PROGRAM GELİŞTİRME ÇALIŞMALARI (RUSYA ÖRNEĞİ)

ÖZET

Önyargılar, bilinçli farkındalık veya kontrol dışında mevcut olan bireylerin sosyal tercihlerdir. Önyargının sosyal mesafeyi açarak ayrımcılığı desteklediği durumlarda, çok uluslu, çokkültürlü ve çok mezhepli toplumlarda bir arada yaşamının imkânı olamamaktadır. Dolayısıyla genelde önyargıların özelde ise dinî önyargıların etkisinin azaltılması ve çözülmesi gerekmektedir. Hem bireysel, hem de grup düzeyinde ortaya çıkan önyargıların aşılmasında, günümüzde kültürler arası ve dinlerarası diyalogun mümkün olduğunu dikkate alarak din öğretiminin, diyalog, saygı ve hoşgörü ekseni ortamı sağlama gibi gücünden faydalanılabilir. Etnik, kültürel ve dini açıdan birbirinden farklı 193 milleti barındıran Rusya’da genelde önyargı, özelde ise dinî önyargının olduğunu, baskın dinî anlayışın etnik kimlikle karıştırılması sonucunda ortaya çıkan kültürel ve etnik sorunlardan anlamak mümkündür. Günümüz Rusya’sında önyargıların aşılmasında sosyal temas teorisinin yaklaşımlarından ve eğitim öğretim sürecinden maksimum düzeyde faydalandığını görmek mümkündür. Bu bağlamda Rusya Dinlerarası Konseyi ve REDCo eğitim projesi etkili çalışmalar ortaya koyarak, önyargıların aşılmasına yönelik din öğretimi program geliştirme çalışmaları Din Kültürü ve Laik Etik Esasları ders programının oluşturulmasına ve devlet okullarında okutulmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Önyargı, Önyargının Aşılması, Rusya Dinlerarası Konseyi, Geleneksel Dinler, REDCo eğitim politikası, Din Kültürü ve Laik Etik Esasları.

**RESEARCH OF DEVELOPMENT OF THE PROGRAM OF RELIGIOUS
EDUCATION IN OVERCOMING PREJUDICES IN SOCIAL LIFE (EXAMPLE
OF THE RUSSIA)**

ABSTRACT

Prejudices are social preferences of individuals who are outside conscious awareness or control. Where prejudices open up social distance and promote discrimination, it is impossible to live together in multinational, multicultural and multi-sectarian societies. Therefore, the effects of in general prejudices and in particular religious prejudices must be reduced and resolved. In overcoming prejudices, both individual and group-level, one can take advantage of the power of modern religious education, which most often draws attention to such terms as intercultural, interreligious dialogue, tolerant environment and mutual understanding. Today in Russia, in overcoming religious prejudice, one can see the maximum benefit from the theory of social contacts and the process of religious education. In this context, the Interreligious Council of Russia and the REDCo education project led to the creation of a curriculum for The Fundamentals of Religious Cultures and Secular Ethics and education in public schools by developing effective programs of religious education to overcome prejudices.

Key Words: Prejudice, Overcoming Prejudice, The Interreligious Council of Russia, Secular Ethics, REDCo education policy, The Fundamentals of Religious Cultures.